

ENIGMA

Szilágyi János György 2. | Interjú
Egzisztenciális tudomány | Somlyó
Angelo Brelich | Radnóti Sándor
Karinthy Ferenc | Devecseri Gábor

88

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány megjelentetését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia BTK Művészettörténeti Intézet Tudománytörténeti Kutatócsoportja (Budapest) közreműködésével készült.
Lektorálta: Pataki Gábor és Mikó Árpád

Az Enigma az MTA Magyar Tudományos Művek Tára által regisztrált tudományos folyóirat, illetve Open Access rendszerű oktatási segédanyag.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigmafolyoirat@t-online.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Szerkesztő: Bardoly István

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Zrinyifalvi Gábor

Terjesztő: Holczer Miklós, Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: emholczer@gmail.com

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhető a kiadóban az enigmafolyoirat@t-online.hu címen.

Még kapható számaink listája megtekinthető a kiadó honlapján: <http://meridiankiado.hu>

ISSN: 1218-8069

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY 2.

Szerkesztette: Komoróczy Géza, Bardoly István, Markója Csilla

HÍVÓSZÓ – SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Radnóti Sándor „A múlt se pihen”	5
Radnóti Sándor A mester – Szilágyi János György 95	9
Devecseri Gábor levele Szilágyi János Györgynek	12
Karinthy Ferenc levele Szilágyi János Györgynek	14
Somlyó György Szilveszteri könyvköszönő – Az „etruszko-korinthusi vázafestészet” szerzőjének (különös tekintettel a 247. l. 59. jegyzetére)	15

MERIDIÁN – EGZISZTENCIÁLIS TUDOMÁNY 2.

Egzisztenciális tudomány – Interjú Szilágyi János Györggyel (2. rész)	17

TRÓPUSOK – ANGELO BRELICH VISSZAEMLEKÉZÉSE

Angelo Brelich Miért a vallástörténet?	91
Marno János A béka; Mondom, hogy a mimikri; Nem vagyok; A bolygó szája; A kognitív költészet kőbölcsője; Téli mese; Viselet; A mérge nyelv; Ideje a krokodilkönnyeknek; A halál, a tészta, és a lányka; Mélanie titka	115

Radnóti Sándor

„A MŰLT SE PIHEN”¹

A *Szirázene* Szilágyi János György klasszika-archeológiai és ókortudomány-történeti tanulmányait tartalmazza. A klasszika-archeológia az ókori Görögország és Itália tárgyi világát kutatja. Szerzőnk ennek egy területén a hozzáértők szerint maradandót alkotott. A korinthuszi mintára készült etruszk figurális kerámiaedényeknek (i. e. 630 és 550 között) ő írta meg a mértékadó katalógusát két kötetben, s adta ki olasz nyelven 1992-ben, illetve 1998-ban. Egy korábbi változat *Etruszkó-korinthusi vázafestészet* címen 1975-ből magyarul is hozzáférhető. Szilágyinak tetemes része volt az 1988-as nagy berlini kiállítás, *Az etruszkok világa* létrejöttében. Negyvenéves munkálkodása, 3500 vázafeldolgozása, osztályozása révén nagy nemzetközi tekintélyre tett szert a vazológusok, vázakutatók, valamint az etruszkológusok körében.

Szilágyi azon honfitársaink közé tartozik, akik komoly világnagyságok ugyan, de a művelt nagyközönség előtt jobbra ismeretlenek. Ebből a megállapításból azonban ezúttal nem a „senki sem próféta” kezdetű panaszdal következik. Egyrészt a tudományhoz nem tartozik hozzá a reflektorfény. Másrészt Szilágyi évtizedek óta, ha szűk körben is, de azért szakmájánál szélesebb – mindenféle humán értelmiségit és művészt magában foglaló – körben örvend köztiszteletnek és gyakorol hatást. Ha most szakkönyvéről nem szakmabeliként, az *ÉS* hasábjain, s ráadásul „a könyvhét könyveként” írhatok, az is ennek a tünete.

Járjuk körbe a fenti egyrészt-másrészt állítást. Ami a reflektorfény és a tudomány viszonyát illeti, azzal hamar végezhetünk. Szilágyi írásai többnyire kis példányszámú szaklapokban jelentek meg, kongresszusokon hangzottak el. Nem lépték túl a rendkívüli mértékben differenciálódó szakma határait (noha azon belül a legkülönbözőbb diszciplínák segítségét vették igénybe, amelyek közül egyiknek-másiknak Szilágyi szintén első osztályú szakembere), s osztották a modern tudomány sorsát, hogy a megoldások meritumát valójában csak a specialisták kis nemzetközi közössége tudja megítélni. Konkrét kérdésekre kerestek választ, s ezeket gyakran a múzeumi praxis diktálta: számos olyan műről (Szilágyi kifejezésével talált tárgyról) olvashatunk ebben a kötetben, amelyet meg is tekinthetünk a Szépművészeti Múzeum kiváló antik kiállításán. Ez a kiállítás is az ő munkája – mint ahogy a gyűjtemény minden újrendezése fél évszázad óta a nevéhez fűződött, amiképpen a szakkönyvtár és a gyűjtemény gyarapítását is jórészt ő végezte. Irodalmi és mitológiai tanulmányainak kötete, a *Paradigmák* 1982-ben jelent meg. Ritoók Zsigmonddal és Sarkady Jánossal írott összefoglalója a görög kultúra aranykoráról 1968-as megjelenése és 1984-es átdolgozott új kiadása óta alapmunka, de abból a típusból, amelyben a szerző háttérben marad a gazdag és logikusan elrendezett anyag mögött. Noha mestere, Kerényi Károly rehabili-

¹ Első megjelenés helye: *Élet és Irodalom*, 49, no. 22, 2005. június 3.

tációjában főszerepe volt, mégis sikerült mellékszerepnek beállítania Kerényi személye és főképp általa kibontott aktualitása árnyékában. Szóval Szilágyi tudósi magatartása aszketikus, amelytől nemcsak a „konferenciameghívásokra, tudományos fokozatokra és kinevezésekre sandító publikáció-termelők” alacsonyabb típusa, de a tudós-fejedelem narcisztikusabb vonásai is idegenek. Az sem felelhető el, hogy Szilágyi tudományon kívüli ambíciótlansága egyben túlélési stratégia is volt a diktatúrában.

Ám az általa képviselt tudományos és erkölcsi normákat nemcsak gyakorolta, hanem be is mutatta, azaz fontos volt számára a tudós szerepének tisztázása. Erről részben tanítványai és munkatársai kínjai vallhatnának, amelyek – úgy látszik – mégsem csökkentik a „mester” vonzását. Másik része viszont munkásságának abban a nem jelentéktelen hányadában található, amelyet a tudomány, a gyűjtés, a befogadás történetének szentel, s ezek segítségével olyan kérdésekre keres választ, amelyeket metatudományosoknak nevezhetnénk, mert a tudomány előfeltételeit és a tudományon kívüli végső céljait érintik.

Tegyük zárójelbe, hogy ez a szétválasztás továbbra is fenntartható-e. Mindenesetre jelen gyűjteményes kötetében, amely több mint ötven év írásait tartalmazza, mind a „kemény” tudománynak, mind a metatudománynak – a tudomány önreflexiójának – a szempontjai érvényesülnek. A legtöbbször világosan kettéválik a szakcikkek és a tudománytörténeti, illetve kritikai írások csoportjára, de olykor – mint egyik legfontosabb és legszebb művében, a művészethamisításról szóló *Legbőlcsebb az időben* – magában a tanulmányban válik külön a tudományos analízis és a „meditáció”. De ennél is fontosabb, hogy a meditációk érvényesítik hatásukat a szaktudományra – ezt Szilágyi el is várja tőlük –, s a nem specialista olvasó firtatni kezdi azokat a motívumokat, amelyek a tárgyválasztásban az immanens tudományos feladat mögött álltak.

A kettő viszonya ugyanis nem teljesen feszültségmentes. Ez Szilágyit is foglalkoztatja. Ennek – egy későbbi nemzedék tagja számára kissé meghökkentő – jele, hogy Hatvany Lajos pamfletjét, *A tudni nem érdemes dolgok tudományát* komolyan veszi, és többször visszatér rá. (Oka, hogy Hatvany von Wilamowitz-Moellendorft, a híres klasszika-filológust gúnyolja ki, aki viszont Nietzsche esküdt ellenfele volt.) Megoldása az, hogy a dolgok egyrészt azért igazolhatják tudni érdemes voltukat, ha a jelentés és a jelentőség megértésének lépcsőfokain keresztül elvezetnek az emberi létezés aktuális kérdéseihez, de ugyanakkor ezt nem tehetik meg, ha átugorják a műhely szakszerű követelményeit, a részletkérdések kifinomult kidolgozását. Ami magasabb szempontból tudni nem érdemesnek tűnik, az valójában a magasabb szempont érvényesítésének feltétele, amely nélküle csak publicisztikai valóőrökkel ékeskedhetne. Az induktív tudás, amely a tudós mindennapi munkálkodásában érvényesül, illeszkedik a deduktív tudáshoz, amely nem más, mint a tudós víziója a létről, a világról, valamint a korról és a helyről, amelyben él. De ez az illeszkedés nem maradéktalan.

„Tudósnak lenni” – vallja Szilágyi – „annyi, mint túlhaladottá válni”. Ez az erős és rendkívül vonzó hagyomány elsősorban arra áll, amit kemény tudománynak neveztem. Ezt a kifejezést általában a természettudományokra alkalmazzák, de érintkezik Szilágyi kutatási módszereivel is, s úgy tűnik nekem, hogy a szó szigorú értelmében tulajdonképpen ezt érti tudományon, vagy legalábbis azon a minimumon,

amelynek hiányában valaki tudós voltát feladja. Tárgyi emlékek halmazával dolgozik, melynek korát és eredetét a történelmi forrásoknak, s igen gyakran még a lelőhely ismeretének is a híján kell meghatározni. Sorozatokat kell képeznie és különböző megfontolások alapján ezeket hatásokhoz, iskolákhoz, műhelyekhez, nemzedékekhez és mesterekhez rendelnie. E búvárkodásban gyakran a természettudomány megállapításainak is szerepe van, de az objektum empirikus vizsgálatának, a tüzetes összehasonlításnak és a kvantifikálható adatoknak mindenképp. Ismernie kell az analóg tárgyak teljes körét a világ minden múzeumában és egyéb gyűjteményében, s napra készen kell tájékozódnia az irodalomban. S mindennek ismeretében tisztában kell lennie azzal is, hogy új leletek – akár a földből, akár a múzeumok raktáraiból előkerülve – szétbonthatnak és összekapcsolhatnak addig összetartozónak tekintett vagy külön tartott sorozatokat. Minden állításnak hangsúlyozni kell az ideiglenes jellegét, s számolni kell azzal, hogy a végső igazság megismerhetetlen. Ez a vizsgált tárgyból magából és a kijelölt feladatból egyaránt következő probabilitizmus (tehát az az ismeretelméleti meggyőződés, amely csak valószínűséget enged meg és kételkedik a biztos tudás elérhetőségében) paradox módon keményebbé és szigorúbbá teszi Szilágyi tudományterületét, mint a humán tudományok megannyi más ágazatát. Ugyanakkor – nem kevésbé paradox módon – a végtelen feladat immanens lezárt-ságot kölcsönöz neki, amely célját önmagában hordozza.

Mivel a fő teendő a vázafestmények attribúciója, e régészetben belüli művészet-történeti feladathoz elengedhetetlenül hozzátartozik a művészi érzék. A szem, a minőségérzék, a kritikai érzék, az esztétikai intuíció. Szilágyi elemzései teli vannak nemcsak szabatos, hanem bámulatosan finom megfigyelésekkel is. Ő azonban ezekkel a metatudomány szintjén nem foglalkozik. Úgy látszik, a tudományos munkához szükséges képességekként evidensnek tartja őket.

Máshol keresi a szigorú ténytudomány ellenpontját. Míg emez magyarázattal szolgál pozitív adatok elrendezésére, az utóbbi egy idegen kultúra megértésére törekszik, s miközben gazdagítja önmegértésünket, abból indul ki. A magyarázatnak és a megértésnek nem ugyanaz az elméleti háttere. Az előbbié az objektív stílustörténeti szemlélet a korstílustól az egyéni stílusokig. Az aprólékos megfigyelések, „a szinte groteszknak ható részletes tárgyleírás” szolgálják az attribúciót, ahogyan azt Giovanni Morelli még a XIX. században megalapozta és G. D. Beazley – Szilágyi másik mestere Kerényi mellett – az athéni vázafestészetre alkalmazta.

A szaktudás egyesítése az emberi lét aktuális kérdéseivel azonban más háttér előtt történik. Itt más a funkciója a túlhaladottá válásnak. Nem a tudás felhalmozódásának, a horizont tágulásának végtelen progresszusa érvényteleníti a korábbi tudást, hanem a tradíció elsajátításának, s minden értelmezésnek a történelmisége vázol fel minduntalan új horizontokat. Az objektív stílustörténetet a hermeneutika váltja fel.

Szilágyi tanulmányainak – és ez talán nem teljesen vág egybe önképével – mindig van egy ezoterikus, a tudós közösség beavatottjainak szóló, és legtöbbször egy exoterikus olvasata, s a kettő horizontja nem föltétlenül azonos. Nem nehéz ez utóbbit lehorgonyozni. Ha azt keressük, hogy Szilágyi az általa kutatott hagyományban milyen aktuális igazságot talált (de éppily joggal lehetne fordítva is mondani: ha azt

keressük, hogy Szilágyi milyen aktuális igazság jegyében választotta az általa kutatott hagyományt), akkor két fő motívumát kell mozgósítanunk. Az egyik az akkulturáció, a másik az egységes művészet.

Az akkulturáció a kultúrák érintkezésében bekövetkező folyamat. Az egyik kultúra megváltozik a másik hatására, befogadja ösztönzéseit, szellemét, ízlését. Ez történik fél évezred folyamán az etruszk kultúra hellenizálódásával, s ezt modellálja az a szűk egy évszázad, amikor a görög kerámiák importjának hatására azok stílusa egyeduralkodóvá vált Etruriában.

Mivel már jellemeztem azt az akríbiának is nevezhető tudományos műgondot, amellyel Szilágyi tárgyát feldolgozza, remélhetőleg nem tűnik túl nagy ugrásnak, ha most megkockáztatom, hogy ez a modell számára rendkívül széles jelentéssel bír. Hármás értelemben: megmutatja az európai szellem genesisének egy pontját, utal ugyanennek a szellemnek több mint két és fél ezredéves történetére, s végül az ókortudatás perspektíváján keresztül még egy igazán váratlan helyen is föltűnik, nevezetesen a haza vagy haladás klasszikus magyar vitájában.

Egy másik kultúrából saját szellemi hagyományt teremteni: ezt a rómaiaktól szoktuk eredeztetni. Egy vékony ágon hasonló döntést mutat ki Szilágyi az etruszkoknál, merthogy döntésről van szó: nyitva állt volna a korinthisai mellett az orientalizáló (egyébként szintén görög) ízlés átvétele. A domináns kultúra nem erőszakos, hanem a békés kereskedelem közvetíti – messze van még az etruszkok hatalmának megtörése előbb a görögök, majd a rómaiak által. Továbbá az akkulturáció nem jelent passzív átvételt, hanem kreatív áthasonítás, s nem is egyirányú folyamat, hanem mindig visszahatás is. Nemcsak hellenizálódás van, hanem etruszkizálódás is.

Szilágyi számára az ilyen folyamatok jelentik az európai tradíciót. A legfőbb rosszat pedig az akkulturációtól való elzárkózás. Egy pályatársának szavával – aki hasonló, tán aktualizálóbb szellemben a másik nagy domináns európai hagyománynak, a zsidó-kereszténynek a zsidó eredetét kutatja –: a „bezárkózás a nemzeti hagyományba”. (Nem is véletlen, hogy Szilágyi Komoróczy Géza hasonló című könyvéről nagy kritikát írt.)

S ez máris elvezet a magyar ókortudomány kérdéséhez. Szilágyi olyan tárgyat választott életműve fő területévé, amelynek nincs közvetlen magyar vonatkozása, s múzeumainkban is csak néhány edény képviseli. Ezzel is, de cikkek sorában explicit módon is kifejezésre juttatja a nemzeti öncélúság, az önkorlátozó magyar célú tudomány elutasítását. Vagyis a tudomány területén is az akkulturáció pártját fogja – ezzel szolgálván a magyar tudományt.

Az egységes művészetről most már röviden. Legnyilvánvalóbban az antik hamisításokról szóló mesteri tanulmányában világlik ki, de másutt is nyilvánvaló, hogy Szilágyi az antik vázafestészetet modern esztétikai tapasztalatként (is) számba veszi, összefüggésbe hozza a mai művészettel, mert „úgy kell szemlélni és élvezni tudni az antik műalkotásokat, mintha ma keletkeztek volna”. Ennek megvitatása messzire vezetne (meg is tettem már egyszer). Szilágyi János György friss szellemét mindenesetre mi sem mutatja inkább, mint hogy az ókortudomány megszentelt csarnokaiba elfogulatlanul meghívja mondjuk Pauer Gyulát vagy Weöres Sándort.

Radnóti Sándor

A MESTER

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY 95¹

Nyolc évvel ezelőtt ezeken a hasábokon kritikát írtam Szilágyi János György *Szirénzene* című kötetéről „A múlt se pihen” címen. Nem szerénytelenségből utalok vissza erre az írásra most, amikor kilencvenötödik születésnapja alkalmából felköszöntöm, hanem azért, mert tudományáról ott elmondtam, amit kívülállóként el tudtam mondani. Kierkegaard tanácsát követtem, aki azt írta, hogy ha valaki nem léphet be egy országba, azért ezt-azt megismerhet belőle, ha végigmegy a határain.

Ez találkozott Szilágyi intenciójával, akitől a klasszika-archeológia és a klasszika-filológia elmélyült tudósaként, ókori művészettörténészként, az etruszkológiának – a világban alighanem inkább, mint hazánkban – ismert és elismert elsőrendű szakértőjeként sohasem állt távol a határsértés. Azaz a tudományos öncélúság kritikája, annak a kérdésnek – a tudósoktól nem is föltétlenül elvárható – föltétele, hogy tudománya mit ad az „életnek”.

Kettős kritikát jelentett ez. Szilágyi mindig is rendkívüli szigorral ellenőrizte a tudományos teljesítmények megbízhatóságát, komolyságát, s kevés dolgot vetett meg jobban, mint az intézmény önmozgásának kreatív, új eredmények nélküli bemutatását, színpadra léptetését – a konferenciaturizmust, a publikációkényszeret, a szellemtelen népszerűsítést, az akármilyen látványos, de koncepciótlan kiállítást, általánosítva – ahogy mondja – „a »ról, -ről tudás« kultuszát”.

A *Holmi* pályafutásának kezdetén – emblémánkat, a baglyot is Szilágyi választotta nekünk a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből – fölkertem egy Freud antik műgyűjteményét bemutató vándorkiállítás pompás katalógusának recenziálására. Ő megírta azóta sokat hivatkozott *A kiállítás mint alibi* című cikkét, s ha a Szépművészetiben ritkák az alibikiállítások, akkor abban az ő több mint hat évtizedes jelenléte ott, s muzeológusi tapasztalatainak ez a klasszikus tömörségű összefoglalója is szerepet játszott.

A második kritika a szakma magába zárkózására irányult, amely Szilágyi számára modellje volt a kultúrák és nemzetek önmagába zárkózásának, amelyet mindig is opponált. Ezért vált legfontosabb témájává a kultúrák keveredése, a kulturális érintkezések által megváltozott kultúra, az akkulturáció. Ezért volt mindig tudatában annak, hogy az ókorral foglalkozva saját tradíciókkal foglalkozik. Ezért vette mindig számításba azt az esztétikai tapasztalatot, amellyel mi fogadjuk be az antik műalkotásokat, s zárkózott el a jelentől elválasztott történeti tudomány fogalmától. S ezért hadakozott a XX. századi magyar ókortudomány legjobbjaiknak hagyományát

¹ A szöveg lelőhelye: *Élet és Irodalom*, 57, no. 28, 2013. július 12.

követve (akiknek nagyszabású szöveggyűjteményét, a *Voces paginarum*ot is ő adta ki öt évvel ezelőtt) a nemzeti tudomány idoluma ellen – mintát és mértéket adva ezzel más tudományoknak is, például az irodalomtörténetnek vagy a judaisztikának. Veszedelmesnek ítélte azt a szerénységet vagy álszerénységet, amellyel egy periferikus ország kutatói csak ennek az országnak az anyagára szorítkoznak, Arannyal szólva magyaros irományaikkal hazájuk „földén” túl se járnak, s látta mögötte a frusztrációból eredő pöffeszkedő nacionalizmus lehetőségét is.

Az elzárkózás elutasítása, s ennek minden vonatkozásban való végiggondolása, mint egy nagy kutatói életmű fő motívuma, meglepő területekre is kiterjeszkedik. Szilágyi nem gondolja úgy – ami ma közfelfogás –, hogy a régészeti leleteknek azon állam tulajdonában kell maradniuk, amelynek területén megtalálták, hanem – szabályozott körülmények között – kerüljön oda, ahol megbecsülik, feldolgozzák és bemutatják. Példája egy fél évszázaddal ezelőtti kísérlet, amikor rövid időre megengedték, hogy egy jelentős etruszk ásatáson a leletek egy része szabad forgalomba kerülhessen. Az etruszk kultúra iránt érdeklődő múzeumokban a világ különböző helyein hamarosan restaurálták, kommentálták és prezentálták a leleteket, míg a műkincsekben bővelkedő Olaszország tulajdonában maradó részt máig nem publikálták és nem mutatták be. Szimbolikus értelemben pedig Szilágyi fölteszi a kérdést (*Az igazi kérdés* című 2009-es írásában), hogy „kinek a tulajdona a *Máté-passió* vagy a *Szentivánéji álom*”, s válasza, hogy mindenkié, akit megérint. Ugyanez a helyzet a tárgyi emlékekkel is.

Az említett régi cikkben – más példákkal és más összefüggésekben – mindezekről már szó esett. Szilágyi azonban azóta sem pihent, 2011-ben *A tenger fölött* címmel adta ki válogatott régi és új írásainak gyűjteményét az ókori görög és itáliai kultúrákról. Ebben tette közzé legújabb, elektrifikáló vázlatát a tricksterről, a csalóról, akinek az etruszk mitológiában phersu a neve, de aki valamilyen formában minden kultúrában megjelenik mint a rend fölborítója, a fordított világ megszemélyesítője, s akinek alakját ma is őrzik a cirkuszi bohóc, aki visszájára fordítja a nagyképű, halálos mutatványokat, s aki „az emberi létben a valóság minden rettenetével szemben biztosítja a nevetés által kiváltott egyensúlyt”.

Az új kötet egyik ciklusa a *Portrét* címet kapta. Gondolhattam volna előbb is rá, de ezeket a kiváló tudománytörténeti esszéket olvasva jutott csak eszembe, hogy a tudományos közösség eszményének és gyakorlatának milyen jelentős szerepe volt Szilágyi pályáján. Ifjúkorában Kerényi Károly Sziget-körének volt tagja – számára Kerényi Károly volt és maradt a Mester.

A valóság rettenete nem kedvezett e közösségek fennmaradásának, Kerényi emigrációba kényszerült, Szilágyi munkaszolgálatból orosz hadifogságba került. Hazatérése után nem sokkal barátai, pályatársai naivan vagy számító kényszerből a diktatúra szolgálatába szegődtek (lásd méltányos és igazságos szavait Devecseriről, Trencsényi-Waldapfelről), mások (Brelich Angelo, Meller Péter) előbb-utóbb külföldön keresték boldogulásukat. Szilágyi tudományos és politikai értelemben is elmagányosodott, s egy félreeső helyen, a Szépművészeti Múzeum antik osztályán húzódott meg. Lehet, hogy a véletlen kényszerítette arra, hogy klasszika-filológusi ambíciói helyett fő

területe a klasszika-archeológia lett, de ez mélyebb értelemben szerencse volt. Sikerre nem kacsintva, rangokra-címekre, anyagi javakra nem áhítóva megőrizhette intranzigenciáját, s a gyűjtemény, amelyet őrzött és gyarapított, egyszerre várt feldolgozásra és bemutatásra. Azaz érvényesíthette kettős tudományos normáját, az elmélyült kutatás összekapcsolását az aktualitással, azt a meggyőződését, hogy a múlt bűvárlatának akkor van jövője, ha a jelenben segít eligazodni.

Szívós munkája, amellyel világszínvonalúvá tette osztályát mint tudományos műhelyt s a soha porosodni nem hagyott, rendszeresen újrendezett antik kiállítást, lassan létrehozott egy széles értelemben vett tudományos közösséget Szilágyi János György körül, részben múzeumi emberekből, részben a társdiszciplínák művelőiből. Olyan nagy tudósok tartoznak ide, mint Gerszi Teréz, Komoróczy Géza, Török László, olyan kiváló kutatók, kurátorok, tanárok, mint Geskó Judit, Szentesi Edit, Nagy Árpád Miklós, Mészáros István, Eörsi Anna, Mikó Árpád. (Baráti köréhez tartozott többek között Szűcs Jenő, Lackó Miklós, Litván György, Somlyó György.)

Iskolát talán nem teremtett – mivel ma már nemigen vannak iskolák, hiába tartozik a magasabb tudományos előmenetel formális feltételei közé az „iskolateremtés”, s mivel Szilágyi büszkén hangoztatott meggyőződése, hogy „tudósnak lenni annyi, mint túlhaladottá válni”, s meglehet, azért is, mert roppant tudományos szigora és igényessége nem kisebb öniróniával párosult. De tudományfelfogása normát adott – ezért nevezhetik a fiatalabbak Mesternek. Sokan vagyunk – távoli tudományterületek művelői is –, akik Szilágyi János György elképzelt véleményével vetjük össze, amit a papírra róttunk.

DEVECSERI GÁBOR LEVELE SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGYNEK [1942]¹

Kedves Jancsi!

Életem első komoly levelét írom most. Utálok levelet írni. És utálok minden komolyságot. Mégis közölnöm kell veled, hogy amit anyádtól hallottam elképeszt és elkésérít, téged is utállak. Amióta ezt hallottam, fizikailag rosszul vagyok, nyomást érzek a gyomromban.

1.) Ha a leletet csak megmutatod, könnyen megesik, hogy azonnal hazaküldenek. Vannak jóindulatú felülvizsgálók. Továbbá ez nem is attól függ, hogy ki a felülvizsgáló, hanem, hogy az illető milyen hangulatban van. Még attól sem. Attól, hogy hogyan lököd a keze, mikor a blankettát írja. Az emberek tétovák, hülyék. De te vagy a leghülyébb.

¹ Közreadja Bardoly István, Komoróczy Géza, szerkesztette Markója Csilla. SzJGy-nek 1939. június 21-én a M. kir. Bpest Szfv. Katonai Parancsnokság az 1940. évi általános karp. bevonulás időpontjáig szolgálati halasztást engedélyezett. 1940. június 11-én hasonló halasztást kapott az 1941. október 1-i bevonulási időpontig, majd 1941. június 27-én 1942. október 1-ig. Időközben az ún. tanúsítvány kiadása iránti kérelmét Budapest Székesfőváros polgármestere (Dr. Huszty [Károly] tanácsnok) 1941. október 1-jén elutasította: „mert felmenőinek magyarországi születését hiteltérdemlő és kielégítő módon nem igazolta”. Ezután 1942. június 30-án a III. Honvéd Kiegészítő Parancsnokságnál (Budapest) „tüdőbetegsége(m) gyógyítására a katonai szolgálat(om) megkezdésének elhalasztását” kérte, „Alázatos tisztelettel”, mellékelve a „gyógykezelés szükségességét igazoló röntgen-vizsgálat eredményét”; ez szolgálati úton a M. kir. IX. közérdekű munkaszolgálatos zlj. pótkeret parancsnokságához került (Esztergomtábor), az pedig 1942. augusztus 21-én elutasította, s így 1942. október 1-jén be kellett vonulnia. Második munkaszolgálatára 1943. május 13-án vonult be, Vácra. Megőrzött egy *Eltávozási engedélyt*, mely szerint a M. kir. 701/16 Kiegészítő munkásszázad parancsnoka „Dr. Szilágyi János kmsz.-nak” 1943. aug. 24-én 14 órától 25-én 6 óráig Budapestre eltávozást engedélyez. A 701/16. Kiegészítő munkásszázadot, amelyben ő volt, 1944. július 1-jén vitték ki Ukrajnába. – Azokhoz a fentebb hivatkozott anyakönyvi adatokhoz képest, amelyek SzJGy apjáról és anyjáról, illetve mindkét ágon a XIX. század első feléből nagy- és dédszüleiről, illetve dokumentált vallása tekintetében személyéről rendelkezésre álltak, egészen megdöbbentő, hogy 1942-ben nem kapta meg az úgynevezett tanúsítványt, amely mentesítést jelentett volna az 1939:IV. tc. hatálya alól, holott a törvényben (1. § 3. bek. a. pont) előírt feltételeknek megfelelt. – SzJGy hagyatékában fennmaradt Devecseri Gábor eme komoly levele, amelyben erélyesen érvelt amellett, hogy egy (nyilván orvosi) lelet alapján kérjen felmentést. Ha volt is lelet, és ha SzJGy benyújtotta is egy „jóindulatú felülvizsgálónak”, eredménytelenül. Személyes elbeszéléséből tudható, hogy az elutasítást rezignáltan fogadta, és kibúvókat nem keresett. Devecseri talán csak ötletet akart adni a „lelet” nyomatékos emlegetésével.

2.) Ha haza nem küldenek, annyit 99 %-ban elérsz vele *automatikusan* (te ló, csak ki kell nyújtani a praclidat és átadni a doktor bácsinak azt a szar papírost), hogy máshogy minősítsenek és *az országból nem vihetnek ki*. Figyelmeztetek, ki nem mondhatom, mennyire nyomósan és mély meggyőződéssel, hogy nem vagy a magadé. *Édesanyádnak* (ha volt pofád megszületni és tőle, ne neved, a számtalan, egyébként magától értetődő, de mégis számtalan jót élvezni) és *Marcsinak* (ha voltál olyan hetyke, hogy eljegyezted magad) tartozol avval, hogy ne törje őket a frász, csak azért, mert te *őrült* vagy. Amit más kibír, te is? Kibírod, de nem vagy olyan magányos, hogy arra füttyölj, mit bírnak ki ők, főleg anyád. Aztán miféle szolidaritást vállalsz? Kikkel, talán a zsidókkal? Helyes, de hiszen nem használsz nekik, ha te is részt veszel egy teljesen impotens és tisztátalan gyötrődésben. Vagy azokkal, akik kivisznek? Ők már nem vállalják önmagukat. Ha te helyettük lelkesedel, nem kapod meg rokonszenvüket sem – viszont nemcsak buta vagy (mert más ember ilyen izét családja iránti felelősségből – ő a jellem, nem te – mindenem keresztül, görbe úton is megszerez, mert tudja, hogy ha közösségnek tartozik valamivel, akkor elsősorban annak a közösségnek, mely érte a legtöbbet teszi és amihez a szeretet hozzáköti, kell, hogy kösse, a családnak), tehát nemcsak buta vagy, hanem *gonosz* is. De ezt a legkomolyabban mondom.

3.) Olvasni azért szeretnél, mi?! Elviszed magaddal Lucanust, ezt, azt, mindenféle krucifixet. Hol fogsz olvasni? Ukrajnában, egy hűtött rongysátorban edénysúrolás és aknaszedés alatt? Ha átadod a vacakot, aközé a *sok-sok* muki közé kerülsz, akik *némileg* könnyebben élnek és 1-2 órájuk naponta akad szar lelkük művelésére.

Tartozol tehát a tudománynak is, pályádnak, vállalt életformádnak is. És

4.) tartozol baráti körödnak – még talán nekem is – azzal, hogy ne légy az az *ellenszenves* seggfej, aki vagy.

Dögölj meg.
Csókollak
Gabi

KARINTHY FERENC LEVELE SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGYNEK¹

Kedves Barátom!

Nem is tudod milyen nagy örömet szerezte nekem a Pheidiásról s a Parthenonról írott kicsiny - csak terjedelmére nézve kicsiny! - munkád megküldésével.² Rég volt ilyen szép estém, - a metopék, frízek, rövidülések, demokrácia, osztályharc csak úgy zsonganak, cikáznak még mindig a fejemben. Újra s újra előveszem, ízlelgetem: „bizonyos tekintetben”, - „bizonyos vonatkozásban”, - „viszonylag teljesen”, - „sokszor jelentősen”, - „milyen viszonyban van a megelőző” - „elengedhetetlen feltétele”, - ilyen s más megszámlálhatatlan kitételek, beretvaéles, pontos, célbataláló meghatározások élnek bennem tovább, erjednek, kavarnak, - nem fogom elfelejteni őket! Ne várj tőlem, barátom, tudós méltatást, mert azt én e tárgykörben írni nem tudok. De szívem van, s azt megérzem, hogy aki írta, forrószívű, a művészetért rajongó igaz magyar ember!

Köszönöm, még egyszer köszönöm a becses ajándékot!

Őszinte barátsággal üdvözl s büszke Rád Dr. Karinty Ferenc

Bp. 1954., aug. 3.

P. S. Kár, hogy a szövegben tárgyalt képeket elfelejtetted megküldeni s így egy szót sem értettem az egészről.³

¹ Közreadja Bardoly István, Komoróczy Géza, szerkesztette Markója Csilla.

² Szilágyi János György: *Pheidiás és a Parthenon*. Budapest, 1954. 22 p. (Útmutató a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat előadói számára, 55.)

³ Utalás arra, hogy a füzet tulajdonképpen egy diasorozat magyarázatául szolgál.

Somlyó György

SZILVESZTERI KÖNYV- KÖSZÖNŐ

AZ „ETRUSZKO-KORINTHOSI VÁZAFESTÉSZET”
SZERZŐJÉNEK (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 247. L. 59.
JEGYZETÉRE)¹

Jancsikám, művedre s a (halhatatlan-
ság-igérő - nékem-e? vagy neked? majd
elválik!) JEGYZETRE a léha lantos
(versbe-szedő gép)

mást mit is nyújthatna szerény *hommage*-ul?
(kívül emléken ama régi fénynek,
ifjú arcunk mely beragyogta egy nap
Tarquiniában,

hol Tanítvány volt, ki ma, íme, Mester?)
Pyxis, skyphos, amphora, omphalos-tál
deinos és kylix, alabastrom, olpé,
oinochoé, lám,

egyre-másra csak befogadja mind a
sapphicum karcsú keverő-edénye
(értse csak dolgát a serény korongos!),
Kíthara-festő,

Foeli-festő (vagy, ha netán AMYXé
volna - Isten ments! - a helyes megoldás:
Mingor) és a *Masch'ra Umana*-izmus -
és a *Le Havre*!

¹ „A váza fényképfelvételeit Somlyó György barátom közvetítésével Mme G. Salles volt szíves rendelkezésemre bocsátani, ezek szolgáltak a tanulmányozás alapjául, minthogy személyesen nem láthattam.” Szilágyi János György: *Etruszkokorinthosi vázafestészet*. Budapest, 1975. 247.: 59. jegyzet és 21. kép - Egy pikkelyes amphoráról van szó, amely a Le Havre Nouveau Musée des Beaux-Arts gyűjteményében található s a Campana-gyűjteményből származik.

Szembe fú egyszerre megint az Atlant
nagy kratérjából süvítő fagyos szél,
mint mikor hívott a Nouveau Musée-be
férfiú munka:

holmi cseprő vers-faragás helyett a
Nagy Tudást kísértve – mi újra verset
szült csak, mert: *Így lesz kutatásuk önma-
gunk kutatása,*

mint a Mester mondja, ki oly igen bölcs.
Hát fogadd jó szívvel e tiszta szívvel
s borral is telt, arc-alakúra formált
gömb-aryballost.

1975 Szilveszter napján

EGZISZTENCIÁLIS TUDOMÁNY

INTERJÚ SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGGYEL, 2. RÉSZ*

Készült az 1956-os Intézet Oral History Archívuma részére 2003. március 11. és április 8. között a Szépművészeti Múzeumban, Szilágyi János György¹ dolgozószobájában. OHA 774. sz., 8 ív. Készítette: Litván György² és Molnár Adrienne.³ A magnetofon-felvételről leírta: Róth Jánosné

L.: Litván György. – **M.:** Molnár Adrienne. – **Sz.:** Szilágyi János György.

Sz.: Tehát 1947-től itt dolgoztam, ahol most is, és az egyetemen is kezdtem előadni. Közben volt ez a nagy váltás, '49-ben, Gerőné Fazekas Erzsébet⁴ vezetésével először

* Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Komoróczy Géza, munkatárs: Bardoly István. Szerkesztette: Markója Csilla. Köszönettel tartozunk az 1956-os Intézet Oral History Archívum vezetőinek, valamint Litván Györgyné Gál Évának, Molnár Adrienne-nek, és Szilágyi János György leányának, Szilágyi Ágnesnek, hogy hozzájárultak a beszélgetés közzétételéhez és segítettek munkánkat. Köszönjük dr. Mikó Árpádnak lektori munkáját és megszívlelendő észrevételeit. A jegyzetekben némely adat tisztázásához Bodnár Szilvia, Eörsi László, Gerszi Teréz, Karsay Orsolya, Kenedi János, Litvánné Gál Éva, Molnár Adrienne, Radnóti Zsuzsa, Standeisky Éva, Vajna Márta, Zeke Gyula, Zsolt Angéla nyújtottak szíves segítséget, külön köszönet nekik.

Gyakrabban idézett könyvek: Szilágyi 2005. Szilágyi János György: *Szirányzene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 2005.; Szilágyi 2011. Szilágyi János György: *A tenger fölött. Írások az ókori görög és itáliai kultúrákról*. Budapest, 2011.

¹ Szilágyi János György (1918. július 16. – 2016. január 7.) (barátainak: „Jancsi”, „János”, „János György”) ókorkutató.

² Litván György (1929–2006) történétíró. 1946–1950 történelem–politikai gazdaságtan szakos a budapesti tudományegyetemen, majd sorkatoná, azután tanár. A Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzék tagja. 1959-ben, az úgynevezett Mérei-perben 6 év börtönre ítélték, 1962-ben szabadult. Rövid átmenet után az MTA Történettudományi Intézet munkatársa. Alapító tagja a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak. 1991-ben egyik alapítója és nyugdíjazásáig igazgatója az 1956-os Intézetnek.

³ Molnár Adrienne (1947–) szociológus, 1999–2010 az Oral History Archivum munkatársa, 1999-től vezetője.

⁴ Gerőné Fazekas Erzsébet (1900–1967), Gerő Ernő felesége, az Iparművészeti Főiskolán belsőépítészetet tanult, a Szovjetunióban a Történettudományi Intézet aspiránsa volt. 1948-tól a Magyar Tudományos Tanács titkára miniszteri tanácsosi rangban, egyik irányítója az Akadémia átalakításának. 1950-től előbb Szegeden egyetemi tanár volt, majd 1953-tól 1957. évi nyugdíjazásáig az ELTE egyetemes történelem tanszékének tanára.

egy elő-akadémiát – nem tudom, hogy hívták –, talán Tudományos Tanácsot alakítottak, és utána újjászervezték az Akadémiát.⁵ Én minden bizottságnak tagja voltam, egyrészt azért, mert ezek az emberek, főleg Waldapfel Imre, aki vezető szerepet játszott, meg Szabolcsi,⁶ régi barátaim voltak, másrészt mindenkit meglepett az, hogy én tudom, mi az a marxizmus. Azt hiszem, nem kell különösebben mondani, hogy az egész társaságban, Rényit kivéve, fogalma nem volt senkinek sem arról, hogy tulajdonképpen miről van szó elvileg.

L.: Vajának⁷ valamelyest, nem?

Sz.: Nem tudom. Máig is csodálkozom azon, hogy Magyarországon az volt az elterjedt hit, hogy aki a Szovjetunióban volt három és fél évig hadifogoly, az a mi emberünk. Én ezen nem győztem csodálkozni, de így volt. Emlékszem '49 után, egy Berdáné⁸ nevű párttitkár jött hozzánk – a költőnek⁹ az unokatestvére volt, a férje

⁵ A Magyar Tudományos Tanács 1948. szeptember 8. – 1949. december 15. között működött, feladata a tudományos élet szocialista átszervezése volt. Munkáját Alexits György (1899–1978) matematikus, az MTA tagja irányította, aki korábban, 1946–1948 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főtitkára volt. – Alexitsről és akkori szerepéről SzJGy ír: *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szerk. Szilágyi János György. Budapest, 1999. 102. – Ld. még: László Ferenc: „Gheorghe Alexici” és fia, Alexits György? (Egy Bartók-adalék és háttérrelje). *Forrás*, 38, 2006, 3. 44–47. Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Budapest, 1995.

⁶ Ti. Szabolcsi Miklós.

⁷ Vajna János (1921–1993) („Vanyek”), újságíró, műfordító, Vajna Márta testvére, a Kerényi-kör és a „szombati” társaság tagja. Halálakor SzJGy írt nekrológot: Vajna János emlékezete. *Beszélő*, 1993. január 9. 5–7. Idézet, önéletrajzi elemekkel, és 1942 tavaszáról társaságuk jellemzésével: „abban a baráti körben, amelynek akkor pár éve mindhárman [Vajna, Örkény, SzJGy] tagjai voltunk – és aki akkor az volt, többnyire haláláig az maradt –, abban a baráti körben nem volt szokás az »életet« komolyan venni, ennél sokkal lényegesebb dolgok foglalkoztattak legtöbbünket: a művészi tudatosság Kallimachos költészetében [Devecseri], a Bartók és Kodály által teremtett zenei nyelv továbbfejlesztésének lehetősége [Anhalt István], a center semlegesítésének új módszerei a vízipólózásban [Karinthy], Valéry prózája titkainak megfjtése vagy Karinthy Gábor felejtethetlen fogalmazásában »a női nem gyakorlati megbecsülése«, a quasi-Goldbach-sejtés már csírázó valószínűségszámítási problémája [Rényi], és a fizikai elmúlással való olyan – és csakis olyan – szembesülés élménye, amelyről »Négyes számú felső végtag« című, alighanem szerzője által is elfelejtett novelláját írta egy orvostanhallgatóvá lett, de a kört, amelyből odakerült, az »aranyketrec«-ben és jóval utána sem feledő barátunk [Benedek István]. Mindenki a vitathatatlanul fényes távlatokat ígérő jövő eufóriájában ugrotta át gondolatban a közelgő éveket.”

⁸ Berda Ernőné (1916–?) 1941 óta alkalmazott, 1945 óta kinevezett dolgozó a Szépművészeti Múzeumban, 1945 óta párttag, a múzeumi pártcsoport titkára, 1949 óta állami alkalmazott (Népművelési Minisztérium, 1952: főosztályvezető), 1951–1956: az MDP V. kerületi Választmány póttagja. Férje, Berda Ernő (1914–1961) festő, 1933-tól a Szocialista Képzőművészek Csoportjának tagja, illegális kommunista, aki a párt számára röplapokat (linómetszet, fotómontázs) készített. 1948–1950 között a Vasutas Szakszervezet képzőművészeti szabadiskolájában tanított. – 1956 után a múzeumban Brenner Istvánné volt az MSZMP titkára.

⁹ Berda József (1902–1966) költő.

rossz festő tele jóindulattal –, azzal jött ide, hogy átnevel minket. De azt mondta, hogy ő dolgozni is akar. A szokás az volt, hogy akkor menjen végig az osztályokon, ezért az Antik Osztályon kezdte. És azzal a szent elhatározással jött, hogy mi alapján véve rendesek vagyunk, csak hát nem tudjuk, hogy miről van szó, úgyhogy meg kell nekünk magyarázni. Na, az első látványos kudarcát Devich Sándorral,¹⁰ a főrestaurátorunkkal érte el. A két zenésznek az apja,¹¹ Devich Sándor, főrestaurátor volt nálunk. Berdáné egyszer bement hozzá, és azt mondta, hogy Devich elvtárs, magának tovább kellene képeznie magát. Devich, aki egyébként jobboldali volt '44-ben, de azt már tudta, hogy ez most nem divat, azt mondta, hogy jaj, kezit csókolom, hát nincs nekem arra időm, hogy tetszik gondolni? És azt mondta, hogy nézze, Devich elvtárs, ugye este, amikor hazamegy, akkor egy fél órát Sztálin elvtárs műveit, vagy Lenin elvtárs műveit kellene olvasni. Jaj, kezit csókolom, hát én olyankor már annyira fáradt vagyok, hogy tessék elképzelni, a múltkor elővettem a *Szent Péter esernyőjét*, és elaludtam mellette, pedig az egy Mikszáth! Erre Berdáné látta, hogy itt nagyobb sikereket nem fog elérni. Később aztán ezt a Devichet '56-ban elítélték, mégpedig azért, mert itt a múzeumban fennem hangoztatta, hogy ő szégyelli azt, hogy semmiféle büntetést az elmúlt rendszerben nem kapott. Azt mondták, na kérem, ezt megkaphatja. Esztergomba helyezték, de aztán pár hónap múlva visszahelyezték, mert látták, hogy nem komoly a dolog.

L.: De el is ítélték?

Sz.: Hát, ilyen belső fegyelmivel. Berdáné tehát itt volt a szobámban, és azt mondtam neki, hogy rajzolja a vázákat. Meller Péter is éppen itt volt az Antik Osztályon, és ki volt téve az asztalra egy antik váza. Egyszer Berdáné rajzolás közben, amikor úgy érezte, hogy őt nem ezért fizetik, azt mondta nekem, hogy „Na és mondja, ezeket a vázákat kik csinálták?” Mondom, ezek mesteremberek voltak, fazekasok. „És tudjuk, hogy mennyi volt a fizetésük?” Mondtam, hogy vannak feliratok, igen, tudjuk, körülbelül egy obulus volt a napi bérük. „És mennyi volt az ára egy ilyen vázának?” – kérdezte. Mondtam, hogy erről is vannak különböző feljegyzések, mire azt kérdezte, hogy mi lett a különbséggel. Erre azt mondtam: „Te az értéktöbbletre gondolsz?” Döbbenet rám nézett, és azt mondta: „Te tudod, hogy mi az az értéktöbblet?” Ettől kezdve Berdáné kedvence lettem, és az '56-ban nyilvánosságra került káderlapomon az volt, hogy magas beosztás előtt áll, vagy valami ilyesmi. Szóval, fényes jövőt jósolt nekem Berdáné. Hát, ez szerencsére nem vált be. Na de, ilyen módon én minden bizottságban benne voltam. Elsősorban Waldapfel volt emellett, őt jól ismertem a háború előttről, úgyhogy amikor megalapították a tudományos minősítés intézményét, ezt úgy kellett kezdeni, hogy ki kellett nevezni egy-két kandidátust, hogy legyenek a vitáknak opponensei, én rögtön ingyen megkaptam a kandidátusi címet.¹² De

¹⁰ Devich Sándor (1894–1976) festőművész, 1945–1970 között a Szépművészeti Múzeum főrestaurátora.

¹¹ Devich Sándor (1935–2016) hegedűművész (Bartók Vonósnegyes), és Devich János (1938–) gordonkaművész (Kodály Vonósnegyes).

¹² SzJGy-nek a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) 1952. október 18-án ítélte meg a tudományok kandidátusa címet.

kezdettől fogva a leghatározottabb ellensége voltam az új típusú Akadémiának és a tudományos minősítési rendszernek. Ezeket a nézeteimet elég határozottan képviseltem. Az Akadémia-ellenességem, ugye, közismerten nagy és sikeres.

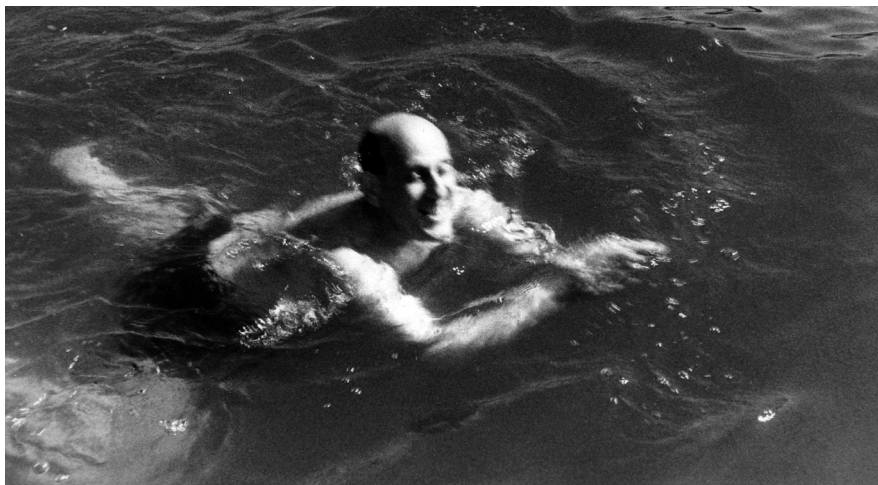
L.: Meg is hozta gyümölcsét.

M.: Máig sem tagja?

Sz.: Nem, és azzal büszkélkedhetem, hogy miattam hozták azt a rendelkezést, hogy 70 éven felüli nem lehet akadémikus,¹³ mert akkor azon az ülésen már mást nem lehetett ellenem mondani, ahogy ezt Szabolcsi, Lackó Miklósnak elmesélte, Szegedy-Maszákék nem tudtak mást kitalálni, hogy Kulcsár Szabót hozzák be helyettem.¹⁴ Na, de én ennek nagyon örültem, mert az Akadémiát ebben a formájában és a tudományos minősítést ebben a formájában a szovjetizálás egyik eszközének tartottam, vagyis eszköznek arra, hogy központilag tartsák kézben az egész tudományt. Ma is ez a véleményem róla, és a mairól is ez a véleményem, mert ezt a jellegét nem szüntették meg. Nagyon szép dolog, hogyha vannak, akiket tiszteletből kineveznek akadémikusnak, de nem kellene fizetésért, és akkor már mindjárt nem volna olyan nagy a tülekedés. A tudomány centralizálása számomra lényegében a tudomány halálával egyenlő, vagy majdnem halálával. Ebből a szisztémából következik, hogy van, aki csak egy kis részlettel foglalkozik, mert abból lehet doktori értekezést írni. Különb, ha szélesebb látótérrel csinálná, esetleg még évekig eltartana, meg talán nem is lenne belőle doktori értekezés, csak egy jó tanulmány. Szóval, az egész tudományt, a természettudományokról nem tudok nyilatkozni, ezeket nem ismerem, de a társadalomtudományoknak azt a részét, amelyiket át tudom tekinteni, azt teljesen tönkretette ez a rendszer. Kialakult az a szisztéma, hogy vigyáznom kell, hogy ne mondjak róla, a nagy emberről rosszat, mert ő olyan pozícióban van ugyan, hogy megtámadhatatlan, de majd az én egyik tanítványomnak a kandidátusi értekezését el fogja vágni, és így tovább. Tehát egy olyan hálózata alakult ki az érdekek kereszteződésének, hogy azt lehet mondani, hogy a tudományos szervezet jelenleg egy bünszövetkezet. Nem azt akarom mondani, hogy mindenki bűnös volt, de mindenki

¹³ Az akadémikussá választhatóság korhatára az 1979. évi Akadémiáról szóló törvényerejű rendelet után lépett életbe: 6. § (8) „Az Akadémia 75 évesnél fiatalabb tagjainak száma legfeljebb 200 lehet. A 75 évesnél idősebb tagok jogai változatlanok; kötelezettségek vállalása tekintetében saját elhatározásuk az irányadó.” A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai az 1979. évi közgyűlés után. Ld.: *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja 1980*. Budapest, 1980. 33. – ezen változtatott az 1994. évi törvény: 11. § (3) „(3) A 70 évesnél fiatalabb hazai akadémikusok száma a 200 főt nem haladhatja meg.” A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, a Magyar Tudományos Akadémia Alapszabálya és az Akadémiai Ügyrend egységes szerkezetben. Ld.: *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja 1997*. Budapest, 1997. 468.

¹⁴ SzJGy akadémiai tagajánlását 1994-ben Bóna István, Borzsák István, Marosi Ernő, Rítóók Zsigmond írták alá. *Magyar Tudomány*, 100, 1994, 12. T7. – Kulcsár Szabó Ernő tagajánlását Németh G. Béla, Poszler György, Szabolcsi Miklós, Szegedy-Maszák Mihály írták alá. Uo., T5. – SzJGy további gondolatai az MTA-ról: Rádai Eszter: „Ezt bohóckodásnak tartom”. [beszélgetés Szilágyi János Györggyel] *Mozgó Világ*, 34, 2008, 6. 21–27.

1. Szilágyi János György. Fotográfia. © A család tulajdonában

kénytelen volt benne lenni ebben, mert különben nem saját magát, hanem a tanítványait veszélyeztette. És ezek aktív veszélyek voltak. A tudományos minősítés pedig Magyarországon baromság, eltekintve attól, hogy máshol az-e, vagy nem. Egy 250 milliós országra méretezett minősítési rendszert vettünk át egy tízmilliós országban, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a jelölt megír egy értekezést, ha az doktori értekezés, akkor a vitájához kell három opponens, és kell egy öttagú bizottság. Tehát összesen kilenc embernek kell ugyanazon a szinten értenie egy témához. Hiszen a vita tárgya az, hogy a három opponensnek vagy a jelöltnek van-e igaza. A három opponensnek ahhoz, hogy a jelöltet meg tudja bírálni, ugyanúgy értenie kell a tárgyhöz, mint a jelöltnek. Vagy legalábbis valamelyik részéhez. És a bizottságnak pedig el kell döntenie, hogy kinek van igaza, tehát mind a két fél érveit kell értenie. Ez a mi kisméretű tudományunkban tökéletesen illuzórikus, és mindig nevetséges volt, mert jó, hogyha egy volt, aki a jelöltön kívül értett hozzá. De általában egy sem. Ezt saját tapasztalatból tudom.

L.: Ezek a viták nem szoktak kiéleződni.

Sz.: Az enyém kiéleződött.

L.: Hát, a tiéd igen.

M.: Mikor volt?

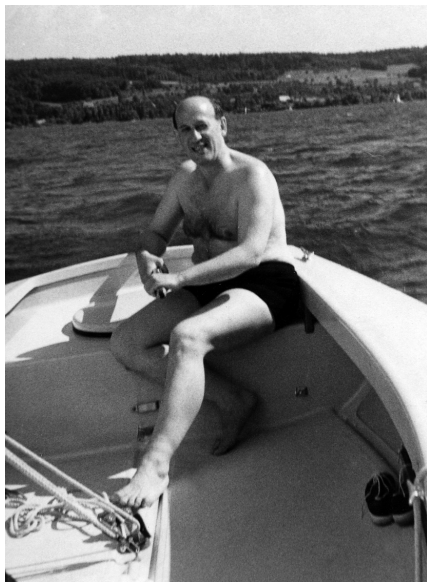
Sz.: '73-ban.

L.: Különben az enyém is eléggé.

Sz.: Igen, ez Mucsi¹⁵ miatt, főleg Mucsi miatt. Na jó, de hát az komoly volt. Én nem vettem komolyan a dolgot. Visszatérve a múzeumi pályám elejére: 1948 után nekem 14 évig nem lehetett Nyugatra utazni.

M.: Miért, mert nem volt benne a körben? De hát azért voltak, akik mentek.

¹⁵ Mucsi Ferenc (1928-) történész, akkor az MTA Társadalomtudományi Főosztály vezetője.

2. Szilágyi János György. Fotográfia.

© A család tulajdonában

kollégáimnak a félelme attól, hogy nyugati könyveket rendeljenek, ilyenformán jóformán a teljes nyugati devizakeretünket antik könyvek beszerzésére fordítottam.

M.: A múzeumi keretet?

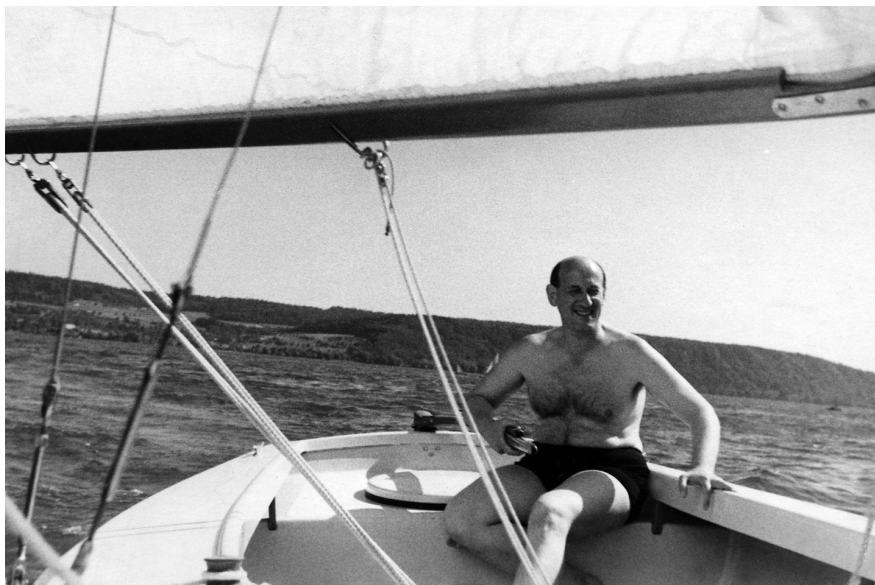
Sz.: A múzeumit, igen. Én ötszáz könyvet találtam itt, ennyiből állt az antik könyvtár, ma körülbelül 25 000 kötetből. Ma is én rendelem a könyveket. A könyvtároság egyébként is szenvedélyem, saját könyvtáramat is, amely ugyan csak 16 000 kötetnél tart, ezt is szenvedéllyel gyűjtöttem. Én tulajdonképpen könyvtárosnak képzeltem el az életemet, amikor még az egyetemet elvégeztem. Úgy éreztem, hogy ez a leginkább nekem való pálya. De hát erről most már kár beszélni. A könyvtár mellett jöttek az antik tárgyak is az osztályon, mert Dobrovits mint a Nemzeti Múzeum főtitkára érvényesítette azt az 1934-es törvényt, hogy a Szépművészeti Múzeum a nem magyar eredetű antik tárgyak központi gyűjteménye, és minden múzeumból begyűjtöttük a hozzánk tartozó műtárgyakat. Raktárunk se volt még, primitív állapotok voltak, nem volt helyreállítva a múzeum. A múzeum első emeletét csak '53-ban állították helyre, hála Mao Ce-tung győzelmének.¹⁶ Tudniillik teljesen romos állapotban volt, beszakadt üvegtetők, beázás mindenütt és szó se volt arról, hogy pénz van a múzeum helyreállítására, de amikor '52-ben Mao Ce-tung kikiáltotta a népi Kínát, akkor a Központi Bizottság úgy döntött, hogy egy nagy,

Sz.: '56-ig egyáltalán nem lehetett.

M.: Na jó, de elvben erről a régészeti osztályról lehetett volna menni, nem?

Sz.: Nem, nem. Nagyon sokáig egyáltalán nem lehetett, csak '56 után, pontosabban '58 után, amikor bizonyos nyitási tendencia volt Nyugat felé. (1., 2., 3. kép) Ez azt jelentette, hogy kölcsönadtunk műtárgyakat vagy kölcsönvettünk műtárgyakat, és akkor annak a kísérelője három napra elutazhatott, de aztán rövidesen, azt hiszem '59-ben vagy mikor, hozták ezt a 70 dolláros rendeletet (háromévenként kaphatott az ember magánútra 70 dollárt). Ez '59-ben volt, de én akkor még sokáig nem kaptam, '62-ig nem kaptam Nyugatra útlevelet. Tehát '48-tól '62-ig nem tudtam Nyugatra utazni, viszont hamar rájöttem arra, hogy a tudományhoz könyvtár kell, és arra is rájöttem, hogy alaptalan a

¹⁶ Mao Ce-tung (1893–1976) kínai marxista politikus, költő, állam- és pártelnök (Kínai Kommunista Párt: 1945–1976; Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület: 1949–1954; Kínai Népköztársaság: 1954–1959). A Kínai Népköztársaságot 1949. október 1-jén kiáltották ki.

3. Szilágyi János György. Fotográfia. © A család tulajdonában

representatív Kína-kiállítást kell rendezni. Megbízták Vas Zoltánt azzal, hogy nézzen egy méltó helyet ennek a Kína-kiállításnak, és Vas Zoltán a Szépművészeti Múzeumot találta ilyennek. Azt mondta, hogy a pénz nem számít, és az egész emeletet restaurálták, gyönyörűen egyébként, nagyon szépen megcsinálták az '53-as Kína-kiállításra, amelyik azután elég gyenge anyaggal ugyan, de megnyílt.¹⁷

M.: Az anyag honnan volt?

Sz.: Kínából. De nem régi tárgyakat, hanem főleg XX. századi kínai iparművészetet, meg XIX. századi iparművészetet hoztak. De azért mégis hosszú sorbanállás volt.

M.: A múzeum milyen károkat szenvedett a háborúban? A gyűjtemény megmaradt?

Sz.: A gyűjtemények minimális károkat szenvedtek, bár volt nekünk (a múzeumnak) akkor egy nyilas főigazgatónk, Csánky,¹⁸ aki vonatra tette az egész anyagot, kivéve az antikot és a gipszmásolatokat, és elvitette Nyugatra. Egy része el is jutott Németországba, a másik része Szentgotthárdnál már nem jutott tovább, már nem tudták föltenni a vagonokba, mert jöttek az oroszok. Ezt a Szentgotthárdon maradt részt hamar visszahozták, de a Münchenben lévő rész csak '46 közepén került vissza. Nem

¹⁷ Az *Új Kína* c. kiállítás 1951. február 10. – március 10. között volt látható a Szépművészeti Múzeumban. A kiállítást Révai József népművelési miniszter, Majláth Jolán, a Kulturkapcsolatok Intézetének főtárgyára és a Kínai Népköztársaság követe nyitotta meg. Ld.: Révai József: A kínai és a magyar nép egy az imperialista agresszorok elleni helytállásban. Ünneplés keretében megnyitották az Új Kína kiállítást. Révai József beszéde. Huan Cen beszéde. *Magyar Nemzet*, 1951. február 11. 3.

¹⁸ Csánky Dénes (1885–1972) festő. 1935-től a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, 1944-ben a zsidóktól lefoglalt műkincsek kormánybiztosa.

4. Szilágyi János György felesége,
Szentpál (Rabinovszky) Mária
leányukkal, Ágival. Fotográfia.
© A család tulajdonában

voltak körülöttem ezek a tárgyak, nem volt raktár, és lassanként bekerítettek. Különösen akkor, amikor jött egy rendelet, hogy a nemzetközi szabvány-leltárkönyvekbe a tárgyakat be kell leltározni. És akkor jött egy ilyen ma is használatos, tizennyolc rovatos, ahol olyan kérdések voltak, hogy a mester neve, a tárgy készítése helye, a tárgy készítése ideje, és ezekre válaszolni kellett. Akkor láttam, hogy ezt nem lehet tovább halogatni, ezt komolyan kell venni, és elkezdtem földolgozni az anyagot. Miközben a hosszú asztalon az auctorok voltak kiterítve.

M.: Egy kicsi auctor, egy kicsi leltározás – vagy hogy?

Sz.: Igen.

L.: Ezt meg kellett tanulni, ezt a Komoróczy-beszélgetésben²⁰ is elmondta, hogy akkor tanultad meg.

szenvedett túl nagy károkat ez az anyag. Pár darab megrongálódott, és néhány el is veszett, de lényegében azt lehet mondani, hogy nem voltak komolyabb károk a múzeumi gyűjtemény anyagában. Persze, vásárolni a háború után nemigen tudtunk, arról nem lehetett szó, hiszen deviza nem volt. És műkereskedelem sem volt Magyarországon. Viszont volt egy rendelet, amelynek az értelmében a hazai múzeumokból, a Nemzeti Múzeumból, a Néprajzi Múzeumból és a vidéki múzeumokból összeszedtük azt az antik anyagot, amely nem Magyarországon került elő, ezek hagyatékok voltak, vagy régi gyűjtemények anyaga, vagy utazók hozták és ajándékozták. 860 darabból állt az antik gyűjtemény, amikor én idejöttem, de rövidesen háromezerre nőtt az anyaga. Ma körülbelül öt és félezer tárgyunk van, tehát azóta nagyjából megduplázódott. Akkor én egyedül voltam az osztályon antikos, és volt még egy másik, aki az egyiptomi tárgyakkal foglalkozott.¹⁹ A földön

¹⁹ Haeffner Emil (1892–1953) autodidakta egyiptológus, zeneszerző. 1947–1953 között a Szépművészeti Múzeum teremőre, majd az Antik Osztály munkatársa volt, ahol az egyiptomi gyűjteményt rendszerezte, és 1949-ben részt vett az egyiptomi állandó kiállítás rendezésében. 1949–1953 között mint megbízott előadó hieroglifairást és olvasást tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen; majd a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.-nél volt hajópénztáros.

²⁰ Etruszkok és rómaiak. Szilágyi János Györggyel beszélget Komoróczy Géza. *Buksz*, 13, 2001. 2. 195–200.

Sz.: Igen. Én teljesen autodidakta vagyok ebben, a klasszika-archaeológiában, senkitől nem tanultam. (4-5. kép) Lassanként azonban nőtt a könyvtár. Elég szisztematikusan próbáltam a könyvtárat kiépíteni. Úgyhogy lassanként lehetett itt dolgozni. Az etruszkokkal kezdtem el foglalkozni, érdekelt a dolog, de ugyanúgy a görögök is, a rómaiak kevésbé.

L.: A rómaiakat nem szeretted, Rómát nem szeretted?

Sz.: Eleinte a művészetüket nem szerettem, de az ókori Rómát szerettem, most már Rómát sem szeretem.

L.: És az etruszkokat mikor kezdted?

Sz.: Hát, lényegében már a doktori értekezésemben is legalább egy fejezet az etruszokról szólt.

L.: Azt mondd a Komoróczy-féle beszélgetésben, hogy ez mint választási lehetőség merült föl benned.

Sz.: Később egyre jobban, ahogy megismertem a művészet történetét.

L.: A görög kultúrával szemben.

Sz.: Igen. Ez persze eleinte, '41-ben egyáltalán nem volt tudatos, minthogy a művészettörténethez nem nagyon értettem; de ahogy kezdtem nemcsak antik, hanem egyáltalán művészettörténeti irodalommal foglalkozni, láttam azt, hogy Winckelmann,²¹ akit nemcsak az antik, hanem általában a művészettörténet megalapítójának tekintenek, és joggal, fölállított egy normát, a klasszikus görög művészet volt számára az a norma, amihez minden egyéb művészetet mérni kell. Ezt én el is fogadtam egészen addig, amíg a művészet nem érdekelt. Azt most már nem tudom megmondani, hogy miért, de én szinte kritikátlanul elfogadtam azt is, hogy a művészetnek ábrázolni kell valamit, bár a szocialista realizmus egy hülyeség. De '58-'59 körül - nem tudom, hogy valami konkrét oka volt-e - ez a dolog kezdett nekem gyanús lenni. Tudom, hogy most átugrottam '56-ot, majd visszatérek oda.

L.: Nem baj.

Sz.: Igazán gyanússá akkor vált, amikor először láttam egy modern gyűjteményt, '59-ben. Nyugatra nem mehettem, de a Képzőművészeti Szövetség által szervezett társasutazáson Moszkvába és Leningrádba mentem. Ez alkalom volt megismerni a Szovjetunió egyik másik arcát is. Ott láttam - főleg Moszkvában - azt a nagy gyűjteményt, ahol Matisse-ok, Renoirok, még fiatalkori Picassók is voltak; Van Gogh egyik fő műve, az egyik levágott fülű önarckép is ott van. Akkor kezdtem igazán rájönni arra, hogy ez az egész szocialistarealizmus-elmélet egy hülyeség.

5. Szilágyi János György és felesége, leányukkal. A háttérben Szentpál Olga. Fotográfia. © A család tulajdonában

²¹ Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) német művészettörténész.

L.: Kiállítva láttad vagy raktárban?

Sz.: Kiállítva. Ezek ki voltak állítva, de csak a fiatal Picassóig. Később derült ki, hogy a többiek raktárban vannak. Malevics és a többiek is. Hát, az első lépés ez volt. De aztán nemsokára következett a második lépés is. Akkor jöttem rá arra, hogy a művészet tulajdonképpen izgalmas dolog, és egyúttal egyre nyomasztóbbnak tartottam a normatív művészettelfogást, hogy a görög művészet az egyetlen példakép. Elkezdtem ezzel foglalkozni, és láttam, hogy már Piranesi²² föllázadt Winckelmann ellen, és az etruszk művészetet, az etruszk és az egyiptomi művészetet állította szembe a göröggel mint valami teljesen más, de ugyanolyan érvényes alapelvekre épülő művészettelfogást. Attól kezdve, persze párhuzamosan politikai nézeteimnek a megszilárdulásával is, fontossá vált számomra ez, hogy a görög mellett más, ugyanolyan érvényes kifejezési lehetőségei is voltak az antik művészetnek, hogy e között a kettő között választhatunk, és alapvető kérdése a művészettörténetnek, hogy van választásunk. Ezt Örkény egy egyperces novellájában, egészen más összefüggésben tárta fel a repülőgép-történettel, hogy melyiket választja az utas, a héműzst, amelyik a prágai repülőtér előtt lezuhan, de van Bécsen keresztül is, az, amelyik a levegőben felrobban. Akkor melyiket kéri? Az a címe az egypercesnek, hogy *Van választásunk*. Párhuzamosan azzal, hogy mint archaeológiával, tehát mint szaktudománnyal foglalkoztam a régészettel, egyre jobban érdekelt az elméleti része is, és a '60-as évek elején, '63, '64 körül, már kezdtem fölfedezni a kortárs művészetet, ahogy ezt ma nevezni szokták. Ez a 'Körner Éva²³ korszaka' volt az életemnek, aki mindenkit és mindent ismert, és akiről máig azt hiszem, hogy Magyarországon a legjobb szemű, modernekkel foglalkozó művészettörténész. Kiállításokra és műtermekbe, meg a Fiala Művészek Klubjába jártunk. Sok mindenkivel megismerkedtem, és azzal is, hogy mit akarnak. Ennek a szellemében rendeztem át '67-ben a múzeum antik kiállítását, amely akkor szinkronban volt a kortárs magyar művészettel. Tulajdonképpen ennek az eredménye az a kis könyvem is, amelyet a műtárgyhamisításról írtam,²⁴ mint a művészetnek egy lehetőségéről. Erre mondta Pernecky Géza,²⁵ egy szilveszter éjszaka – igaz, hogy már eléggé nagy mennyiségű ital fogyasztása után –, hogy tulajdonképpen te találtad ki a posztmodern. Tudniillik a hamisítvány mint eredeti, ez a posztmodernnek az ideológiai alapja, bár én nem ennek szántam. Tehát egyre inkább érdekelték ezek a művészetelméleti kérdések, és közben talált tárgyakon dolgoztam. *Talált tárgyak* egy tervezett tanulmánykötetnek lesz a címe, ha netán megjelenik. Én ugyanis minden tárggyal foglalkoztam, amely az Antik Osztályon volt, ez pedig elég széleskörű anyag volt, sőt azzal is, amely nem volt az Antik Osztályon, csak jó lett volna, hogyha van. Időnként aztán volt egy darab vagy egy csoport, amelyikről valami eszembe jutott, akkor azt megírtam. Ezeket nevezem talált tárgyaknak. Az egyik ilyen talált tárgy

²² Giovanni Battista Piranesi (1730–1778) itáliai rajzművész, rézmetsző, építész.

²³ Körner Éva (1929–2004) művészettörténész.

²⁴ *Legbőlcsebb az idő. Antik vázák hamisítványai*. Budapest, 1987. (Iris)

²⁵ Pernecky Géza (1936–) művészettörténész.

volt az, amelyet '56-ban, nem sokkal a forradalom előtt, az utcáról behoztak, egy kis töredékes váza, amely úgy nézett ki, mintha korinthusi lett volna. De valahogy nem tudtam összeegyeztetni azzal, amit a korinthusi vázáról tudtam, és elkezdtem ennek a dolognak utánanézni. Hamar rájöttem arra, hogy ez etruszk utánezata a korinthusi vázáknak. Ettől kezdve többek között ez a kérdés foglalkoztatott, de csak körülbelül 15 év múlva realizálódott bennem a terv, hogy ezt az egész produkciót föl kell dolgozni. Ez a két vastag kötet a polcon az eredménye. '92-ben és '98-ban jelentek meg olaszul, *Ceramica etrusco-corinzia figurata* címmel a firenzei Istituto di Studi Etruschi²⁶ kiadásában. Közben rengeteg mást is csináltam, így a Ritoókkal, Sarkadyval²⁷ együtt írt görög művelődéstörténetet,²⁸ meg sok mindent, de ezeket nem akarom felsorolni.

Inkább térjünk vissza '56-ra. Akkor én az előbb említett okokból, meg aztán az '56-os nagy fölfordulás miatt valahogy rengeteg vezető pozícióban voltam. Fogarasi Béla²⁹ egyszer behívott '55 végén, és azt mondta, hogy az *Archaeologiai Értesítőt* csak én szerkeszthetem, mert a párttagok mind összevesztek egymással. Én nem nagyon akartam elvállalni.

L.: Mi volt az Akadémián akkor Fogarasi?

Sz.: Fogarasi az Akadémia II. Osztályának³⁰ az elnöke volt. Végül is az *Archaeologiai Értesítő*nek a szerkesztője lettem, a múzeum folyóiratának is én voltam a szerkesztője,³¹ a Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak a titkára, meg nem tudom én, még micsoda, mert a politikailag posszibilis emberek főleg az egymás elleni harcokkal voltak elfoglalva. Amellett volt egy általános bizonytalanság is '56-ban, amelynek az egyik jele volt az Akadémia rendkívüli érzékenysége, amellyel jó érzékkel vette észre, hogy itt most valami baj van, és csinálni kellene valamit. Ezért az Akadémia – ez ma az utolsó történet – szólta az osztályoknak (én persze mindenféle bizottságnak tagja voltam), hogy nézzék meg, nincs-e valaki a szakterületükön, akit rehabilitálni lehetne. Így. Na most, utána néztek, és megtalálták a klasszika-filológusok között Kövendi Dénest.³²

²⁶ Istituto Nazionale di Studi Etruschi ed Italici, 1927-ben alapított tudományos kutató- és tudományos szervező intézet, Firenze.

²⁷ Sarkady János (1927–2006) ókortörténész.

²⁸ Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *A görög kultúra aranykora: Periklész százada*. Budapest, 1968. (Európa nagy korszakai: Görögország); 2., bőv. és újraírt kiadása: *A görög kultúra aranykora Homérosztól Nagy Sándorig*. Budapest, 1984.; 3. bőv. és ismét újraírt kiadása: Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *Görög művelődéstörténet*. Budapest, 2006.

²⁹ Fogarasi Béla (1891–1959) filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja; 1949. november–1955. május között az MTA II. Osztályának elnöke, majd haláláig az MTA alelnöke.

³⁰ Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya.

³¹ A *Bulletin*-nek SzJGy 1954–1956 (4–9. sz.), majd 1992–1995 (76–83. sz.) között volt az egyik szerkesztője.

³² Kövendi Dénes (1894–1965) klasszika-filológus, Eötvös collegista, Platón-fordító. 1918-tól tanított

Kövendi Dénes Kerényinek évfolyamtársa volt még annak idején. '19-ben, a Tanácsköztársaságban pozitív magatartást tanúsított, nem tudom pontosan, hogy mit csinált, tény az, hogy utána eltiltották minden budapesti iskolában való tanítástól, nemcsak minden állami, hanem minden budapesti iskolától, tehát Budapesten még felekezeti iskolában sem lehetett tanár, úgyhogy a kunszentmiklósi Református Gimnázium tanára lett, és abbahagyta a tudományos munkát. Kunszentmiklóson nem lehetett dolgozni, de néhány év múlva, 1930 körül véletlenül találkozott Kerényivel, aki meggyőzte, hogy igenis lehet dolgozni, és biztatta, hogy folytassa. Attól kezdve Kövendi Dénes, az egyik legfinomabb és legszeretreméltóbb ember, akit a szakterületen ismertem, elkezdett megint dolgozni, főleg görög filozófiával foglalkozott, Platónnal a középpontban. Ő '47-ben lelkes baloldali volt. Azzal vonta magára a figyelmet a '40-es években, hogy amikor az erdélyi bevonuláskor a tanári kar fölállt, hogy a kormányzóra koccintson, ő nem állt föl.³³ '45 után nem akart ő semmi lenni, de úgy gondolta, hogy mégiscsak ez most közelebb van hozzá, mint bármi, ami eddig volt, és egy előadást tartott az Ókortudományi Társaság elődjénél, akkor még valamilyen munkaközösségnek nevezték. Waldapfel volt az elnök. Kövendi előadásának – lehet, hogy már '48-ban vagy '49-ben volt – a lényege az volt, hogy Marx tulajdonképpen ugyanazt akarta, mint Platón. Na most, Waldapfel – ez már a rettegés éveiben volt – halálos frászban volt, hogy az ő elnöklete alatt valami ilyesmi hangzik el (egyébként régóta ismerték egymást a Stemmából, a Kerényi-körből), és a leghatározottabban visszautasította ezt a reakciós és mit tudom én micsoda nézetet. Kövendi, aki szerény ember volt, soha nem akart semmit elérni, csak rábámult, és egyszer csak azt mondta, hogy: „Imre, de hiszen tudod, hogy nekem van igazam.” Mondta teljesen naivul és meggyőződéssel. Soha többet nem adhatott elő. Na, őt találták meg '56-ban, hogy ennek az embernek kandidátusnak kell lenni, és szóltak Kövendinek, hogy adjon be egy értekezést. Ő beadott egy Lucretius epikureizmusáról szóló értekezést az I. Osztályra.³⁴ Csakhogy, egyfelől a XX. kongresszus után voltunk, és tudták, hogy valamit csinálni kell, másfelől azt

Karcagon, de 1919-ben itt írt cikkei miatt kompromittálódott, fegyelmi eljárás indult ellene, le kellett mondania tanári állásáról. 1921-ben a pápai, 1924-ben pedig a kunszentmiklósi Református Főgimnáziumban tanított. 1932–1934 között Humboldt-ösztöndíjas volt a frankfurti egyetemen. 1949-ig tanított Kunszentmiklóson, majd az OSZK tudományos főmunkatársa volt. A Kerényi-kör és a Stemma tagja; Kerényi 1936-ban a *Sziget* II. kötetében közölte *Physica naturaliter Platonica* c. tanulmányát. Ő szerkesztette az első teljes magyar Platón-kiadást (1943). Írásaiból fia, ifj. Kövendi Dénes állított össze egy kötetet: *Kövendi Dénes*. Budapest, 2001. (Tudós tanárok, tanár tudósok).

³³ Nagyon jellemző Kövendire az a történet, amelyre Ritoók Zsigmond hívta fel a jegyzetek készítőinek figyelmét. A náci hatalomátvétel után Kurt Riezler (1882–1955) a frankfurti egyetem filozófia professzorát a „szó szoros értelmében a katedrájáról vitte el egy Gestapo különítmény. A hallgatóság dermedten hallgatott, csak Kövendi – aki mint ösztöndíjas volt kint – kiáltott fel: Hogy történhetik ilyesmi Goethe és Schiller hazájában.” Az esetet Karl Reinhardt írta le: *Vermächtnis der Antike*. Göttingen, 1960. 395.

³⁴ Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya.

mondták, hogy nem lehet tudni, mi lesz. Így amikor az I. Osztályon elolvasták, azt mondták, hogy te jó isten, hiszen ez nem marxista. Erre azt találták ki, hogy hiszen ez filozófia, tehát a II. Osztályra tartozik, tegyük át a II. Osztályhoz. Áttették a II. Osztályhoz, és a II. Osztályon tartották a vitát, '56 nyarán. Én is a bizottság tagja voltam, Hahn³⁵ és Borzsák volt a két opponens. Megmondták nekik, hogy miről van szó, hogy itten nem kell támadni, mert Kövendi érzékeny ember, és egyáltalán nem akar kandidátus lenni, úgyhogy nem szabad megsérteni. Mátrai volt az elnök, el is hangzott rendesen a két opponensi vélemény, nem volt semmi baj, majd utána összeült a bizottság határozathozatalra. De ott volt a bizottságban egy Mészáros³⁶ nevű Lukács-tanítvány, aki nem sokkal később disszidált, de akkor még lelkes marxista volt...

L.: Kint is lelkes marxista volt, ő balos volt és maradt.

Sz.: A bizottságban Mészáros István szólalt fel elsőnek, és azt mondta, hogy ez nem marxista mű. Valaki megmagyarázta neki, hogy miről van szó, de akkor már késő volt, elhangzott nyilvánosan az, hogy nem marxista. Mátrai, az elnök, aki ettől halálos frászban lett, azt mondta, hiszen ez Lucretiusról szól, tehát irodalomtörténet, ezért át kell tenni az I. Osztályra. Mondtuk neki, hogy az I. Osztályról tették át a II.-ra. Erre tanácstalan lett Mátrai és azt kérdezte, nincs-e itt valaki, aki jóban van Kövendivel? Mondtam, hogy én jóban vagyok vele. Erre azt mondta, hogy akkor légy szíves, menj ki, és mondd meg neki, hogy semmi különös nem történt, ne csináljon cirkuszt. Félték ugyanis, hogy Kövendi azt mondja, nem kell neki a kandidátusság, menjenek a fenébe. Kimentem, és mondtam Kövendinek, hogy kérlek szépen, a másik osztály... Kövendi egyáltalán nem értette, hogy mi a különbség, esze ágában sem volt cirkuszt csinálni, úgyhogy a végén simán megkapta a kandidátusi címet, de ez az eset jellemző volt az akkori hangulatra.

L.: Pedig kandidátusnál nem volt kötelező, csak a doktorinál, legalábbis később. Kandidátusnál tolerálható volt, hogy az illető nem marxista.

Sz.: De elhangzott.

L.: A nagydoktorinál követelmény volt.

Sz.: Hát, így jutottunk el '56-hoz, amikor is rövidesen valamennyi állásom alól fölmentettek, és visszavonulhattam a hosszú és a rövid íróasztalhoz.³⁷

* * *

Sz.: '56 nyaránál tartottunk, amikor Kövendi Dénesnek a kandidátusi vitája volt, ami annyira jellemezte az '56 nyarán kialakult helyzetet az Akadémián, meg a

³⁵ Hahn István (1913–1984) ókortörténész. 1955–1957-ben az Egeri Pedagógiai Főiskola Történelem Tanszékének vezetője, majd az ELTE egyetemi tanára, 1979-től az MTA tagja.

³⁶ Mészáros István (1930–) marxista filozófus. 1956-ban külföldre távozott.

³⁷ Utalás arra, amit SzJGy korábban Dobrovitstól idézett. Múzeumi szobájában állt egy íróasztal, amelynél írt (és olvasott), és egy hatalmas, hosszú asztal, ezen stószokban álltak a könyvek, különnyomatok, tárgyak, melyekkel éppen foglalkozott.

Tudományos Minősítő Bizottságban. Mindenki várt, hogy mi lesz, hogy erre menjünk, de az istenért ne határozottan, és azért egy kicsit arra is menjünk. Hát így volt Kövendivel, ahogy elmondtam, hogy az I. Osztály végre talált valakit, akit rehabilitálni lehet, de azért ne mi rehabilitáljuk, hanem a II. osztály. És a II. Osztály meg azt mondta, hogy persze, persze, de azért inkább az I. Osztály. Míg aztán a végén ez keresztülment, de ez még csak a bevezetés volt. Ez már a Petőfi-körös³⁸ időkben volt.

M.: És akkor még nem ismerték egymást Litvánal?

Sz.: Nem.

M.: És Gyuri tavaszi fellépéséről³⁹ tudott?

Sz.: Azt persze hogy tudtam. Mindenki tudott róla, de személyesen még nem ismertük egymást.

De visszamennék 1948-ra, mert közben eszembe jutott, hogy a Szemerényi történetet nem fejeztem be. Ugye, ott tartottunk, hogy Szemerényi, nagy meglepetésemre, mikor hazajöttem, a Magyar-Szovjet Baráti Társaság elnöke, és az egyetem pártszervezetének az elnöke volt, és '48-ban, amikor kaptam az olasz ösztöndíjat, együtt mentünk. Ő a családjával ment, és velünk jött még egy Szamosi nevű fizikus, talán ismered a nevét.

L.: Együtt érettségiztünk.

Sz.: Igen, mi volt a keresztnéve?

L.: Géza,⁴⁰ azt hiszem.

M.: Ő hol dolgozott, milyen minőségben ment ki?

Sz.: Hát, azt nem tudom, hogy ő az egyetemen dolgozott-e, akkor még nem volt akadémiai kutatóintézet.

L.: Ő munkaszolgálat miatt lemaradt, és azért későn, túlkorosan kellett, hogy érettségizzen, de akkor már járt valahogy vendéghallgatóként az egyetemre.

Sz.: Azt tudom, hogy ő is valami pártfunkcionárius volt. Elmentünk, hát persze, repülőgép még föl sem merült, úgyhogy vonaton mentünk együtt Szamosi Gézával, Szemerényi Oszvalddal és családjával – ezeket is rég ismertem. Az egész úton, ez elég hosszú út volt, 24 vagy 28 órás út, természetesen főleg politikáról volt szó. A végeredménye a vitáinknak az volt, hogy én legföljebb romantikus antikapitalista vagyok,

³⁸ Petőfi Kör: laza értelmiségi szerveződés 1955-1956-ban, mely 1956. márciustól kezdve a társadalmi viszonyok szocialista szellemű megreformálásának kérdéseit tárgyalta nagy részvételt vonzó vitaesteken, egyre erősebb kritikai hangon. Hozzájárult a Rákosi-rendszer megbuktatásához.

³⁹ Litván György akkor a Vendéglátóipari Technikum (Huba utca) fiatal történelemtanára, a Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzék tagja 1956. március 23-án a Budapest XIII. kerületi pártaktíván, ahol Rákosi Máttyás is megjelent, az emelvényről, Rákosi mellől mondta a Magyar Dolgozók Pártja első titkárának szemébe: „A nép és a tagság nem bízik a pártvezetőségben, és nem bízik Rákosi Máttyás elvtársban sem.”

⁴⁰ Szamosi Géza (1922-2014) elméleti fizikus, az 1950-es évek első felében az ELTE TTK párttitkára. 1956 után Izraelben (Haifa, Technion), majd Kanadában (Windsor University, Concordia University) volt egyetemi tanár.

ennél többre nem is tarthatok igényt, de bele is nyugodtam, ugye, két ilyen prominens pártvezetősségi taggal szemben még az is szép, hogy az ember egyáltalán romantikus antikapitalista.

Mondtam már, hogy Szemerényinél hagytam a könyveim egy részét, amikor munkaszolgálatba mentem, és egy párat nem adott vissza, azt mondta, hogy azok kellene neki. No, '48-ban, együtt voltunk Rómában, nagyon kevés pénzt kaptunk, de volt ott valami kantin a Magyar Akadémián, hogy ott ebédeljenek az ösztöndíjasok. Ezért valamit be kellett fizetni, de Szemerényi rájött arra, hogy van egy hely a Pantheon terén, egy önkiszolgáló, ahol még olcsóbban lehet ebédelni, és a második hónapban oda jártunk, a harmadik hónapban pedig rájöttem, hogy még ennél is lehet olcsóbban, tudniillik, ha az ember csak kenyeret és paradicsomot vesz a piacon. Ilyenformán 141 könyvet vásároltam, mert akkor annak nem nagyon volt ott ára, úgyhogy a kelkáposztával együtt kiraktak könyveket is a piacon, olyanokat is, amik nekem szükséges ritkaságok voltak. Ezért olyan iszonyatosan nagy csomagom volt, amikor hazajöttem, hogy rájöttem, én ezeket nem tudom hazavinni. És akkor az utazásom előtti este Szemerényi bekopogott hozzám, és azt mondta, hogy most visszaadom a könyveid. Amit én sátáni ötletnek tartottam, de aztán kiderült, hogy miért csinálta ezt. Tudniillik ő már nem jött haza, mert mint utólag kiderült, az Intelligence Service-nek volt a szolgálatában. Az apja valami hajópincér volt, és egy hajón született, amelyik éppen angol felségterületen járt, ilyenformán az angol törvények szerint bármikor, amikor angol területre lépett, automatikusan angol állampolgár lett. Úgyhogy azt mondták, hogy ő - most, hogy ez igaz, vagy nem igaz, én nem nyomoztam ki - az Intelligence Service-nek dolgozott, és ez persze más fényben mutatta az ő Szovjet-Magyar Baráti Társaságbeli elnökségét.

L.: Ő nálad fiatalabb volt?

Sz.: Nem, öregebb. Talán három vagy négy évvel.

M.: Aztán vele mi lett?

Sz.: Nagy tudományos karriert csinált, a londoni egyetemen lett az indoeurópai nyelvészet professzora, de aztán megunta Angliát és átment Freiburgba, ott volt professzor, egészen nyugdíjazásáig. Aztán a '80-as években, amikor már lehetett, hazajárt, mert a sógora Hegedűs Géza⁴¹ volt. Igen, a húgának a férje volt Hegedűs Géza. Többször is találkoztunk, amikor hazajött, mindig fölkeresett. De ma is úgy emlékszem vissza erre az olasz útra, hogy Szemerényi és Szamosi engem megbélyegzett mint romantikus antikapitalistát, utána Szemerényi mint Intelligence Service ügynök disszidált.⁴²

L.: Szamosi ugyancsak.

Sz.: Szamosi pedig '56-ban Izraelbe. Itt maradtam én, a romantikus antikapitalizmusommal. A könyveimet azonban nem tudtam mind hazahozni, de volt ott

⁴¹ Hegedűs Géza (1912-1999) író.

⁴² Örökény egy hosszú levélben (dátum nélkül, de valószínűleg még Olaszországba) többek között ezt írja SzJGy-nek: „Téged csak arra kérek, hogy ne vállalj *jelentős* szerepet az amerikai kémszervezetben. Elégedj meg valamely szerény, de fontos munkakörrel. Aurea mediocritas legyen a vezérlő elved.”

egy Rákosi Zoltán⁴³ nevű ember. Nem tudom, hogy a neve mond-e neked valamit? Ez a Rákosi Zoltán Eötvös collegista volt, és német- nem tudom már, milyen szakos, talán német-latin szakos volt, Szabó Árpádnak volt nagyon jó barátja. Én még az egyetemi években megbarátkoztam vele. Ő a háború alatt Olaszországban bányamunkás volt. Nem akart ebben az egész dologban részt venni, de aztán hazajött. Ő csinálta azt a híres iskolát a Szabadság-hegyen, a háborúban elhagyott gyerekek számára, akiket ő egy maga által kitalált módszerrel próbált visszazökkenteni az életbe. Tudniillik verseket íratott velük, mégpedig a Weöresnek akkor divatba jött értelmetlen verseihez hasonlókat, mint a Panyigai ü és a többiek. Volt egy nagyon híres tanítványa, Orbán Ottó, aki ebben az iskolában nevelkedett.⁴⁴

L.: Így lett költő.

Sz.: Igen. Pontosan így. Nagy szeretettel emlékezett meg róla Orbán Ottó. Na, ez a Rákosi Zoltán is ott volt akkor Rómában, és minthogy jóban voltunk, mondtam, neki hogy Zoli, neked nincs semmi csomagod, én pedig nem tudok mit kezdeni a sok könyvemmel, ha tudnád, akkor egy csomagot hozz belőlük haza, 20-30 könyvet. Mondta, hogy persze, nagyon szívesen. Mondtam, hogy nagyon vigyázzon rá, ezek Magyarországon egyetlen példányok. Mondta, hogy természetesen. Hazajöttem, és egy hét múlva képeslapot kaptam Rákosi Zolitól, amelyiken ez volt: „Eladott könyveid árából Nápolyból üdvözlök Zoli.”⁴⁵ Természetesen visszahozta a könyveket, ezt mondanom sem kell. '56-ban állítólag Rákosi Zoli volt az - ezt nem őtőle hallottam, mert ő, azt hiszem, gyorsan disszidált, de még a forradalom alatt találkoztunk, lelkes volt, és nagyon szigorúan mondta, hogy remélem, egyetértesz -, aki

⁴³ Rákosi Zoltán (1916?-1963), 1934-től volt Eötvös collegista, olasz-német szakos, a második világháború után Sztelho Gábor elhagyott gyerekeket gondozó intézetében volt tanár, diákjainak verseiből antológiát jelentetett meg (Gyermekköltészet vagy a „közönség” útja a művészethez. Részlet egy általános iskolai magyar tanár naplójából. *Válasz*, 1947, 2. 414-426.), a római Magyar Intézetben volt ösztöndíjas (erre vonatkozik SzJGy megjegyzése), majd 1950-ben két hónapig Pesterzsébeten a leánygimnáziumban tanított. 1956. decemberben hagyta el az országot.

⁴⁴ Az ország német megszállása idején Raffay Sándor evangélikus püspök megbízásából Sztelho Gábor, a Jó Pásztor Egyesület keretében kezdte el a zsidó gyermekek mentését. A háború végén az árvákat nem engedte szélnek, hanem továbbra is gondoskodott róluk egy nagyobb gyermekotthonban. 1945 tavaszán a Weiss Manfréd család egy tagja által felajánlott zugligeti villákban megszervezte a Pax gyermekotthont, 700-800 gyermek élt itt. Ők hozták létre a Gaudiopolis (Örmöváros) gyermekköztársaságot, ennek demokratikus légköre az ott élők egész életére meghatározó volt. Az iskolát 1950-ben államosították, és felszámolták. Itt élt Orbán Ottó (1936-2002) költő is, Rákosi Zoltán unokatestvére, akiről az *Unokabátyja szellemét idézi* című versében is írt: „Most megidézem őt, fehér fogát, feketén lobogó haját. / Jöjj, romlás földrázó szelleme, Rákosi Zoltán! / Jöjj, apám helyett apám, Zoli!” Orbán Ottó: *A kejfőljancsi jegyese*. Budapest, 1992. 19-20.), de hosszasan beszél róla, Sztelho Gáborról, társairól és az otthonról: Orbán Ottó: *Szín pompás ostrom (életműinterjú)*. Budapest, 2016. 47-72., 84-85.

⁴⁵ A levelezőlap fennmaradt SzJGy hagyatékában: „Eladott könyveid árából üdvözlök szeretettel Zoli. Paestum.” (1948. november 20.).

fölrobbantotta a Szovjetunió felé vezető síneket, mert egy szerelvényt elvittek fiatalokkal tele a Szovjetunióba, ő pedig valahol Miskolc környékén állítólag részt vett a sínek fölrobbantásában. Mondom, ezt nem tőle hallottam, csak másoktól, mert ő azonnal elment Olaszországba, és aztán ott is halt meg tüdőbajban. Végig Olaszországban élt. Ezt csak így visszamenőleg.

L.: Voltak ilyen hírek, de ez nincs megerősítve.

Sz.: Ezt annyiból meg tudom erősíteni, hogy feleségem az Állami Népi Együttesnél dolgozott mint tánc-leíró, és egy fiú volt az együttesben, aki rajta volt egy ilyen szerelvényen. Ő mesélte, hogy aztán visszaengedték őket.⁴⁶

M.: Nem vitték ki?

Sz.: Nem tudom, honnan, de az oroszok visszaengedték őket. Szóval, volt egy ilyen szerelvény, amelyiken elvittek valami ezer embert.

L.: A robbantás meg van erősítve. A szerelvényekből kidobáltak cédulákat.

M.: A miskolciakat Debrecenből vitték teherautóval.

L.: Körülbelül ezer embert kivettek, aztán visszahozták őket.

Sz.: Én 1500-at hallottam.

L.: Én a francia követség irattárában találtam olyan levelet, amelyet a francia követségre adtak be.

Sz.: Hát, akkor visszatérnék '56 nyarára. Lényegében ezekben az években olvasáson kívül nemigen lehetett mást csinálni a múzeumban. Nem lehetett utazni, márpedig itt csupa olyan ember van, akinek a foglalkozásához alapvetően fontos, hogy gyűjteményeket meg anyagot lásson.

M.: Valamilyen kapcsolatban voltak külföldi kollégákkal? Olasz, német, kollégákkal levelezni sikerült?

Sz.: A legszigorúbban tilos volt engedély nélkül, de én mégiscsak leveleztem, mégpedig egy angol régésszel. Akkor már kezdtem vázákkal foglalkozni. Ez kitűnő ember volt, olvastam a munkáit, Dunbabin-nek hívták,⁴⁷ az Oxfordi Egyetemen volt professzor. Gondoltam, lesz, ami lesz, és '53-'54 körül elkezdtem vele levelezni, szakkérdésekről – korinthusi vázákkal foglalkozott.

M.: Angolul?

⁴⁶ A történet 1956. november 4. utánra tehető. Az elhurcoltak nagyobb részét Budapestről és környékéről szedték össze, de voltak közöttük Miskolcra és más városokba való fiatalok, gyerekek is. Vö. *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Vál. és bev. Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalín. Budapest, 1993. 155-158: „Jelentés a Szovjetunióba internáltakról”.

⁴⁷ Thomas James Dunbabin (1911-1955) ókortudós, az oxfordi egyetemen, főműve: *The Western Greeks. The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 B.C.* Oxford, 1948. Dunbabin a második világháborúban mint alezredes (lieutenant colonel) harcolt, a krétai brit SOE (Különleges Műveletek Szervezete) parancsnoka volt, és kiváló érdemeket szerzett. Ld.: Antony Beavor: *Kréta. A csata és az ellenállás*. Debrecen, 2007. 237-238. SzJGy kutatói érdeklődésének irányát jól jelzi, hogy éppen a dél-itáliai görögök régészetének és korai történetének kutatójával vette fel a kapcsolatot.

Sz.: Angolul, igen, és nagyon szívélyesen válaszolt nekem, és a levelezés folyt minden fennakadás nélkül, körülbelül '55-ig, amikor egy rövid levelezőlapot kaptam, hogy sajnálattal közlöm Önnel, hogy férjem a múlt héten meghalt: Dunbabinné. Elég fiatalon, 45 éves lehetett. Az angol nekrológoknak az a hagyománya, hogy a jelentős emberekről írnak nekrológot a szakfolyóiratok, de a tudományos munkájukat éppen hogy érintik, viszont részletesen beszámolnak katonai tevékenységükről. Na, egyszerűen csak '55-ben vagy '56-ban a *Journal of Hellenic Studies* című, ez a fő folyóiratuk a görög tudományokra, megjelent egy nekrológ Dunbabinról,⁴⁸ amelyben azt írták, hogy az Intelligence Service őrnagya volt. Én azóta is hálás vagyok Rákosi Mátyásnak azért, hogy nem olvasta a *Journal of Hellenic Studies*-t.

M.: S mások sem.

Sz.: És úgy látszik, mások sem.

L.: És csak falból foglalkozott régészettel?

Sz.: Nem, de hát minden komoly angol régész egyúttal az Intelligence Service ügynöke is volt. Ez együtt járt vele. És ő őrnagy volt, az elég magas rang volt, de mit tudom én, hogy a háború után mit csinált. Én a hadifogoly-élmények hatására hazajövet azonnal elhatároztam, hogy az egyetemre nem szabad menni. Az teljesen világos volt számomra, az említett Kánya hadnaggyal való beszélgetésből, hogy az egyetem politikai intézmény. Ott a hallgatók közül mindig a fele jelentéseket ír, ami nekem nem kell. Egyébként is a tömegtanítás nem volt soha kedvemre való, mert nem szerettem a butákkal foglalkozni. Márpedig, ha valaki tanár, akkor mindenkivel kell foglalkoznia.

L.: Mátrairól volt egy ilyen történet.

Sz.: Nekem sok Mátrai történetem van.

L.: Na nem, de akkor ő megindokolta, hogy miért nem az egyetemre megy, miért inkább az Egyetemi Könyvtár igazgatását vállalta.

Sz.: Igen; de ez nem az én történetem volt, nem emlékszem.

L.: Azt mondta, hogy döntenie kell, és azt mondta, hogy ami most jön, abban a rendszerben teljesen átalakulnak majd az intézmények, de a könyvtár lesz az, amely még mindig a leginkább fog hasonlítani egy könyvtárhoz.

Sz.: Igen, Mátrai eleinte tartotta is magát ehhez. Mátrai nagyon okos volt, mert rájött arra, hogy ebben a helyzetben egy filozófus egy konkrét dolgot csinálhat: nem csinál semmit. Vagyis hallgat. És ezért ő éveken keresztül – azelőtt elég rendszeresen publikált – nem írt semmit. '56 előttről egy cikkére emlékszem, amelyet Kopernikusz halálának az évfordulójára írt.⁴⁹ Erről nyugodtan lehetett írni, ez nem volt kényes téma. Egyébként nem írt semmiről. Jóban voltam Mátraival, még a háború előttről, és élveztem a humorát. '52-ben vagy '53-ban az Akadémián, egy nagygyűlésen ő

⁴⁸ A nekrológ nem a *Journal of Hellenic Studies*-ban jelent meg (ott nem közöltek róla megemlékezést). Az említett írás, ahol szó esik kapcsolatáról az angol titkosszolgálattal: Martin Robertson: Thomas James Dunbabin. *American Journal of Archaeology*, 59. 1955. 323. Az előbbivel ellentétben ez utóbbi megtalálható a Szépművészeti Múzeum Könyvtárában.

⁴⁹ Mátrai László: *Adatok a kopernikuszi világgép térhódításáról*. Budapest, 1952.

elnökölt, és Kardos Tibor tartott előadást a magyar humanistákról.⁵⁰ Ez akkor kényes téma volt. Persze, Kardos a reneszánsz kori humanistákról beszélt, de a humanizmus gyanús dolog volt, mert ez egy ilyen polgári ügy, úgyhogy jobb volt erről nem beszélni. Kardos Tibor kétségbeesetten bizonyította be, hogy minden magyar humanista alapjában véve rendes ember volt. Az előadás után Mátrai – mondom, jóban voltam vele – odajött hozzám, és azt mondta, hogy az előadásból úgy látszik, mindenki humanista, indokolt esetben a Minisztertanács adhat fölmentést.

A Mátrai-történeteim, azt hiszem, kiapadhatatlanok, most csak az '57 utáni karrierjével kapcsolatban szeretnék elmondani valamit. '57-ben visszalépett a pártba, és amikor találkoztunk, s én kicsit meglepődve ránéztem, azt mondta, hogy miért csodálkozol, minden humanista a fejedelmek talpnyalója volt, ez teljesen normális dolog a világtörténelemben. De visszatérnék az egyetemhez. Ahogy említettem, én elhatároztam, hogy nem vállalom az egyetemen állást, '50-ben mégis úgy alakult, hogy Trencsényi-Waldapfel Imrét, akit már említettem, akkor éppen télen kinevezték Budapesten a minisztérium főosztályvezetőjévé. Megkért, hogy a második félévet tartsam én a szegedi egyetemen, merthogy mi vagyunk, akik nagyjából egyformán gondolkodnak a klasszika-filológiáról, mint a Kerényi-kör tagjai. El is vállaltam azzal, hogy na jó, ezt a félévet megcsinálom. Meg is csináltam Szegeden azt a félévet, és akkor Waldapfel József,⁵¹ a bátyja, aki akkor a pártközpontban valamilyen kulturális micsoda volt, azt mondta, hogy nagyon jól sikerült a félév, kinevezünk az egyetemre. És mondtam, hogy ne nevezetek ki az egyetemre, én nem akarok odamenni. Azt kérdezte, hogy miért. Mondtam, hogy nekem kiállítást kell rendezni a múzeumban. Mondta, hogy más is megrendezi azt a kiállítást. Mondtam, hogy nem, nem, én a múzeumban akarok maradni, és így is volt. Azután Waldapfel Imre rövidesen megbukott mint főosztályvezető, és akkor a budapesti egyetemen megkapta a klasszika-filológia tanszéket. Ez '52-53-ban lehetett. Akkor azt mondta nekem, hogy gyere ide, azonnal kinevezlek docensnek, és akkor aztán majd utódom lehetsz mint egyetemi tanár. Erre mondtam el neki válaszul azt a történetet, amely nem tetszett neki olyan nagyon, hogy Huszti Józsefnek, az én egyetemi latin professzoromnak a testvére, Lajos fűszeres volt a Tátra utcában, ahol mi a közelben laktunk, és anyám kötelességének tartotta, hogy Huszti úrnál vásároljon, szolidaritásból. Egyszer nem bírt magával, és azt mondta, hogy tudja, Huszti úr, az én fiam a maga bátyjánál tanul az egyetemen. Mire Huszti, a fűszeres, elgondolkodva azt mondta, ja, a Jóska – mert ez volt a bátyja, Huszti József –, igen, én is lehettem volna egyetemi tanár, csak nem mentem gimnáziumba. Waldapfel elég savanyúan fogadta ezt a történetet, de tény az, hogy megint nem mentem az egyetemre. Az utolsó meghívásom – nem, közben volt még egy, amikor Oroszlánt nyugdíjazták –, az a klasszika-archaeológiai tanszék volt. Akkor Mócsy András,⁵² aki nagyon jó tudós volt, eljött hozzám, és azt mondta,

⁵⁰ Kardos Tibor: A magyar humanizmus kérdései. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 4. 1953. 149–179.

⁵¹ Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁵² Mócsy András (1929–1987) régész, a római kori régészet egyetemi tanára (ELTE), az MTA tagja.

mindnyájan tudjuk, hogy ez a tanszék téged illet, de azt is tudom, hogy te nem nagyon szeretnél az egyetemre jönni, úgyhogy most mondd meg, hogy pályazol-e, vagy nem, mert ha pályazol, akkor természetesen én nem, de ha nem, akkor én pályáznék. Mondtam neki, hogy nyugodtan pályázzon. Ő is lett a professzor. Az utolsó egyetemi meghívásom már '56 után ért, de közvetlenül '56 után volt. Közben volt '56, de egy kicsit előregornék ezzel. '57 januárjában meghívtak a debreceni egyetemre tanárnak. Én erre azt mondtam, hogy ne hülyéskedjete, nem megyek Debrecenbe, ott nem tudok dolgozni. No, aztán júliusban, mint elítélt mégiscsak Debrecenbe mentem, de nem egyetemi tanárnak. Közben itt volt '56. Az egyetemen egyébként rendszeresen tanítottam egészen 2001-ig.⁵³ De mindig itt, az én szobámban. Soha nem mentem az egyetemre.⁵⁴

M.: Idejöttek a tanítványok?

Sz.: Igen. Gondoltam, hogy ezek a falak talán mégis csak szilárdabbak, mint az egyetem.

M.: Az érdeklődők jöttek, vagy...

Sz.: Igen, csak az érdeklődők jöttek, mert én mindig az első órán kihirdettem, hogy mindenkinek aláírom az indexét, emiatt nem kell ide kijönni. Úgyhogy a második órára mindig 7-8-an maradtak, de ezeknek szívesen tanítottam. Azt hiszem, Judit⁵⁵ még hallgatott engem, úgy emlékszem, hogy az utolsó évek egyikén. Az előadásokon próbáltam tudományos mániáim egyikét-másikat ráerőltetni a hallgatókra, de erről talán összefoglalóan beszélnék majd, a tudományról.

M.: Tehát '56 nyara.

Sz.: '56 nyara, persze, mindenki lázban volt itt is, a Petőfi-köri...

L.: Na, épp ezt akartam kérdezni, hogy mennyire kísérted ezt figyelemmel ezeket az írói és újságírói Petőfi-köri vitákat?

Sz.: Maximálisan, de nemcsak én, hanem jó néhányan itt a múzeumban. Engem akkor kezdett igazán érdekelni a dolog, mert addig – pontosabban Rákosi menesztéséig – úgy láttam, hogy itt minden a régi forgatókönyv szerint megy, és nem láttam reményt arra, hogy valami megváltozik. Úgyhogy mérsékelten érdekelt a dolog, elég világos volt, mondjuk, a nemzetközi helyzet alakulása.

L.: Tehát nem bíztál abban, hogy itt ebből valami kialakul?

Sz.: Nem. Nem láttam reményt rá.

L.: Hát a Petőfi-kör tavaszi időszakában?

Sz.: A XX. kongresszus után kezdett a dolog érdekelni. Én akkortól kezdtem figye-

⁵³ SzJGy 1971-ben Polinszky Károly művelődési minisztertől címzetes egyetemi docensi kinevezést kapott.

⁵⁴ SzJGy az 1980/81. tanév II. félévében kétéhetente egyetemi tanrendi előadásokat tartott az ELTE Jogtudományi Kar épületében. A kurzusra Eörsi Gyula (1922–1992) rektor (1978–1981) az egyetemi oktatás megújítása program keretében kérte fel, óráit az ELTE minden karáról hallgathatták. Egyébként óráit valóban mindig múzeumi szobájában vagy az antik kiállításban tartotta.

⁵⁵ Sebő Judit, Litván György unokája, 2004 és 2009 között Genthon-ösztöndíjasként dolgozott a Szépművészeti Múzeumban.

lemmel kísérni az eseményeket, és nemcsak én, hanem a múzeumban jó néhányan. Januárban vagy még '55 decemberében az egyik kolléganőnk, Lajta Editet⁵⁶ elvitték kémkedés gyanújával az ÁVH börtönébe. Nagyon jóban voltunk vele. Nyilvánvaló volt, hogy ez teljesen alaptalan dolog, de akkor Rákosi visszatérése után éppen kellett egy értelmiségi ügyet produkálni. És hát Szabó László,⁵⁷ ha szabad így neveznem, Szabó Laci, ugye, barátom volt – tudod, később –, tehát annak idején...

M.: Ki ez a Szabó László?

Sz.: Szabó László, a Kékfényes. Szóval, ezt a kolléganőnk elvitte az ÁVH, kémkedés gyanújával, aminek az alapja az volt, hogy a volt sógora az olasz követség kulturális attaséja volt, és benne volt az Atkárý-féle kémpörben,⁵⁸ amiből akkor nagy ügyet csináltak. Mégpedig azért, mert az írók aláírása után Szabó Lászlónak azt mondták a *Szabad Népnél* – akkor még *Szabad Nép* volt –, hogy valami értelmiség-ellenes dolgot kell produkálni, erre ő írt egy nagy cikket, hogy az értelmiség kémkedik. És itt összeszedett mindenfélét, többek közt ennek a kolléganőnek az ügyét is annak a bizonyítására, hogy az értelmiség az imperializmus fő támasza Magyarországon. Mondom, ezt a kolléganőt elvitték '55 decemberében vagy '56 januárjában. Én akkor Devecseri Gabit kértem meg, hogy próbálja meg kiszabadítani, aki azonnal, gondolkodás nélkül – mert ilyen volt, ugye – el is ment Nógrádihoz,⁵⁹ és valahogy el is érte szeptemberre, hogy kiszabaduljon. De akkor aztán jött október, és magától kiszabadult. Mert egyre komikusabb lett a XX. kongresszus után az ügye, a végén feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt ítélték el, mégpedig azért, mert akkor már el volt válna a férjétől, akinek az egyik vádlott a sógora volt, és válás után kötelessége lett volna feljelenteni. De hát tudjuk, hogy akit az ÁVH-nál vád alá helyeztek, azt valamiért el kellett ítélni. Volt nekünk itt akkor egy ÁVH-s személyzetisünk, egy Komlósi nevű,⁶⁰ aki, amikor felmerült a kémkedési vád, bement az ÁVH-ra, és azt mondta, hogy neki ez a kolléganő már rég gyanús, mert a Brocky-

⁵⁶ Lajta Edit (1926–1970) („Füles”) művészettörténész, Szépművészeti Múzeum; meghurcoltatása után az Akadémiai Kiadónál a *Művészeti lexikon* (1962–1968) felelős szerkesztője. Ld.: Gerszi Teréz: Lajta Edit (1926–1970). *Művészettörténeti Értesítő*, 20. 1971. 307–308. – Második férjével, Bánó Endrével együtt SzJGy „pénteki” társaságának tagja volt.

⁵⁷ Szabó László (1931–2015) újságíró, bűnügyi riporter és elemző.

⁵⁸ Atkárý Arisztid (1926–2009), 1950–1955 a Szabad Európa Rádióknak (München) adott postai úton, láthatatlan tintával írt magyarországi híryanagot; lebukása után bíróság elé állították, 15 évet kapott, de 1956-ban kiszabadult, és külföldre távozott. Emlékirata: *Für die Freiheit in die Einzelhaft: das Leben eines Korrespondenten für Radio Free Europe in Ungarn*. Norderstedt, 2006.; *Kém voltam, lebuktam, megszöktem. A Szabad Európa Rádió tudósítójának kalandos élete*. Budapest, 2006.

⁵⁹ Nógrádi Sándor (1894–1971) esztergályos, villanyszerelő szakmunkás, kommunista, Moszkvában a Komintern munkatársa, majd partizánparancsnok; a második világháború után pártfunkcionárius, államtitkár, 1949-ben a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, altábornagy. Devecseri, akkori-ban őrnagy, könnyen bejutott hozzá.

⁶⁰ Komlósi Andor (1924–2005), 1953–1954-ben a Szépművészeti Múzeumban személyügyi előadó, majd igazgatóhelyettes.

kiállítás⁶¹ katalógusának az előszavában olyan mondatokat talált, amelyek arra utalnak, hogy imperialista bérenc. Ennek a Komlósinak persze fogalma sem volt a művészetről. Na most, furcsa módon a lazulásra jellemző, hogy mi azzal az ÁVH-sal, aki foglalkozott Lajta Edit ügyével, nagyon jóban lettünk. Emlékszem, Fullérnak⁶² hívták.

L.: Lajta Edit volt?

Sz.: Igen. Ő később Bánó Endre grafikus⁶³ felesége lett. Őt tartóztatták le, igen. Mikor már tudta, hogy ő következik, mert az ismerősei közül sorban mindenkit letartóztattak, az ékszereit nálam hagyta azzal, hogy van egy platina, azt semmiképpen ne adjam oda, ha keresik. Tényleg, jöttek is házkutatást tartani, az említett Fullér tartott házkutatást, de kihúztam az íróasztalfiókát és mondtam, tessék, itt van minden. Akkor elvitte a gyűrűket, és látta, hogy itt nincs szó rejtegetésről. Még volt egy gyűrű, mondta Fullér. És akkor mondtam, hogy ja, itt van ez, de hát ez dublé. Ez volt a platinagyűrű, amely úgy néz ki, mint a dublé. Azt mondta, hogy jó, én mindenesetre elviszem, majd megvizsgáljuk. Énnekem éppen előadásom volt a szabadegyetemen, úgyhogy mondtam neki, siessünk, mert nekem 6-kor előadásom van. Nagyon kedves volt, azt mondta, hogy akkor levisz autóval. Egy Közért vagy üzlet előtt megálltunk, és akkor azt mondta, Lajta Edit kéri, hogy vegyek két tábla csokoládét neki, mondtam, hogy persze, nagyon szívesen. Vettem két tábla csokoládét - ez '56 február-márciusában volt, jellemző az akkori helyzetre -, és nagyon rendes volt, mert a két tábla közül az egyiket tényleg átadta neki. Vagyis csak 50% nyereséggel dolgozott, ami rendkívül tisztességes dolog volt.

L.: És a gyűrű?

Sz.: A gyűrűt elvitte, ma is megvan a házkutatási jegyzőkönyv.

L.: És azt nem is adták neki vissza?

Sz.: Nem tudom, nem valószínű.

L.: De honnan tudták, hogy nálad van?

Sz.: Mert ő megmondta. De azt előre megmondta, hogy ha vallatják, akkor ő meg fogja mondani, csak a platinára mondta, hogy azt ne adjam oda. De hát ez volt a legkevesebb.

M.: A múzeumban milyen volt a légkör? Említette, hogy több olyan kollégája volt, akivel beszélgettek, közösen figyelték az eseményeket.

Sz.: Itt kettéválasztanám a gondolkodást a viselkedéstől, mert más gondolkodású nemigen volt, de más viselkedésű volt. Tehát a párttagoknak másképp kellett viselkedni. És tudomásul vették. Én azt hiszem, hogy nem volt olyan, aki igazán

⁶¹ Brocky Károly (1807-1855) festő. - A szóban forgó kiállítási katalógus: Sz. Lajta Edit: *Brocky Károly emlékkiállítás*. Budapest, Országos Szépművészeti Múzeum, 1955. Nem sokkal később Lajta Edit kis monográfiát is kiadott a festőről: *Brocky Károly*. Budapest, 1957.

⁶² Fullér Lajos, ÁVH főhadnagy.

⁶³ Bánó Endre („Teddy”) (1921-1992) grafikus, második felesége, Lajta Edit révén SzJGy rendszeresen összejövő „pénteki” társaságának haláláig tagja. Edit halála után harmadik felesége, Bánó (Pajor) Anna (Annika) is szoros tagja lett a „péntekieknek”.

Rákosi-párti volt, a párttitkárunkon és ezen az említett személyzetisünkön kívül, aki bement, és azt mondta, hogy őneki Lajta Edit már rég gyanús, mert a Brocky-katalógus előszavában azt írta... Ezt Fullér visszamondta nekem, ez is jellemző az akkori helyzetre, azért mondom el. Szóval, Rákosi-párti nemigen volt, viszont volt ez a jelenlegi pénteki társaságom, amely akkor alakult, és ezek túlnyomórészt múzeumiak voltak, köztük Lajta Edit (6. kép) és Gerszi Teréz,⁶⁴ aki most is a múzeumban van, meg még sokan, mint Radocsay Dénes⁶⁵ és Garas Klára,⁶⁶ jöllehet Garas Klára, sőt akkor még Radocsay Dénes is párttag volt, de teljesen egyformán gondolkodtunk.

L.: De akkor már épp, nem itt, de a párttagok voltak a leghangosabb ellenzékiek...

Sz.: Nem, itt a múzeumban hangosságról nem volt szó. Értem, hogy mit mondasz, de ezek nem voltak reformkommunisták. Ezek művészettörténészek voltak.

M.: És beléptek, mert kellett...

Sz.: Hát, beléptek még '45-ben vagy '46-ban, és aztán Garas Klára kivételével '56-ban mindenki kilépett. Garas Klára lépett vissza, és Harasztiné Takács Marianna,⁶⁷ aki aztán a párttitkárunk lett '56 után. De ez stimmel, ez így volt rendjén. [...] Szóval, ő volt a különálló. Egyébként volt '52-től '55-ig egy főigazgatónk, Redő

6. Szilágyi János György, Lajta Edit és Endrei Walter Sárospatakon, a Bodrog-parton, 1952-ben, a Régészeti Társulat vándorgyűlése idején. Fotográfia. © A család tulajdonában

⁶⁴ Gerszi Teréz (1927-) („Pipi”, „Malacka”) művészettörténész; 1951 óta a Szépművészeti Múzeum munkatársa, 1979–1992 között a Grafikai Osztály vezetője. Kezdetől fogva SzJGy jó barátja, a „pénteki” társaság egyik alapító tagja, akkori férjével, Stoll Béla (1928–2011) textológus irodalomtörténéssel együtt. SzJGy a Gerszi Teréznek szentelt *Festschrift*-be írt, a Szépművészeti Múzeum egy feketealakos lékythosát publikáló cikkének címét (*Over the sea. In arte venustus. Studies on Drawings in Honour of Teréz Gerszi. Presented on Her Eightieth Birthday.* Ed. by Andrea Czére. Budapest, 2007. 24–27) választotta utolsó tanulmánykötete címéül: *A tenger fölött.*

⁶⁵ Radocsay Dénes (1918–1974) művészettörténész, 1941–1970 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott, majd 1970-től haláláig az Iparművészeti Múzeum főigazgatója volt. Radocsayhoz SzJGy-öt mindvégig meleg barátság fűzte. SzJGy nekrológja: In *Memoriam: Denis Radocsay (1918–1974) / Radocsay Dénes (1918–1974).* *Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 45. 1975. 3–6., 123–124.

⁶⁶ Garas Klára (1919–) művészettörténész, az MTA tagja, 1945-től dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, 1964–1984 között főigazgató.

⁶⁷ H. Takács Marianna (1917–) művészettörténész. Férje Haraszi György (1912–1980) nemzetközi jogász.

7. Szilágyi János György és Gerszi Teréz.
Fotográfia. © Forster Központ,
Tudományos Irattár

játok, hogy aztán abból mi lesz. Na, akkoriban az éves terveket Radocsay meg én készítettük. Tehát összeültünk, és írtunk egy 50 oldalas tervet, amelyben végtelen perspektívákat nyitottunk a Szépművészeti Múzeum művészeti kutatásai elé. Redő elvtárs – ahogy mindenki hívta – azt mondta, na, látjátok, hát ez az, ezt most beköttetjük. Beköttette, és arany betűkkel ráíratta, hogy *A Szépművészeti Múzeum 1953-as terve*. Beküldtük a minisztériumba, és három hét múlva jött egy válasz, hogy a költségvetés valamennyi tétele azonos az előző évivel. Ez komoly élmény volt, bár mi nem nagyon voltunk meglepve, de Redő nagyon. Azt mondta mindig Rákosira, hogy: ismerem az öregot, ő – mármint Rákosi – azt mondta, hogy most erre nincs pénz, és

Ferenc,⁶⁸ aki teljesen másképpen, tényleg, és meggyőződésből lelkes kommunista volt, '30-as évekbeli illegális párttag, és ezt a rendszert komolyan vette. Rákosit is, ezért aztán a pályáján egyre lejjebb ment, hozzánk a minisztériumból került, oda a pártközpontból, mindig eggyel lejjebb helyezték, de azért nagyon lelkes volt.

L.: Azt hiszem, ő volt a művészeti osztály vezetője a pártközpontban.

Sz.: Igen, aztán ide helyezték, '52-től '55-ig ő volt a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.

M.: '55-ben mi történt vele?

Sz.: Mindjárt elmondom. Először panaszkodtunk neki, hogy mi hiába kérünk akármit, a minisztériumban nem reagálnak rá, mire azt mondta, hogy azért, mert ti csak kértek folyton, és nem mondjátok meg, hogy ennek mi a perspektívája. Olyan tervet kell írni, amelyben nemcsak kértek, hanem megmond-

⁶⁸ Redő Ferenc (1913–2012) festő; 1952–1955 a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. – Redő a Népművelési Minisztérium főosztályvezetői posztjáról való eltávolítását így kommentálta: „Nem nézték jó szemmel a politikai idealizmusomat, és szembekerültem néhány emberrel. Azt állították, nem értekelem eléggé a politikai helyzetállást. Én meg hajtogattam, hogy értekelem, de nem mondhatom, hogy X. Y. jó festő, ha rossz festő. A minisztériumban nem maradhattam, de felajánlották, hogy legyek a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.” Ferch Magda: Kavalkád. Redő Ferenc a szakmai luxusról, a hódmezővásárhelyi művészköréről meg arról, hogy a legjobb, ha a saját fejünk után megyünk. *Magyar Nemzet*, 2003. február 15. 34. A minisztériumban Redő helyére Berda Ernőné került. Redő emlékiratai a Népművelési Minisztériumban, a Szépművészeti Múzeumban, illetve az Iparművészeti Főiskola élén töltött éveiről: *Az első ötven év*. Budapest, 2013. 162–172., 174–182., 182–188.

ha ő azt mondja, akkor biztos nincs pénz, de amikor lesz, akkor majd fog nektek adni. Ezután jöttek a racionalizálások – ugye, így hívták azt, hogy ki kellett dobni egy pár embert. Redő abszolút tisztességes és becsületes ember volt – ez '55-ben volt –, és még nagy viták voltak, mert az utasítás az volt, hogy a szociális helyzetet, a tudományos eredményeket, mindent figyelembe kell venni. Redő összehívott egy értekezletet, ahol az egyik ezt mondta, a másik azt mondta. Az értekezlet végén pedig Redő kijelentette: „Én őszintén megmondom, nem ismerem ki magam ebben a helyzetben.” És erre Gerszi Teréz barátnőnk, aki a múzeum legjobb művészettörténésze (7., 8. kép), azt mondta, hogy: „Redő elvtárs, vonja le a konzekvenciákat!” Az értekezlet így ért véget, és másnap reggel – akkor még fél kilencre jártunk be – 9-kor Redő házi telefonon felhívta Gerszi Terézt, és azt mondta, hogy: „Gerszi elvtársnő, én gondolkodtam azon, amit maga tegnap mondott, és levontam a konzekvenciát, reggel bementem a minisztériumba, és lemondtam.” Így végződött Redő főigazgatósága.

L.: Ez szokatlan történet ebben az időben.

Sz.: Egészen szokatlan. És az egész későbbi pályája is ilyen volt, mert akkor mint régi kommunistát nem hagyták állás nélkül, hanem kinevezték az Iparművészeti Főiskolára művészettörténet-tanárnak. Továbbra is jóban voltunk vele. Be is járt a múzeumba. Időnként meglátogatott minket, főleg Radocsayval meg velem, meg Gerszivel találkozott. Később, egy-két év múlva találkoztunk vele, és kérdeztük, hogy mi van a főiskolán, és azt mondta, hogy: „Fölmondtam. Hát képzeljétek el, Schubert Ernő⁶⁹ nekem magyarázza azt, hogy mi az a szocialista realizmus. Hát kell ez nekem? Fölmondtam.” Nem tudtak már mit csinálni vele, a lektorátushoz tették, a Képzőművészeti Lektorátushoz, amelyiknek el kellett döntenie, hogy mi a realista és mi a nem realista, mit vegyen meg az állam, és mit ne vegyen meg az állam. Egy vagy két év múlva megint találkoztunk, és kérdeztük, hogy mi van vele. „Kiléptem. Ezek akarják nekem megmondani, hogy mi a jó?, amikor látom, hogy az egy vacak. Hát, ez nekem nem kellett.” Akkor visszavonult Leányfaluba, és attól kezdve a feleségével⁷⁰ együtt, magánemberként gobelineket készítettek, amit ma is csinál.

8. Szilágyi János György és Gerszi Teréz.
Fotográfia. © Forster Központ,
Tudományos Irattár

⁶⁹ Schubert Ernő (1903–1960) festő, az Iparművészeti Főiskola rektora (1948–1952), tanára.

⁷⁰ Vörös Rozália (1919–1992) festőművész.

9. Szilágyi János György. Fotográfia.

© A család tulajdonában

egy Biró Béla⁷¹ nevű művészettörténész, akit azért dobtak ki, mert forgácsokat lopott, ami egy szerencsétlen és nyomorult ügy, de hát szegénynek rossz fizetése volt, szegény emberek voltak, a folyosón valamit éppen csináltak, és a maradék fát hazavitte tüzelni. Na, ő is beadta a kérvényét, én pedig mint a forradalmi bizottság elnöke, azt mondtam, hogy ez nem ide tartozik, mi nem polgári bűnözőket rehabilitálunk, hanem politikai ügyekkel foglalkozunk. Biró Béla azután disszidált, és Amerika-szerte, talán nem olyan nagyon szerte, de Amerikában azt terjesztette, hogy én üldöztem el Magyarországról. Ami eszerint igaz is volt. Aztán volt egy összmúzeumi forradalmi bizottság is, amelyikben a múzeum kiküldöttjeként részt vettem, de ott nem csináltunk semmit. Az a bizottság semmit nem csinált.

M.: A káderlapok előkerültek?

Sz.: A káderlapok előkerültek. Hát, mit tagadjam, az én káderlapomon az volt – már a múltkor mondtam, hogy Berdáné, a korábbi párttitkár elcsodálkozott azon, hogy

M.: A felesége ki volt?

Sz.: Vörös Rozáliának hívták. Meghalt most már elég régen, művész volt. Viszszatérve 56-ra: mi a forradalomban nem vettünk aktívan részt, lelkesek voltunk, és volt itt forradalmi bizottság, amelyiknek én voltam az elnöke, de lényegében nem csinált mást, mint hogy a beérkezett panaszokat fölülbírálta. De még előbb megmondtam ennek a Komlósinak, hogy micsoda egy disznó, hogy bement az ÁVH-hoz bemártani Lajta Editet, akit közben kiengedtek. Mire ő külön hátrajött a szobámba, és azt mondta, hogy te vagy a legdemokratikusabb ember, akivel életemben találkoztam. Azután följelentett, de az két héttel később volt. A forradalmi bizottságban az volt a tevékenységünk, hogy emberek ügyét tárgyaltuk, azokét, akiket előzőleg kidobtak, ezért vagy azért, és most rehabilitálást kértek, vissza akartak jönni a múzeumba. Volt

⁷¹ Biró Béla (1899–1982) művészettörténész, kritikus. A háború alatt, Kolozsvárott, az erdélyi művésztől írt cikkeket az *Erdélyi Helikon*ba, kiadta Barabás Miklós önéletrajzát (Kolozsvár, 1944.), 1947–1955 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott; szerkesztette és részben készítette a máig egyetlen összefoglaló magyar művészettörténeti bibliográfiát (*A magyar művészettörténelmi irodalom bibliográfiája*. Szerk. Biró Béla. Budapest, 1955.). 1956-ban Bécsbe, majd Kanadába ment, egyetemen tanított, 1970-ben visszatért Bécsbe és 1982-ig a Mindszenty Múzeum gondnoka volt.

én tudom, hogy mi az értéktöbblet –, hogy vezetésre alkalmas, feltétlenül számításba kell venni mint vezetésre alkalmas embert. Nem szépítem a dolgot, csak a legjobbakat írták rólam.

L.: (nevetés): És szégyellted...

Sz.: Nem, én nem szégyelltem. Az Devich Sándor volt – azt hiszem, már a múltkor mondtam –, a restaurátor, aki azt mondta, hogy ő szégyelli, hogy az elmúlt időkből semmilyen büntetést nem kapott. Én kezdettől fogva elképzelhetetlennek tartottam azt, hogy a forradalomnak sikere legyen, és ezt szűkebb körben meg is mondtam. Ahogy emlékszem, azt mondtam Gerszinek – főleg ő volt lelkes, mondta, hogy dehogynem lesz sikeres, nagyon szépen halad –, hogy én a világtörténelemből nem tudok példát arra, hogy egy agresszív nagyhatalom visszavonta volna a hadseregeit azért, mert kiderült, hogy ellenkezik egy száz évvel ezelőtti közgazdász véleményével. Mert ugye azt mondták, hogy amit a Szovjetunió csinál, az összeegyeztethetetlen a marxizmussal. Szóval, én elképzelhetetlennek tartottam, hogy visszavonuljanak, mert ismertem az athéni demokrácia történetét, és olvastam, hogy amikor az athéniak megszervezték a déloszi szövetséget azzal, hogy a tagjai csak fizessenek, ők majd mindenkit megvédenek. És amikor Mélos ki akart lépni a szövetségből, illetve semleges akart maradni, akkor azonnal megjelent az athéni hajóhad, és az athéni követek elmagyarázták nekik, hogy ezt miért nem engedhetik meg: mert akkor ez precedens volna a többieknek. Utána lerombolták Mélost. Én tehát egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy ez a kilépési kísérlet sikerülni fog, de arra sem gondoltam, hogy nem kellene támogatni. Hát, amennyire szóban meg vitákban lehetett.

M.: Bejártak a múzeumba?

Sz.: Bejártam, sőt itt is laktunk. Kilenc vagy tíz napig, mert Budán laktam, fönn a hegyen, és kezdetben a hidak is le voltak zárva. (9., 10. kép)

M.: És a család otthon, izgultak?

Sz.: Telefonösszeköttetés volt, úgyhogy nem izgultak.

L.: Igen, a szomszéd francia követségen is ez volt a helyzet, a követ a Csaba utcából nem tudott bejárni. És a helyettes vitte az ügyeket.

Sz.: Szóval, itt laktunk benn, semmiben nem vettünk aktívan részt. Én nem voltam meglepve az eseményeken, mert valahogy egyszerűen az említett ókortörténeti tapasztalataim alapján nem tudtam elképzelni, hogy az események másképpen alakulnak. Főleg amikor a szuezi ügy elkezdődött, akkor teljesen világos lett számomra,

10. Szilágyi János György és felesége.
Fotográfia. © A család tulajdonában

hogy ebből a forradalomból nem lesz semmi, csak az a kérdés, hogy mennyire lesz véres a leverése. De mondom, ez nem jelentette azt, hogy negatív lett volna a véleményem az egészről. Ez volt egyébként a fegyelmi ügyem tárgya is. Komlói persze följelentett, és körülbelül decemberben – ha jól emlékszem – került sor arra, hogy megvizsgálják a múzeumiaknak a forradalom alatti magatartását.

M.: Elég gyorsan...

Sz.: Lehet, hogy később volt. Akkor Dobrovitsot, az említett Dobrovitsot, aki főnököm volt egy ideig, aztán később átment az Iparművészeti Múzeumba főigazgatónak, őt nevezték ki a minisztérium múzeumi osztályának vezetőjévé, azzal, hogy tisztítsa meg az ellenforradalmi elemektől a múzeumokat. Dobrovits berendelt az Iparművészeti Múzeumba (mi még a Kerényi-körből voltunk régi barátságban), a minisztériumi helyettesét is berendelte, és elmondta, hogy miattam maradt fönn tartósan az ellenforradalmi hangulat a múzeumban, ezért engem eltávolítanak a múzeumból, és két választásom van.

L.: Ezt neked mondta?

Sz.: Igen, nekem. Elmondta a helyettese jelenlétében, aki mint tanú volt jelen, hogy választhatsz Szombathely és Debrecen között.

M.: Ott is múzeumban?

Sz.: Múzeum, igen. Ez az „áthelyezés alacsonyabb munkakörbe” című fegyelmi paragrafus. A fegyelmi szabályzat 113/C paragrafus azt mondta, hogy ez fizetéscsökkentéssel jár, de egy év a határideje. A másik, ami felmerült: nem jár fizetéscsökkentéssel, de határidő nélküli. Mondtam Dobrovitsnak, hogy: „Én az előbbit választom, és nagyon örülök, hogy a helyettesed itt van, mert amikor ez az év letelik, te már rég nem leszel a minisztériumban.” Erre Dobrovits felháborodott, hogy hogy mondhatok ilyeneket, és hogy most ezen jár az eszem. Jól letolt. Utána – úgy fél őt körül volt – elbocsátott, és mondta, hogy majd meglesz a hivatalos fegyelmi tárgyalás. Én szokásom szerint visszajöttem a múzeumba, és este 8-kor – akkor még ilyen rossz idők voltak, csak 8-ig lehetett bent lenni – hazaindultam. Akkor a Nagykörúton még a 12-es autóbusz járt végig. Én az Oktogonon fölszálltam az 1-es autóbuszra, a hátsó peronon ott állt Dobrovits, és azt mondta, hogy: hű, de jó, hogy jössz, adjál egy forintot, mert nem tudom megváltani a jegyemet. Ezután megváltottam Dobrovits jegyét, és hazamentünk. Aztán jött a fegyelmi tárgyalás – azt hiszem, hogy áprilisban volt a tárgyalás –, közben anyagot gyűjtöttek rólam. Többek között Trencsényi-Waldapfel Imrétől, aki azt mondta, hogy sajnos, ellenforradalmár vagyok. Tudniillik én Waldapfellel találkoztam a forradalom alatt, lehajtott fejjel kullogott az utcán, én meg mondtam neki, hogy Imre, neked nincs mitől félned, te jó szakember vagy, majd klasszika-filológus leszel. De ez nem elégítette ki, úgyhogy megalakulása után azonnal be is lépett a munkásőrségbe – mint tudjuk –, és mindenáron beszélni akart velem. Ez egy régi barátság volt, és én tudtam, hogy mi a helyzet. Nem akartam beszélni vele. De egyszer valahogy márciusban, amikor egy ókortudományi bizottsági ülés volt, nem tudtam kikerülni, mert az ő szobájában volt, és mondta, hogy maradj itt. Akkor beszélgettünk, és mondta, hogy hát ezek mind tiszta emberek voltak, és mondtam, hogy de hiszen Rákosi gyilkos volt. Ő

akkor azt mondta, hogy ezt visszautasítja, meg mit tudom én még mit. Erre azt mondtam, hogy akkor te gyilkosok cinkostársa vagy. Mondtam, hogy ezen még sokat lehetne vitatkozni, de azt mondta, hogy „Gyere el hozzánk, mert a feleségemben⁷² sokkal keményebb kommunistával fogsz találkozni, mint amilyen én vagyok”. Na, ebben maradtunk. Hát, természetes, hogy amikor utóbb megkérdezték Waldapfelt, és ezt tulajdonképpen az én érdekeemben csinálták, mert azt remélték, hogy Waldapfel, mint régi barátom mentegetni fog, ő azt mondta, hogy sajnós, ellenforradalmár. Na, ilyenformán jött a fegyelmi tárgyalás, amelyeknek az volt a hivatalos tárgya, hogy én az ellenforradalmi hangulatot fönntartottam a múzeumban. Az igazi tárgya azonban nem ez volt. Mert Oelmacher Anna,⁷³ nem tudom, ismerted-e?

L.: Igen.

Sz.: Jóban voltunk vele azelőtt, ő megpróbált mentegetni, és azt kérdezte, hogy ugye, te azóta megbántad ezt, és ma már elítéled, hogy ilyesmiket mondtál? És mondtam, hogy nem. Na, tulajdonképpen ez volt – mint a fegyelmi tárgyalások legtöbbször – az igazi téma. Mondtam, hogy nem látok semmi okot arra, hogy Nagy Imrét elítéljem, és ezzel lényegében vége is volt a tárgyalásnak. Még egy kicsit kérdeztek így és úgy, de mondtam, hogy én azzal, amit akartak, egyetértek. Utána, amikor elterjedt, hogy hogyan folyt a tárgyalás, Gerevichné⁷⁴ azt mondta nekem, hogy „Nem értem, hogy maga, egy ilyen okos ember, nem tudta, hogy mit kell felelni?” És azt mondtam neki, hogy nézze, Ica, vannak dolgok, vannak esetek, amikor a válasz nem fej, hanem gyomor kérdése. Aztán jött a nyilvános ítélethirdetés. Dobrovits még mint főosztályvezető kihirdette a vádat, és azt, hogy engem áthelyeztek vidékre...

M.: És az a verzió maradt, hogy...

Sz.: ...hogy tartósan fönntartottam az ellenforradalmi hangulatot. Még megkérdezte, hogy az utolsó szó jogán akarok-e valamit mondani? Mondtam, hogy csak annyit, hogy ebből az egészből semmi nem igaz. Erre Dobrovits azt mondta, hogy jobban tennéd, ha azon gondolkodnál, hogy hogyan bánd meg a bűneidet, mint hogy ilyeneket mondjál. Na, ezzel lezárult a dolog.

L.: Bűnökről beszélt?

Sz.: Igen. Én ezután elmentem Debrecenbe, ahová, mint mondtam, januárban még tanárnak hívtak. Aztán mint segéd-muzeológus kerültem Debrecenbe, ahol a Déri Múzeumban egy és negyed évet, boldog egy és negyedévet töltöttem.⁷⁵

⁷² W. Petrolay Margit (1908–1997) író, regény- és mesekönyv-író, műfordító.

⁷³ Oelmacher Anna (1903–1991) rajztanár, festő, művészetkritikus, művészetpolitikus. A Szocialista Képzőművészek Csoportjának tagja. 1950–1954 között a Szépművészeti Múzeumban dolgozott, majd 1957–1970 között az MNG Grafikai Osztályának vezetője volt.

⁷⁴ Gerevich Lászlóné szül. Vattai Ilona (1921–1988) művészettörténész, 1953–1973 között a Szépművészeti Múzeum, illetve az MNG Régi Magyar Gyűjteményében dolgozott, 1971–1973 között az utóbbi vezetője.

⁷⁵ Fentebb már említett Munkakönyve szerint SzJGy 1957. július 25. és 1958. október 1. között dolgozott a Déri Múzeumban.

M.: Le is költözött oda, vagy hétvégén hazajárt?

Sz.: Szombat-vasárnapra hazajöttem, de egyébként ott laktam. A munkaszobámban volt egy ágy. Én szigorúan értelmeztem a jogszabályokat, és azt mondtam, hogy az elő van írva, hogy fél kilenckor el kell kezdeni a munkát, de sem az nincs előírva, hogy utcai ruhában, sem pedig az, hogy ülve. Úgyhogy én fél kilenckor az ágyamban elkezdtem olvasni. A szobám a debreceni pártbizottság irodájára nézett, és a múzeumiak meg voltak győződve arról, hogy engem állandóan távcsővel figyelnek, úgyhogy senki sem mert bejönni a szobámba. Ez a félelem olyan mértékű volt, hogy körülbelül három hónap múlva az akkori igazgató, Balogh István,⁷⁶ akit aztán később kidobtak mint ellenforradalmárt, bejött hozzám, és azt mondta, hogy „Kérek szépen, nekem holnap be kell mennem a minisztériumba” (akkor már Dobrovits nem volt ott, csak a helyettese)...

L.: Dobrovitsot kirúgták...

Sz.: Kirúgták, igen. Világos volt, hogy hamar rájönnek, hogy ő erre a feladatra nem alkalmas. Tehát Balogh mondta, hogy fölrendelték Budapestre. Dobrovits egykori helyettese, Lakatos volt ott, aki később a Petőfi Irodalmi Múzeumnak lett az igazgatója,⁷⁷ nem Lakatos Ernő.⁷⁸ Szóval, Balogh mondta, hogy Lakatos telefonon azt kérdezi, hogy te lejársz, vagy nem jársz le Debrecenbe, mit válaszoljak neki? Szóval, három hónap alatt nem tudta azt, hogy én hétfőtől szombatig ott vagyok a múzeumban, mert ennyire nem mertek a közelembé jönni. Én persze megnyugtattam, hogy a munkaidőmet itt töltöm, csak szombaton megyek föl Pestre.

M.: És mit csinált ott?

Sz.: Azért választottam Debrecént, mert tudtam, hogy ott van egy klasszika-archeológiai gyűjtemény, meg szakkönyvek az egyetemen. Több tanulmányt is írtam ennek a gyűjteménynek az anyagából, és megszerveztem a múzeumi könyvtárat, aminek nem volt sok értelme. A múzeumnak volt egy folyóirata, amelyet akkor én szerkesztettem, és amellyel nemzetközi cseréket szerveztem. De amikor két év múlva visszamentem, kibontatlan csomagokban álltak a cserefolyóiratok. Senkit nem érdekeltek. Mindenesetre egy kötetet én szerkesztettem a *Déri Múzeum Évkönyvéből*, és ma is büszkén gondolok arra, hogy a magyar pásztorfaragványok művészi fejlődéséről Béres András⁷⁹

⁷⁶ Balogh István (1912–2007) néprajzkutató, történész, levéltáros, politikus (Nemzeti Parasztpárt). 1950–1957 a Déri Múzeum (Debrecen) igazgatója, majd 1957 végén '56-os politikai szereplése (Petőfi Párt) miatt büntetésből áthelyezték a nyíregyházi múzeumba. Mint a Nyíregyházi Állami Levéltár igazgatója ment nyugdíjba.

⁷⁷ Lakatos László (1911–1969) tanár. 1948-tól a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségén és a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában, a Népművelési, majd a Művelődésügyi Minisztérium múzeumi osztályán dolgozott, 1963–1969 között a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója volt.

⁷⁸ Lakatos Ernő (1930–) hivatásos katonatiszt, pártmunkás. 1982–1988 között az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya vezetője volt.

⁷⁹ Béres András (1928–1993) néprajzi muzeológus, 1950-től dolgozott a Debreceni Déri Múzeumban, 1957–1969 között igazgató; 1970–1988 között a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár munkatársa volt. 1950-ben alapította és haláláig vezette a Debrecen Népi Együttest.

néven írt cikkem⁸⁰ osztatlan elismerést keltett. Ez volt tudniillik az új igazgató. Mert jött októberben a bizottság – ugye, először Budapesten kellett befejezni a tisztogatást. Aztán Debrecen is sorra került – akkor még Dobrovits volt. De lehet, hogy szeptemberben volt, ezt már nem tudom. Dobrovits vezetésével bőrkabátos emberek érkeztek: Dobrovits összehívta reggel a múzeum dolgozóit, és mondta, hogy vizsgálatot tartunk, mindenki menjen a helyére, és csak csinálja fegyelmезetten a dolgát, mindenkit meghallgatunk. Aztán felém fordult, és azt mondta: „Veled, János, még külön beszélni szeretnék.” Azt mondtam magamban, hogy ajjaj. Mert hiszen vagy 25 éve ismertük egymást. Akkor Dobrovits bejött hozzám, és azt mondta, hogy „Öregem, nekem ezekkel most együtt kell ebédelni az Arany Bikában, és nincs egy fillérem sem. Adjál kölcsön ötven forintot!”

L.: Mondd ki, mert nem mindenki tudja, hogy alkoholista volt.⁸¹ Azért nem volt soha pénze.

Sz.: Igen; többek közt azért. És mondtam neki, hogy de Csala – mert így hívtuk –, te leszállítottad a fizetésemet, és emellett minden szombaton vonatjegyet kell váltanom, úgyhogy légy szíves, ezúttal add meg elsején a pénzt. Természetesen – felelte. Mondanom sem kell, soha nem kaptam meg a pénzt. Mindenesetre este, amikor lezárták az aznapi vizsgálatot, és megint összehívták a társaságot, megköszönték az együttműködést, és mondták, hogy holnap reggel folytatják. Dobrovits kihirdette, hogy a bizottság most munkája végeztével az Arany Bikában vacsorázik. És újra felém fordulva: „János, ha akarod, velünk tarthatsz.” Mondtam: nem, nem. Másnap kihirdették, hogy Balogh Istvánt, az igazgatót fölmentették, mert ellenforradalmár volt, nem tudom már pontosan, mivel indokolták. Ma is él Balogh István, jóban vagyunk, amíg ott voltam, mindig meglátogattam debreceni házában. Helyette az említett Béres Andrást nevezték ki igazgatónak, aki sötét figura volt. A helyi táncegyüttesnek is a vezetője volt. Állítólag ebben nagyon tehetséges volt, a néprajzban nem. Úgyhogy amikor azt a cikket írta az *Évkönyv*be a faragványokról, akkor mondtam neki, hogy így nem lesz jó, majd én megírom. Nagyon hálásan vette. [...] Ahogy mondtam, én ott nagyon jól éreztem magam, mert zavartalanul dolgoztam. Ebben az időben kezdtem el azt a kétkötetes munkát, *A görög művészet világát*, amely aztán '62-ben jelent meg.⁸² Ez a görög művészet antik írott forrásainak tudomásom szerint máig egyedülálló gyűjteménye. Egy és negyed év múlva azután visszahelyeztek a Szépművészeti Múzeumba.

⁸⁰ A Déri Múzeum Debrecen környéki díszes pásztorbotjai. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1957. 83–118.

⁸¹ SzJGy édesanyjának egyik levelezőlapján (1946. július 1.) olvasható: „Csaláék aludtak itt a múlt héten, nagy, reggelig tartó duma volt, Csala italt kért, én emlékeztettem arra, mikor Téged ital miatt kirúgott, és kereken megtagadtam kérését. Kijelentette, hogy dög vagyok, úgyhogy párbaj is vár rád.”

⁸² *A görög művészet világa. A görög képzőművészetek archaikus és klasszikus korának írott forrásaiból.* I–II. Budapest, 1962. (Európai Antológia: Görögország) – Genthon István ezzel a címmel írt recenziót a kötetről: Görög művészet kortárs szemmel. *Művészet*, 4, 1963, 10. 39–40. észelve SzJGy művészet-szemléletének újszerűségét.

M.: Automatikusan, vagy kérelmezni kellett?

Sz.: Nem automatikusan, de ez csak mellékes dolog. Mikor elmentem, ketten voltunk a múzeumban antikosok, én és Castiglione László, akit aztán az én helyemre kineveztek osztályvezetőnek. De Castiglione igazából az Akadémia Régészeti Intézetébe akart kerülni, amelyik akkor éppen kialakulóban volt. Ezt én tudtam, mert a bizottságnak akkor még tagja voltam, amikor döntöttek róla.

L.: És tagja maradtál a bizottságnak?

Sz.: Nem, csak márciusig. Akkor minden állásomtól megfosztottak. Fogarasi fölszólított, hogy mondjak le az *Archaeologiai Értesítő* főszerkesztéséről. Én azt üzentem neki, hogy én nem mondok le, mert én nem is kértem, hogy nevezzenek ki. Ő kért rá, hogy vállaljam el, hát akkor mozdítson el ő. El is mozdított,⁸³ a többi helyről is elmozdítottak persze. Végre '58 őszén sor került arra, hogy megalakult, egyelőre kutatócsoport formájában, az Akadémia Régészeti Intézete. Tudtam, hogy Castiglione oda akar kerülni, úgyhogy egy szombaton hazajöttem (akkor már rég letelt az egy év, Dobrovits elment, Lakatos nem mert intézkedni, mert nem volt párttag), s mondtam Castiglionénak, hogy: „Te, én gondoltam, hogy itt reménytelen az én helyzetem, én inkább az akadémiai intézetbe megyek. Ott úgyis kell egy klasszika-archaeológus.” Mire Castiglione hétfőn reggel hanyatt-homlok fölrohant a minisztériumba, és azt mondta, hogy engem azonnal hozzanak vissza, mert hiszen lejárt a fegyelmiben előírt időm, ez törvénytelen stb. Úgyhogy Lakatos visszarendelt a múzeumba. És Castiglione ment a Régészeti Intézetbe.

L.: Ez tudatos volt?

Sz.: Persze.

L.: Tudtad, hogy Castiglione oda akar menni, és meg fogja akadályozni...

Sz.: Pontosan.

L.: Ő lett a vezetője?

Sz.: Nem ő lett a vezetője. A helyettese lett.

L.: Ja, a helyettese. Tudom, ott ebédeltünk gyakran Lackó Miklóssal. Ma is áll még az akadémiai étkezde.

Sz.: Én tehát folytattam a múzeumi életet, és közben ide került Bíró elvtárs, akit talán már a múltkor említettünk. Halálosan jóindulatú ember volt, Ratkó Anna férje. Azelőtt suszter volt, de a párt a művészet vonalára vezette, beíraták az egyetemre művészettörténésznek, amikor kinevezték ide főigazgató-helyettesnek, egy ideig párttitkár is volt, de azt aztán átadta Harasztiné Takács Mariannának. Bíró főigazgató-helyettes volt, de Pigler⁸⁴ volt a főigazgató, aki pártonkívüli volt, úgyhogy Bíró elvtárs lett az eszmei irányítója a múzeumnak. Engem szeretett, ahogy Genthont is

⁸³ SzJGy-öt az MTA II. Osztálya titkára értesítette, hogy azok sorában, „akik az ellenforradalmi események idején vagy azokat követően akár az Akadémián, akár más munkakörükben tanúsított magatartásukkal méltatlanokká váltak akadémiai tisztségek viselésére”, az ő tagságát a Régészeti és Művészettörténeti Bizottságban és az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztőbizottságában megszünteti.

⁸⁴ Pigler Andor (1899–1992) művészettörténész, 1922-től dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, 1956–1963 között főigazgató.

- mint majd később kiderül - szerette, és azt mondta nekem, amikor hazajöttem - tán egy év múlva, de te ezt jobban tudod, hogy mikor alakult meg a Foxi-Maxinak becézett intézmény, a marxista-leninista esti egyetem⁸⁵ -, hogy „Nézzé, tudjuk, hogy maga jóindulatú ember, most alkalom adódott arra, hogy teljesen rehabilitálja magát. Magát ajánlottam fölvételre a marxista egyetemre, úgyhogy menjen el a felvételi vizsgára!”

M.: És melyik szakra?

L.: Ott volt valamilyen kulturális szak.

Sz.: Volt, igen. Én megköszöntem Bíró elvtársnak, és mondtam, hogy igyekezni fogok nem szégyent hozni rá, de magamban nagyon rohögtem a dolgon. Jött a felvételi vizsga. Először volt egy ideológiai kérdés, valami a marxizmusból, amelyet én nagyon jól ismertem, és elmondtam, hogy mi a marxizmus lényege. Akkor azt mondta a vizsgáztató, hogy most nézzünk egy nemzetközi politikai kérdést. Akkor Titóval kapcsolatban kérdezett valamit, és akkor engem már szenvedélyesen érdekelt minden, úgyhogy teljesen up-to-date voltam a politikai dolgokban, és elmondtam, hogy mi a probléma, és mit mondott Tito. Nagyon meg volt elégedve és azt kérdezte, hogy: hol dolgozik az elvtárs? És mondtam, hogy most a Szépművészeti Múzeumban. Mi az, hogy most? Mondtam neki, hogy másfél évig, mint ellenforradalmár a debreceni Déri Múzeumban voltam. És nagyon tapintatosak voltak, mert Bíró elvtárs két hét múlva azt mondta nekem, hogy magát nem vették fel, azt mondták, hogy ezentúl fiatalabbakat küldjek. Így aztán ezt valahogy megúsztam, de útlevelet nem kaptam. Akkor kezdődtek a külföldi utazások. Először volt egy görögországi társasutazás, '59-ben, amelyiken Devecseri részt vett, de én nem, mert nem kaptam útlevelet. Mégpedig Fülep Ferenc⁸⁶ miatt, aki az ÁVH-sa volt az egész múzeumi területnek; az ő bátyja a Fő utcában⁸⁷ volt őrnagy, az egyik vezetője volt a Fő utcai ügyeknek, úgyhogy ez egy ilyen ÁVH-s család volt, és Fülep mint a Nemzeti Múzeum főigazgatója egyúttal a diktátora volt az egész magyar régészetnek. Namármost, '56-ban, még amikor az *Archaeologiai Értesítő* főszerkesztője voltam, közöltem egy fulmináns bírálatot az ő könyvéről, amelyet Nagy Tibor írt.⁸⁸ Ez még '56 nyarán

⁸⁵ Foxi-Maxi (egy népszerű rajzfilm figurájáról): MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem (MLEE), a pártiskolák, továbbképző tanfolyamok mintájára az MSZMP Budapesti Bizottság által 1957-ben alapított ideológiai továbbképző az értelmiség számára, különféle 1-3 éves kurzusokkal (filozófia, kultúra, vallástörténet stb.). 1979-től állami felsőoktatási intézmény volt, így az egyetemi oklevéllel egyenértékű végzettséget adott; a Villányi úton külön székházat is építettek az iskolának; 1990-ben megszűnt.

⁸⁶ Fülep Ferenc (1919-1986) régész, muzeológus, 1951-1953 között a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese, 1953-tól 1956-ig a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának vezetője; 1956-tól haláláig a Nemzeti Múzeum főigazgatója.

⁸⁷ A Fő utcában (másik oldaláról ismert nevén: Gyorskocsi utcában) volt 1956 után a Budapesti Katonai Ügyészség, a Budapesti Katonai Bíróság és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma. Két épülettömbből áll, a Fő utcai tömb bírósági, a Gyorskocsi utcai börtön. A főbb politikai ügyeket itt tárgyalták.

⁸⁸ Nagy Tibor (1910-1995) régész, epigráfus. A szóban forgó cikk: Megjegyzések Intercisa történetének új feldolgozásához. *Archaeologiai Értesítő*, 82. 1955. 232-244. - a recenzált könyv: Erdélyi Gizella -

volt, akkor ő főosztályvezető is volt valahol, már nem tudom, hol. Fölhívott és azt mondta, hogy: „fegyelmit indítok ellened”. Mondtam, hogy: „Ez nagyszerű, ez egy jó gondolat; azért, mert közöltem ellened egy cikket?” És mondta, hogy igen, azért.

De mentünk befelé a Petőfi-körös időkbe, úgyhogy három nap múlva fölhívott Fülep, hogy mégsem indítok ellened fegyelmit. Jó, így gondoltam én is. Na de, ezt nem felejtette el Fülep, természetesen. '59-ben Dobrovits utóda egy Németh nevű ÁVH-s tiszt volt, Németh András,⁸⁹ azt hiszem, aki elhatározta, hogy ő aztán most komolyan rendet csinál a múzeumban. Fülep Ferenc följelentett engem ennél a Németh Andrásnál, hogy Olaszországnak kémkedek, mert az *Enciclopedia dell' Arte Antica* című enciklopédiában az Akadémia megkerülésével írtam cikkeket, tudniillik akkor egy olyan szabály volt, hogy Nyugatra csak engedéllyel lehet cikket kiküldeni. Na most ezek a cikkek tényleg megjelentek. Bíró elvtárs, aki támogatóm volt, mondta, hogy nem, az lehetetlen, hogy én kém vagyok, de a szerencsém az volt, hogy Akadémiának volt egy előadója, Salamon Ágnes,⁹⁰ aki megtalálta a Régészeti Bizottságnak azt a jegyzőkönyvét, amelyikben engedélyt adnak nekem a cikkek kivételére. És a jegyzőkönyvet Fülep is aláírta. Úgyhogy ha nem Németh András lett volna a főosztályvezető, akkor Fülepre nézve kínos ügy lett volna belőle, de ő azt mondta, hogy hagyjuk az egészet, mire Bíró elvtárs azt kérdezte, hogy: „Na, de akkor miért nem kap Szilágyi útlevelet Görögországba?” Erre Németh azt mondta, majd legközelebb, most hagyjuk ezt a témát. Aztán valahol egy dél-amerikai országban lett követ. Nem tudom, mi lett vele. Úgyhogy nem mentem el, és ki is számítottam, hogy én egyelőre nem számíthatok nyugati utazásra. Természetesen nekem is a legfontosabb az volt, hogy anyagot lássak, új anyagot ismerjek meg. A Szovjetunióba viszont el lehet menni, így jött létre '59-ben az utazásom, amiről a múltkor beszéltem. Közben valószínűleg – de ezt én most csak úgy a levegőbe mondom – a művészetről való egész gondolkodásom átalakulásában biztosan '56-nak is volt szerepe. Ha nem is közvetlenül, de erről nem tudok semmi közelebbit mondani. Mindenesetre, ahogy múltkor mondtam, egyre jobban érdekelt a művészet, amikor '59-ben egy csoporttal elmentem a Szovjetunióba. Úgy gondoltam, ha én most elmegyek a Szovjetunióba, és jövő évben az NDK-ba, akkor már több esélyem lesz arra, hogy '62-ben Nyugatra is kiengednek. Ez így is volt.

L.: Nem lehet az, hogy megint túl sok logikát tételeztél föl a rendszer működéséről?

Sz.: De joggal. Hát, ki tudja, hogy ezt bárki is figyelte-e, a dolog nem volt ilyen

Fülep Ferenc: Kőemlékkatalógus. *Itercisa (Dunapentele-Sztálinváros) története a római korban*. I. Budapest, 1954. (Archaeologia Hungarica, 33.) 233–276. és Fülep Ferenc: Epigráfia. 194–229.

⁸⁹ Németh András (1916–?) középiskolai tanár, rendőr százados. 1956 novembere és 1957 szeptembere között a BM Politikai Nyomozó Főosztályán rendőr nyomozó. 1959-ben a Legfőbb Ügyészségen dolgozott, majd 1960-ig a Művelődési Minisztériumban a Múzeum Főosztály vezetője volt, innen került a Magyar Országos Levéltárba. Ld. róla: Vargyas Lajos: *Kerítésen kívül. Emlékek életemből*. Budapest, 1993. 308–313.

⁹⁰ Salamon Ágnes (1923–1986) régész, 1953-tól a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd 1960-tól 1983-ig az MTA Régészeti Intézetében dolgozott.

egyszerű. Közben volt ebben az időben Bíró elvtárs híres drezdai beszéde, amelyet a múzeumban azóta is csak így emlegetnek: „a drezdai beszéd”. Ugyanis Dreзда a testvérmúzeumunk volt, mármint a drezdai képtár, és egyszer meghívták egy hivatalos látogatásra a múzeumot. Bíró elvtárs azt mondta, hogy ez egy olyan fontos politikai ügy, hogy neki kell vezetni a küldöttséget. De minthogy nem tudott németül, Fenyő Ivánt⁹¹ is magával vitte, aki akkor a Grafikai Osztály vezetője volt. Az elbeszélés Fenyő Ivántól származik. Végig mindenhol Fenyő Iván beszélt, de a végén, a búcsúzáskor azt mondta Bíró elvtárs, hogy „Most át kell adnunk az ajándékot a Drezdai Képtár főigazgatójának, és ez olyan feladat, amelyet csak én végezhetek.” Akkor a kiadványainkat kézbe fogta Bíró elvtárs odament a főigazgató elé és azt mondta, hogy „dasz”. Ez volt a drezdai beszéd. Ennyit tudott németül.

L.: A der, die, das-ból a das-t.

Sz.: Így, ilyen magyaros kiejtéssel, hogy „dasz”. Én akkor kezdtem el újra vázákkal foglalkozni. Volt egy nemzetközi Union Académique Internationale-vállalkozás, a *Corpus Vasorum Antiquorum*. Elhatároztam, hogy megcsinálom a magyar köteteket. Volt akkor a Louvre Antik Osztályának egy vezetője, akivel levelezés útján jóban voltam, Pierre Devambez.⁹² Ő nagyon támogatta ezt a dolgot, és azt írta, hogy kérjek támogatást az Union Académique Internationale-tól. Itt a magyar akadémia képviselője Waldapfel volt, aki borzasztóan ambicionálta, hogy Magyarországnak devizát szerezzen. Ő ment el arra az ülésre, amelyiken kiosztották a támogatásokat, és örömmel mondta nekem, hogy 600 dollár támogatást kaptunk. És hogy ez a nemzetnek, meg az országnak meg mit tudom én, milyen jól jött. Én azt mondtam neki, hogy na jó, de ebből én 300 dollárt igénylek utazásra. Mert én nem tudom megcsinálni ezt a kötetet, ha nem láttam a külföldi múzeumok vázagyűjteményeit. Először azt mondta, hogy ez képtelenség, megfosztod Magyarországot a devizájától. Mondtam, ha nem adod nekem ezt a 300 dollárt utazásra, akkor adjuk vissza az egész 600 dollárt, mert nem tudom a kötetet megcsinálni. Ilyenformán Waldapfel kénytelen volt kiutalni nekem 300 dollárt. 1962-ben ezzel utaztam el 14 év után először Nyugatra, mégpedig három hónapra. Mert azt gondoltam magamban, hogy 100 dollár egy hónap. Hát, ezek nem voltak túl bőséges keretek, de rengeteg mindent láttam. Két hónapot Olaszországban és egy hónapot, életemben először, Görögországban töltöttem, ahol ugyanúgy, mint '48-ban Olaszországban, igyekeztem megtanulni a múzeumokat. Akkor kerültem először kapcsolatba a nemzetközi etruszkológia központjával, a firenzei *Istituto di Studi Etruschi*val. Mikor megérkeztem, éppen évi kongresszusát tartotta az *Istituto*.

Etruszkológus pályám elég groteszk módon kezdődött, és azt lehet mondani, hogy minden érdemem nélkül. Akkoriban Olaszországban rendkívül kiélezett volt a kereszténydemokraták és a kommunisták közötti harc, és a kommunisták nagyon közel voltak a szavazók száma tekintetében a kereszténydemokratákhoz. Ez persze

⁹¹ Fenyő Iván (1905–1978) művészettörténész, Fenyő Miksa fia. 1951–1978 között a Szépművészeti Múzeum munkatársa, 1955-től 1970-ig Grafikai Gyűjtemény vezetője. – SzJGy jó barátságban volt vele.

⁹² Pierre Devambez (1902–1980) francia régész, az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres tagja.

tükröződött az etruszkológiában, és általában a klasszika archaeológiában is, ahol két vezéregyéniség volt. Mind a kettő zseniális. Az egyik Pallottino,⁹³ a római egyetem etruszkológus professzora. Ő volt a jobboldal vezető képviselője. A másik Ranuccio Bianchi Bandinelli,⁹⁴ a kommunista párt központi bizottságának tagja, aki egyébként grófi családból származott, és Siena nagy részének a tulajdonosa volt a családja. Ő volt a baloldali. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy Pallottino Bianchi Bandinellit azért vetette meg, mert ez egy arisztokrata, Bianchi Bandinelli pedig Pallottinót azért, mert csak egy paraszt. De másfelől Bianchi Bandinelli azt mondta róla, hogy sötét reakciós, Pallottino pedig Bianchi Bandinelliről, hogy vörös gazember. Na most, ez a két ember volt a vezetője az etruszkológiának. Bianchi Bandinelli természetesnek találta, hogy aki Magyarországról jön, az kommunista. Úgyhogy azonnal javasolta, hogy engem válasszanak meg az Intézet tagjának, Pallottino viszont, aki néhány szót beszélt velem, amilyen okos volt, azonnal felismerte, hogy szó sincs róla, hogy én kommunista volnék, ezért ő is javasolta, hogy válasszanak be az intézetbe. Hát így lettem '62-ben az etruszk intézet tagja, ami ma is vagyok. Bár néhány korábbi cikkem alapján már ismertek, igazán csak akkor lehetett szó arról, hogy én komolyan elkezdjek az etruszkokkal foglalkozni, amikor régészeti hagyatékukkal megismerkedtem.

M.: Ez formális tagság vagy tényleges? Mit jelent az, hogy tagja lett az intézetnek?

Sz.: Azt jelenti, hogy rendszeresen elküldik a kiadványaikat, meghívják az évi *convegnó*kra, és ők fizetik az egész ott-tartózkodást. Ez nekem, nemcsak a deviza miatt, máig elég fontos dolog, mert mindig más helyen tartják a *convegnó*kat, és mindig kirándulásokkal is össze vannak kötve. Legutóbb, például a múlt évben Dél-Franciaországban volt, ami azt jelenti, hogy Marseilles-ben kezdődött és Montpellierben végződött, és közben végignéztük a lelőhelyeket és a múzeumokat. Mindezt az intézet tagjaként mint vendég élveztem. Fél Olaszországot beutaztam így, az évenkénti *convegnó*k során. És az Istituto adta ki életem legvastagabb könyvét, a kétkötetes könyvet az etruszko-korinthuszi vázákrol.⁹⁵

⁹³ Massimo Pallottino (1909–1995) olasz etruszkológus, egyetemi tanár, az *Istituto* egyik alapítója. 1946–1980: a római egyetem etruszkológus professzora. – Könyvének, *Gli etruschi / Etruscologia* egyik újabb kiadását 1958-ban Buba vette meg SzJGy számára, erről így ír neki Londonból képes levelezőlapon: „Pallottino könyvét megvettem és el is olvastam. A reád vonatkozó lábjegyzet olvasása közben büszkén mondtam magamnak: »Anch'io sono di scuole del Maestro«. (Szerettem volna ugyanezt etruszkul mondani, de nem sikerült megfogalmazni a mondatot, gondolom, még az olasz a legautentikusabb.)” – Klasszikus művének magyar kiadását SzJGy szerkesztette: *Az etruszkok*. Ford. Jászay Magda. Budapest, 1980.

⁹⁴ Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900–1975) olasz etruszkológus, marxista művészettörténész. – Hitler olaszországi látogatásakor őt és Mussolinót hivatalos minőségében Bandinelli kísérte Firenzében. Tisztségeiből a Salń-i köztársaság idején visszalépett, és a háború után az Olasz Kommunista Pártban játszott vezető szerepet. 1962-ben a római egyetem professzora volt.

⁹⁵ *Ceramica etrusco-corinzia figurata*. Parte 1: 630–580 a. C. Firenze, 1992. (Istituto Nazionale di Studi Etruschi et Italia. Monumenti Etruschi, 7); Parte 2: 590/580–550 a. C. Firenze, 1998. (Istituto Nazionale

Pallottinóval nagyon jóban voltunk. Amikor találkoztunk és négy szemközt beszélgettünk, mindig azt mondta, hogy mi még meg fogjuk élni, amikor Nagy Imrének szobrot állítanak. Mindig ezzel búcsúzott el tőlem. És '89-ben diadalmasan azt mondta, hogy: „Ugye, igazam volt?!”

L.: Akkor nem lehetett igazi reakció. Mert Nagy Imrét nem a konzervatív jobboldal preferálta.

Sz.: Igen. De ő ebben nem volt igazi reakció, ő '56 leverését szovjet elnyomásnak tekintette, és minthogy szovjetellenes volt, természetesen Nagy Imre pártján volt. Azok a „finom nüánszok”, amelyek Magyarországon teljesen világosak voltak, őt nem érték el. Úgy vette, hogy mivel az olasz kommunista párt elítélte Nagy Imrét, hát ő Nagy Imre-párti.

L.: Lehetett volna Mindszenty-párti.

Sz.: Igen. De az nem volt. '68-ban, a diákmozgalmak idején ő volt az egyetemen az ellenzék vezére. A „reakcióso” vezére. És tele volt az egyetem fala irkálva, hogy „abasso Pallottino”, „Le Pallottinóval”. Aztán minden elcsendesedett, mint máshol is. Tehát 1962-ben volt az első nyugati utazásom '48 óta, de ekkor már 14 évi olvasás után sokkal többet láttam és tanultam. Közben kicsit visszaugranék 1950-re, amikor meghívtak a szegedi egyetemre, és én azt mondtam, hogy nekem kiállítás kell rendezni. Dobrovits még mint osztályvezető⁹⁶ egyszer beállított, és azt mondta, hogy antik kiállítást kell rendezni. Én azt mondtam, hogy még életemben nem rendeztem kiállítást, mire azt felelte, hogy most majd fogsz. Nem sokkal ezután rendeztem az első állandó antik kiállítást, amely az első történeti felépítésű bemutatása volt a gyűjteménynek. Azelőtt anyag szerint volt csoportosítva; tehát egyik teremben a márványok, a másokban a terrakották. Rendezést később is csináltam, és szerettem is csinálni.

M.: Ezt így csinálták külföldön is?

Sz.: Volt, ahol igen, volt, ahol nem. A Vatikánban ma sem történeti kiállítás van.

M.: De Ön azt gondolta, hogy ezt az anyagot jobb így bemutatni?

Sz.: Én azt gondoltam, igen. Hogy ezt a megnövekedett anyagot egy történeti fonálra kell fölfűzni. Ma már nem egészen így gondolom, de az új kiállítás, amelyet hat éve rendeztem, és ma is áll, még történeti jellegű. De a vezető előszavában már jelzem, hogy ez a koncepció nem problémátlan. Ebbe most nem érdemes belemenni. Tehát 1948-tól kezdve a kiállítás-rendezés is az egyik fő feladatomból volt. Gyűjteménygyarapításról nemigen volt szó, mert nem lehetett vásárolni. Amit behoztak, abból vásároltunk be. De ezt nem lehetett tervezni, nem szerepelt a programban. Viszont az én programom az volt, hogy az Antik Osztályból tudományos intézményt kell csinálni. Minthogy Magyarországon klasszika-archaeológiával, vagy ha másképpen fogalmazunk, ókori klasszikus művészettel csak a Szépművészeti Múze-

di Studi Etruschi et Italia. Monumenti Etruschi, 8). - Ld. még méltatásait Cornelia Kerényi-Isler, Nagy Árpád Miklós, Szabó Miklós, Marosi Ernő, Török László, Somlyó György tollából: *Buksz*, 12. 2000. 362-383.

⁹⁶ Ti. minisztériumi osztályvezető (Művelődésügyi Minisztérium).

um Antik Osztályán foglalkoznak tudományosan, ez volt az egyetlen hely, ahol egy tudományos intézetet lehetett kialakítani. Ezért a könyvtárépítés, amiről már a múltkor beszéltem, a kiállítás-rendezés, a különböző nyilvántartási kartonok, leltárak elkészítése, a fényképek és diapozitívok rendezése, szóval, ami egy tudományos intézethez kell, ezeket csináltam a közbenső, 1948–1962 közti években. A másik mániám az volt, hogy ennek az intézménynek mint klasszika-archaeológiai intézetnek a fő jelentősége abban van, hogy szemben áll azzal a kiírthatatlan provinciális szemlélettel, amely szerint Magyarországon a régészetben nekünk csak ahhoz van közünk, amit Magyarországon találtak. Elképzelésem szerint ez egy, hogy úgy mondjam, antinacionalista intézmény volt, bár ez rossz kifejezés, mert én sosem úgy képzeltem, hogy vagy-vagy, hanem hogy mind a kettőt, a hazai és a nem hazai anyagot is egyformán, egyenrangúan kell kutatni. Az én szándékom szerint a Szépművészeti Múzeum Antik Osztálya kellett hogy bizonyítéka legyen annak, hogy Magyarországon lehet nemcsak magyarországi anyaggal, hanem egyetemes klasszika-archaeológiai témákkal is a legmagasabb nemzetközi színvonalon foglalkozni. A monográfiám is tulajdonképpen ennek a bizonyítékául készült, cáfolatául annak, ami a fő érv volt, hogy itt úgysem lehet mást kutatni, mint magyarországi anyagot. Ez azonban az én meggyőződésem szerint csak fedőneve volt annak, hogy nem is érdekel minket más. Tehát az volt számomra, csúnya szóval, ideológiailag az egész múzeumi munkámban a legfontosabb, hogy dokumentáljam: Magyarországnak ugyanolyan köze van Pheidiashoz, mint az olaszoknak vagy a franciáknak, vagy a többieknek. A Pheidias név ezúttal az ókortudomány egyetemességét jelképezi.

Visszatérve oda, ahol megszakítottam, az utazáshoz; '63-ban egy egészen váratlan ösztöndíjas görögországi utazáshoz jutottam. Az ösztöndíj úgy alakult, hogy Devecseri Gábor barátom, akinek mindig voltak pénzügyi koncepciói, elhatározta, hogy most egy olyan könyvet csinál, ami egyedülálló a világon: Odüsszeusz utazása. Elmegy Görögországba Gink Károllyal,⁹⁷ a fényképésszel, lefényképezik azokat a tájakat, amik az Odüsszeia tájai, Gink csinálja a könyvbe a fényképeket, ő pedig az Odüsszeiából a saját fordításával kíséri. Erre meglehetősen nagy pénz is kaptak a Corvina Kiadótól, mert meggyőzték, hogy ez a könyv, amely természetesen angolul fog megjelenni, világsiker lesz. Készültek is az útra, de az utolsó pillanatban Devecserinek eszébe jutott, hogy na jó, hát ez mind szép, de mit fogunk mi Görögországban csinálni. Honnan tudjuk, hogy hova kell menni? Akkor az jutott eszébe, hogy hívjuk el Szilágyi Jancsit. Ez így is lett, úgyhogy én mint az ő ösztöndíjasuk mentem '63-ban egy másfél hónapos görögországi útra.⁹⁸

L.: Szóval, nem ösztöndíjat szerzett.

⁹⁷ Gink Károly (1922–2002) fotóművész. – SzJGy számára a Szépművészeti Múzeumban sok műtárgyfotót készített.

⁹⁸ A közös utazásról (Devecseri, Gink, SzJGy) Devecseri „Odüsszeusz hajója” c. írása szól, az *Epidaurroszi tücskök, szóljakok* c. kötetében, Budapest, 1969. Ott említi is SzJGy-öt. Devecseri korábbi, *Homéroszi utazás* c. könyvében, Budapest, 1961., SzJGy mint lektor szerepel a címlap verzón; ő akkor még nem utazhatott.

Sz.: Nem. Ők fizették, tehát az ő Corvinától kapott pénzükből utaztam én is, és Gink autójával mentünk. Én ezzel az ösztöndíjjal csúnyán visszaéltem. Ugyanis egyiküknek sem volt fogalma arról, hogy hova kell menni, és én bizony minden olyan helyre elvezettem őket, amelyeket én meg akartam nézni, mert azt mondtam, hogy ez meg az a hely nélkülözhetetlen, e nélkül nincs Odüsszeia-könyv. Jól végződött a dolog. Tényleg olyan dolgokat láttam, amiket autó nélkül nem lehetett volna elérni, és mindent le is fényképeztünk. Nagyon jó utazás volt, és semmi baj nem lett belőle, mert mikor hazajöttünk, kiderült, hogy egy angol ugyanezt a könyvet megcsinálta. Ilyenformán a könyvet nem kellett megcsinálni, és Gink máig sem mutatta meg nekem, hogy milyen fényképeket csinált. De ez rendkívül fontos utazás volt számomra. Voltak derűs epizódjai. Korfuba úgy jutottunk el – ugye oda nem lehet autóval menni –, hogy De Gaulle látogatást tett Athénban. Akkor a minisztérium azt mondta, hogy a magyarokat el kell távolítani erre az időre Athénból. És megkérdezték, nem tudnánk-e valami kirándulást csinálni.

L.: Ez milyen minisztérium volt, a görög?

Sz.: A görög, amelyik végig figyelemmel kísért minket természetesen az utazásunkon. Mondtuk, hogy jó volna, ha repülőgéppel Korfuba lehetne menni. Természetesen, mondták, és elküldtek minket Korfuba négy napra.

L.: De Gaulle-t féltették?

Sz.: De Gaulle-t féltették, mert hát a magyarok természetesen possibili merénylők. Mindenki gyanús volt. Te már nem emlékszel ezekre az időkre?

L.: De az, hogy Görögországban magyar turistákat...

Sz.: Nem turisták voltunk, hivatalos kiküldetés volt; a követséggel kapcsolatban voltunk. Ilyen gyanús dolgok, igen. Korfuba így jutottunk el a görög állam pénzén. Én aztán továbbra is azt csináltam itt, amit kellett. Közben az Ókortudományi Társaság főtitkára lettem,⁹⁹ 16 évig vezettem az Ókortudományi Társaságot és az *Antik Tanulmányok* kritikái rovatát. Aztán a '60-as évek közepe táján a Gondolat Kiadó felkért, hogy csináljunk egy görög művelődéstörténetet. Mátrai ötlete volt, hogy „Európa nagy századai” címen indítsanak egy sorozatot. Joggal gondolta úgy, hogy Magyarországon már nincs ember arra, hogy az egész európai művelődéstörténetet megírják, de kiválasztottunk belőle egy-egy kiemelkedő századot. A görög történelemből kiválasztották Periklész századát, az V. századot, mi pedig Ritoókkal és Sarkadyval együtt meg is csináltuk a kötetet. Ez '68-ban jelent meg. Elég nagy munka volt. Jellemző arra, hogy én eleinte mennyire nem tudtam, hogy mi az egyáltalán, hogy művészettörténet, hogy '54-ben írtam egy szégyenletesen rossz könyvet a görög művészetről. Mert azt hittem, hogy a gipszmásolatok, meg a könyv-képek alapján lehet görög művészettörténetet írni. És minthogy általános elismeréssel találkozott, főleg Fogarasi elvtárs részéről,¹⁰⁰ ez a könyv meg is jelent

⁹⁹ A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat SzJGy-öt távollétében 1945. május 16-án rendes taggá választotta. Az Ókortudományi Társaságnak, amely 1958-ban alakult meg, alapító tagja volt, 1964-től főtitkára.

¹⁰⁰ A könyvről elismerő írás jelent meg az MDP elméleti folyóiratában, amelynek ekkor Fogarasi Béla

'54-ben.¹⁰¹ Csak Fülep Lajos mondta meg, hogy ő semmi jót nem talált benne. Mondta, az ő szokott kedvességével. De ettől nagyon jóban lettünk, mert én elismertem, hogy igaza volt. Mindenesetre '67-ben már egész másképpen fogtam hozzá a dologhoz, mert akkor már nagyjából személyesen ismertem Görögországot. Akkor láttam csak igazán, hogy milyen rossz volt ez az '54-es könyv, hogy mi mindent nem tudtam, és mi mindent láttam rosszul vagy hiányosan. Közben megcsináltuk a *Művészeti lexikont*, Genthon főszerkesztésével. Azt hiszem, hogy – legalábbis az ókori része, amelyet én szerkesztettem – elég jól sikerült. Az ókori részt kitágítottuk az ókori Keletre is, ami egy másik fontos dolog volt számomra. Akkor kezdtem egyre inkább azzal a gondolattal foglalkozni, hogy a klasszikus Görögország egyeduralma a kutatásban és érdeklődésben, ez rossz koncepció, s hogy ebből ki kell szabadulni. Ezért egyharmadát a lexikon anyagának az ókori Kelettel töltöttük meg. Komoróczyt vontam be a munkába. Őt egyébként Debrecenben ismertem meg, mégpedig úgy, hogy az apja, akit a gimnáziumból ismertem, bár 8 évvel fölöttem járt – a református gimnazisták mind ismerték egymást, egyszer Debrecenben bejött hozzám. Egy nyurga fiatalembert hozott magával, és azt mondta, ez a fiam, aki ösztől kezdve ókortudománnyal foglalkozik, és szeretne megismerni. Innen kezdődik a barátságunk Komoróczyval.

L.: Szabó Árpád is Debrecenben volt akkor?

Sz.: Igen. '42-ben, de aztán '45 után, mint párttag rögtön Budapestre került.

L.: Egy időben nem voltak Debrecenben?

Sz.: Nem.

L.: Úgy rémlett, hogy ott a száműzetésben...

Sz.: Nem. Herman Jóskaival voltam együtt, akit mint sztálinistát helyeztek le Debrecenbe, Herman nagyszerű nyelvész volt, és szombatoként együtt utaztunk Pestre, jól elbeszélgettünk az életről. Ő két év múlva már párttitkár lett. Visszavették a pártba,

volt a főszerkesztője: Sarkady János: Jelentős kísérletek ókortudományunkban. [Szabó Árpád: Homéros; Falus Róbert: Sophoklész; Szilágyi János György: Görög művészet] *Társadalmi Szemle*, 9, 1954, 10. 125–135. – Szilágyi könyvéről 132–134., de a szerző mindhárom ismertetett műről megállapította, hogy: „Közös pozitívumaik mellett azonban hibáik is nagyrészt közösek. Főként azok a fentebb részletezett hiányosságok, amelyek a felépítményre vonatkozó tanítás alkalmazásában mutatkoznak.”

¹⁰¹ SzJGy első nagyobb görög művészettörténeti munkájáról (*Görög művészet*. Budapest, 1954.), amelyben a társadalomtörténeti szempontok álltak előtérben, barátja, Cini így írt levélben (1954. augusztus 3.): „Kedves Barátom! Nem is tudod, milyen nagy örömet szereztl nekem a Pheidiasról, a Parthenonról írott kicsiny – csak terjedelmére nézve kicsiny! – munkád megküldésével. Rég volt ilyen szép estém, – a metopék, frízek, rövidülések, demokrácia, osztályharc csak úgy zsonganak, cikáznak még mindig a fejemben. Újra s újra előveszem, ízlelgetem: »bizonyos tekintetben«, »bizonyos vonatkozásban«, »viszonylag teljesen«, »sokszor jelentősen«, »milyen viszonyban van a megelőző«, »elengedhetetlen feltétele« – ilyen s más megszámlálhatatlan kitételek, beretvaéles, pontos, célbataláló meghatározások élnek bennem tovább, erjednek, kavargognak – nem fogom elfelejteni őket! [...] Őszinte barátsággal üdvözlől s büszke Rád Dr. Karinthy Ferenc. P. S. Kár, hogy a szövegben tárgyalt képeket elfelejtetted megküldeni, s így egy szót sem értettem az egészről.”

később akadémikus lett, és Párizsban vendégprofesszor. Szóval, csináltuk a '60-as években a görög művelődéstörténetet, amelybe én főleg a művészeti részt írtam, és akkor történt egy váratlan dolog. Mi mindig viccelődtünk azon a múzeumban, hogy majd Ford-ösztöndíjat kapunk. A múzeumban ez viccnek számított, de '66-ban egyszer csak egy körlevelet adtak ki, hogy Ford-ösztöndíjra lehet jelentkezni. Ezen mi elmulattunk, mert nyilvánvaló volt, hogy úgysem kap senki Ford-ösztöndíjat. De én azt mondtam, hogy énnekem ne mondják, hogy azért nem kapott, mert nem is jelentkezett. Úgyhogy én kitöltöttem a jelentkező ívet, és behívtak. Jött egy amerikai bizottság meghallgatásra. Az volt az egyik kérdés (kilenc hónapos ösztöndíj volt), hogy hol akarom eltölteni. Én azt írtam be az ívre, hogy három hónap Amerika és hat hónap Olaszország. Nem kaptam meg az ösztöndíjat, amibe bele is nyugodtam. Nem is nyomoztam utána tovább, hogy miért, természetes, hogy nem kaptam meg. A minisztérium ezt nagyon rossz néven vette. Tudniillik a Ford-ösztöndíj egy ÁVH-s vállalkozás volt. Mégpedig olyan módon, hogy az amerikaiakkal megállapodtak – nem volt hivatalos a Ford-ösztöndíj –, hogy 25 embert mi választunk, és 25 embert az amerikaiak. Természetesen ez 25 ÁVH-st jelentett, amit az amerikaiak nagyon jól tudtak, és 25-öt, akiket ők választanak a minisztérium jóváhagyásával. Az egyetlen kikötésük volt, hogy hadiüzembe nem küldhetnek ösztöndíjast. Akiket ismertem, azok mind tényleg ÁVH-sok voltak. Főleg ipari üzemekbe mentek el kémkedni. A minisztérium nagyon dühös volt, hogy visszautasítottak, mert végre találtak egy embert, aki klasszika-archaeológus meg etruszkológus, ez teljesen veszélytelen, ez menjen. Úgyhogy távollétemben, éppen Olaszországban voltam, a következő évben megint beneveztek. Megint jött a meghallgatás. Ugyanaz a meghallgató volt, aki az előző évben, és azt mondta, hogy: nézze, ha amerikai ösztöndíjat kér, akkor nem lehet három hónap Amerikát és hat hónap Olaszországot, kérjen hat hónap Amerikát és három hónap Olaszországot, meg fogja kapni. Meg is kaptam egy háromnegyedéves ösztöndíjat, amiből – ez '67-'68-ban volt – fél évet Amerikában töltöttem, és aztán három hónapot Olaszországban.

L.: Egyhuzamban?

Sz.: Egyhuzamban. Pontosabban, két és felet.

L.: Haza se kellett jönnöd?

Sz.: Nem, de két hetet Dániában töltöttem. Tudniillik ott van az egyetlen Etruszk Múzeum Olaszországon kívül. Az ösztöndíj idején az amerikaiak költségén lehetett beutazni egész Amerikát, csak meg kellett mondani, hogy hova akarok menni, milyen múzeumba. Elképesztően tökéletes volt a szervezés. Az első három hónapot New Yorkban töltöttem. Megtanultam a Metropolitan Múzeumot, meg a többi múzeumokat, és este 5-től 6-ig a Modern Művészeti Múzeumban töltöttem az időmet. Ott tanultam meg igazán a modern művészetet, mert tökéletes gyűjtemény volt a MOMA, ahogy ők hívták. A Guernicát ott láttam, meg rengeteg remekművet. Akkor ismertem meg az egész kortárs művészetet. Utána beutaztam Amerikát. Megmondtam, hogy hová akarok menni, és kaptam egy ívet, amelyiken napra, órára, percre megvolt, hogy melyik vonattal mikor indulok, hová érkezem, ki fog várni, melyik szállóba fog elvinni, és mennyi ideig maradok. Tehát Kaliforniáig beutaztam Amerikát, utána pedig, mint

már mondtam, Dániában voltam két hé-
tig, majd Olaszországban. Akkor már
elég otthonos voltam Olaszországban,
de még mindig volt egy pár hely, például
Szicília, ahol még nem voltam. Akkor
kezdett az etruszkológia az egyik fő ér-
deklődésem lenni. Emellett, mint említ-
tettem, az Ókortudományi Társaságot
akkor én vezettem,¹⁰² és próbáltam vala-
milyen színvonalat fenntartani, ami nem
volt könnyű dolog. Közben szenvedélyes
Akadémia-ellenes voltam, akkor is, aze-
lőtt is, és azután is.

L.: Ma is.

Sz.: Aminek természetesen vállaltam a
következményeit. Gyönyörűséggel, meg
kell mondanom.

M.: A Ford-ösztöndíj előtt nem pró-
bálták valamivel megbízni, nem tettek
valamilyen ajánlatot?

Sz.: Nem. Engem Kánya hadnagy úr el-
intézett egy életre. Én a másik 25-höz

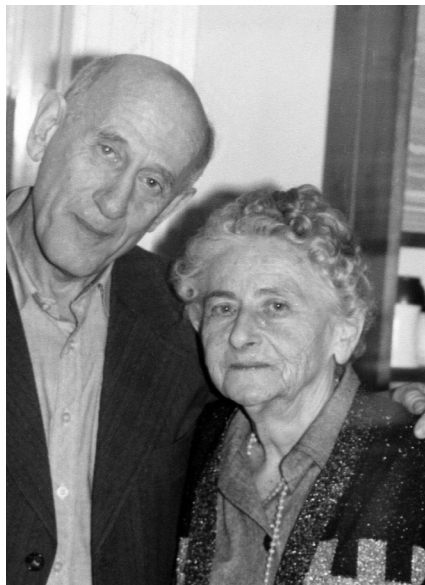
tartoztam. Ami, gondolom, egy gentleman agreement volt az amerikaiakkal, hogy
25-öt mi, de a másik 25-öt, azt ők választják. Az a 25 pedig legyen tisztességes, vagy
mit tudom én, mi.

L.: Az a bizonyos *epepe* az Amerikába indulásod előtt volt?

Sz.: Igen. Indulásom előtt volt.

L.: Mi is volt a címe?

Sz.: Nem emlékszem. Indulás előtt, igen. Ahol Tekla¹⁰³ (11. kép) a tripper szerepében
remekelt.¹⁰⁴

11. Szilágyi János György
és Dömötör Tekla. Fotográfia.

© A család tulajdonában

¹⁰² SzJGy 1964–1991 volt az Ókortudományi Társaság főtitkára, ő szervezte a havi felolvasó üléseket, melyek a Társaság működésének legfontosabb részét képezik. Ugyanebben az időben tagja volt az *Antik Tanulmányok* szerkesztőbizottságának.

¹⁰³ Ti. Dömötör Tekla.

¹⁰⁴ Karinthy Ferenc megörökítette naplójában ezt az epepét is: „1967. október 15. Este Bródy Mártánál, Szilágyi Jancsi búcsúztatása – ugyanis Ford-ösztöndíjat kapott, s 9 hónapra Amerikába utazik. Végszóra megjött Deveseri Gabi Németországból, aztán Rényiék, Vajnáék, Monathék, Dömötör Tekla. Ez alkalommal Epepét adtunk elő, címe Amerika, Amerika. Hőse Hajmási János György (Szilágyi – én játszottam) egy görög vázával megérkezik a Szabadság-szobor elé, nagy reményekkel. A következő kép: Fordék egyik főembere Mr. Smith előtt. Hősünk magyarzza filológiai elképzeléseit, de az nem figyel oda, letorkolja, whiskyvel kínálja, közben rágógumit rág, cipője az asztalon (Rényi). Végül átadja a hősünket a művezetőjének (Monath Laj), s az el is vezeti a Ford gyárba, a futószalag mellé. Hajmási

L.: És Rényi Buba mint Kerberos...¹⁰⁵
(12. kép)

Sz.: Nem, az egy másik volt. Az Devescseri Gabiról szólt. Mármost ez a '60-as évek vége és a '70-es évek első fele – nem tudom, hogy ez mennyire van benne a köztudatban – a magyar kultúrának egyik virágkora volt. Elsősorban a zenei és képzőművészeti kultúrának, de nem kevésbé az irodalminak is, és ezekben az időkben én rendszeresen részt vettem mindenféle rendezvényeken. Elsősorban

az Andrásy úton, a Fiatal Művészek Klubjában. Beke László¹⁰⁶ szervezte ezeket, és ott az új magyar képzőművészet minden tényleg értékes szereplője föllépett, bemutatta a műveit, viták voltak, Erdély Miklós¹⁰⁷ volt ott az egyik főszereplő, de a vezető Beke László volt. Kiállításokat is rendeztek. Volt akkor egy átmeneti rendelkezés, hogy három napnál tovább nem tartó kiállítást engedély nélkül lehet tartani. Na, erre különböző Budapest környéki kultúrházakban nagyszerű művészek, akiket egyébként nem engedtek szóhoz jutni, tartottak mindenféle kiállításokat. Mindenhová elmentünk. Akkor alakult az Új Zenei Stúdió,¹⁰⁸ amelyik számomra teljesen új zenét mutatott be. Kurtág¹⁰⁹ volt az egyik tagja, Eötvös Péter,¹¹⁰ aki most külföldön van, szintén részt vett benne, meg Jeney,¹¹¹ Vidovszky,¹¹² aki most Pécsen van, Sárý¹¹³ meg Dukay¹¹⁴ és Wilhelm András.¹¹⁵ Szóval, ők voltak a fő tagjai. Rendsze-

12. Rényi Alfréd. Fotográfia.

© A család tulajdonában

nem akar dolgozni, ragaszkodik a filológiához, de a művezető mindig újra visszaviszi a futószalaghoz: szó sincs görög művészetről, csakis itt tudják használni, à la Chaplin. Végül is hősünk kénytelen-kelletlen odaáll, csinálja. Az utolsó kép, a hős metamorfózisa. 9 hónap múlva ismét elhalad a Szabadság-szobor előtt (Márta), immár autóval, rágógumit húzva ki szájából, Coca-Colás és whiskys üvegekkel. Íme, az imperialista környezet hatása.” Karinthy Ferenc: *Napló. I. 1967–1969*. Sajtó alá rend. Jovánovics Miklós. Budapest, 1993. 106. – A Karinthy-napló itt idézett részében említett Bródy Márta azonos Vajna Mártával. A Hajmási János György név utalás Örkény „Kereplő” című novellájára.

¹⁰⁵ Kerberos: az alvilágot őrző szörny a görög mitológiában. Itt: Dömötör Tekla („Kutya”) epepe-mása.

¹⁰⁶ Beke László (1944–) művészettörténész, 1974–1977 vezette a Fiatal Művészek Klubja képzőművészeti szekcióját.

¹⁰⁷ Erdély Miklós (1928–1986) építész, író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus.

¹⁰⁸ 1970-ben vagyunk.

¹⁰⁹ Kurtág György (1926–) zeneszerző.

¹¹⁰ Eötvös Péter (1944–) zeneszerző. – Időközben hazaköltözött.

¹¹¹ Jeney Zoltán (1943–) zeneszerző.

¹¹² Vidovszky László (1944–) zeneszerző.

¹¹³ Sárý László (1940–) zeneszerző.

¹¹⁴ Dukay Barnabás (1950–) zeneszerző.

¹¹⁵ Wilhelm András (1949–) zenetörténész.

13. Szilágyi János György és felesége. Fotográfia. © A család tulajdonában

resen hangversenyeket rendeztek, ahol saját maguk adták elő a műveiket, mert hát nem volt más. Kocsis Zoltán¹¹⁶ volt még állandó előadó. Ez az új magyar zenének is nagy korszaka volt. Innen nőttek ki azután azok a zeneszerzők, Kurtág és Eötvös elsősorban, de Jeney is, akik nemzetközileg az élvonalban vannak ma is. A képzőművészetben ez ugyancsak egy egészen ragyogó korszak volt. Természetesen, minden szigorúan a túrt kategóriába tartozott, de ennek ellenére ez egy, ma már azt hiszem, hogy egészében nehezen rekonstruálható virágkora volt a magyar kultúrának. Ez a '70-es évek végére elmúlt, akkor kezdtek megint szigorúbbak lenni, megszűnt.

M.: Mi volt az oka ennek, hogy akkor ezt így engedték, mással voltak elfoglalva? Vagy olyan ember került a kulturális vezetés élére?

Sz.: Nem vagyok illetékes arra, hogy ilyen széles körben...

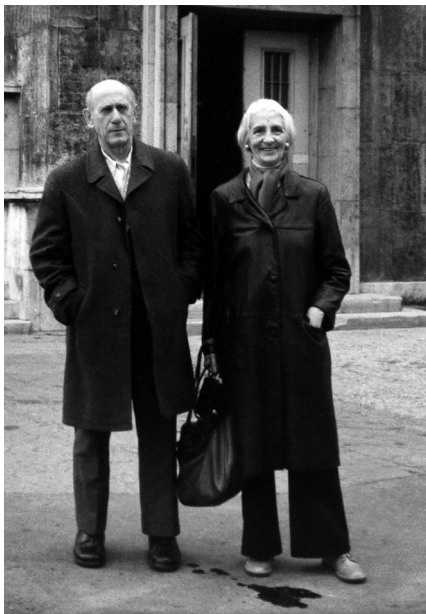
M.: Jó, hát mondjuk, volt egy általános enyhülés, a gazdaságban is.

Sz.: Igen, igen.

L.: De '68 nem enyhülést hozott.

Sz.: Nem sokáig, igaz, mert két év múlva a F fiatal Művészek Stúdiójában Bekét leváltották, és bevezették azt, hogy csak tagok vehetnek részt. Ez azonban nekem nem jelentett akadályt, mert én kaptam tagsági könyvet, tiszteleti tag lettem. Úgyhogy tovább is folytak ezek a dolgok, bár egyre nehezebben. Rendszeresen eljártunk stúdi-

¹¹⁶ Kocsis Zoltán (1952–2016) zongoraművész.

14. Szilágyi János György és felesége.
Fotográfia. © A család tulajdonában

ókba is, műtermekbe, a fiatal zenészek pedig megkapták a Rottenbiller utcában a KISZ-nek valamilyen kultúrtermét, és ott próbálhattak, ott rendezték az előadásait is. Körülbelül havonként volt egy koncert. Később innen kiszorultak, és akkor valahová Óbudára, a San Marco utcába mentek, ott is voltak hangversenyek. Tehát ez virágkor volt, a kívülállók számára szinte teljesen észrevétlenül. Biztos, hogy Aczél tudott erről, mert hiszen mindenről tudott. De úgy csinált, mintha nem tudna róla. Na, aztán ennek véget vetettek, a stúdiót elvették az Új Zenei Stúdiótól, hogy rájuk nincs szükség. A Fiala Művészek Klubját betiltották, úgyhogy '70-re, vagy - nem tudom pontosan - '72-re, '74-re a nyilvánosságából ennek nagyon kevés maradt. De a művészek azért tovább is dolgoztak. Ez egy generáció volt, amelyet a képzőművészetben Kondor Bé-

la¹¹⁷ indított el, szinte mindenki a Kondor művészetéből nőtt ki ebben a generációban. Az akciók vezetője elsősorban Erdély Miklós volt, de ő mint művész nem volt a legtehetségesebb, bár nagyon tehetséges volt, és a filmjei! *A Tiszaeszlári Soly mosi Eszter* filmet te láttad? Ez remek, vagy a *Hajnali kivégzés*.¹¹⁸

L.: Igen.

Sz.: Ezek nagyszerűek voltak. Minimális eszközzel készültek. Ez a virágkor volt, amikor egyre inkább úgy éreztem - és ez elég fontos dolog -, hogy nem lehet klasszika-archaeológiát úgy csinálni, hogy az ember egyúttal ne éljen benne a saját korának a művészetében. Ami lényegében már Nietzsche követelménye volt, csak egy kicsit későn ért meg a gyakorlatban. Attól kezdve én együtt láttam ezt a két problémát, az ókori és a kortárs kultúráét, amiből nem tudom, hogy túl sok látszott-e meg a műveimben, mindenesetre egy munkám teljesen ennek köszönhető, a hamisítványokról írt kis könyvem, amelyikről, ahogy ezt már mondtam, az Új Zenei Stúdió egy szilveszter-éjszakáján Perneczky azt mondta, hogy tulajdonképpen te fedezted fel a posztmodern, ezzel a könyveddel. De a múltkor is hangsúlyoztam, hogy elég sokat ivott már akkor. Úgyhogy nem kell ezt olyan komolyan venni. Az biztos, hogy az antik kiállítás 1969-es átrendezésére ez a légkör nagy hatással volt.

¹¹⁷ Kondor Béla (1931-1972) festő.

¹¹⁸ A *tiszaeszlári perről* 1981-ben készített filmet: *Verzió* címmel. Ld.: Erdély Miklós a *Verzió*-ról. Antal István interjúja. *Múlt és Jövő*, 1990, 1. 54-56.; *Tavaszi kivégzés*, 1985.

Amikor az athéni vagy a berlini múzeumban a legkorábbi görög szobrokat megláttam, előtört egy jó érzés, az otthonosság érzése. (13., 14. kép) Mert persze az érdeklődésem kinyílása a modern művészetre, mint mindenre, a tudományos munkámra is befolyással volt. Az, hogy az antik művészethez és az egész antik kultúrához más kérdésekkel kell fordulni, mint húsz vagy ötven évvel ezelőtt, egyre világosabb volt számomra. Egy archaikus szobor már többet mondott nekem a Parthenonnál. Innen jött aztán a hamisítványokkal való foglalkozás is, és ennek a konklúziója: a hamisítvány mint eredeti, jelzésül annak, hogy egy hamisított világban élünk, amit főleg egy Pauer Gyula¹¹⁹ nevű szobrásznak az úgynevezett pseudo-művei inspiráltak, és amire természetesen Falus Róbert¹²⁰ rögtön lecsapott, rám kérdezve, hogy: „Hogy érted ezt, hogy hamisított világban élünk?” Ez az, amit Mészöly Miklós annak idején *Az atléta halálával*¹²¹ kapcsolatban mondott. Ezt a regényét nem engedték megjelenni magyarul, hanem franciául jelent meg először. Amikor a francia megjelenésnek némi visszhangja volt, már kénytelenek voltak magyarul is kiadni. És ahogy Mészöly mondta, Franciaországban nem volt nagy sikere, egyszerűen sport-regénynek hitték, de itt, sajnos, nem tévedtek, itt tudták, hogy miről szól a regény.

Körülbelül ezzel a hamisítvány-könyvvel is így volt, hogy művészettörténészek hajlamosak voltak benne egy művészettörténeti tanulmányt látni, de Falus Róbertet, aki hivatásos volt, nem lehetett megtéveszteni.

M.: Falus akkor mit csinált?

Sz.: Ő a görög irodalom professzora volt az egyetemen, Moravcsik halála után meghívták Szabó Árpádot, de ő azt mondta, hogy nincs értelme, hogy ő három hétre elvállalja ezt, mert három hét múlva Falus úgyis feljelenti,¹²² és akkor úgyis megint kidobják; ezért aztán nem vállalta az egyetemi tanárságot, maradt a Matematikai Intézetben, Falus lett a professzor. Említettem, hogy '67-'68-ban háromnegyed

¹¹⁹ Pauer Gyula (1941–2012) szobrász. – SzJGy a Szépművészeti Múzeumban az általa szerkesztett kiadványok címlapjának tervezésére többször kérte fel Pauert.

¹²⁰ Falus Róbert (1925–1983) klasszika-filológus, irodalomkritikus, Eötvös collegista, aki kezdeményező szerepet játszott a Collegium szétverésében (1948), 1959-ben az ELTE görög tanszékén tanár, 1972: tanszékvezető, 1979: egyetemi tanár. 1966-tól a *Népszabadság*ban heti rendszerességgel az éppen érvényes ideológiai normákhoz igazodó könyvkritika-rovatot írt. – „Devecseri Gábor barátunk klasszikus megfogalmazása szerint neki egy *Szabad Nép*-cikk megírása mínusz öt percbe telt.” Hena, alla leonta. Albert Zsuzsa beszélgetése Borzsák Istvánnal. *Nagyvilág*, 53. 2008. 342.

¹²¹ Mészöly Miklós (1921–2001), *Az atléta halála* (1960–1961), nyomtatásban először franciául (1965) és németül (1966), majd magyarul: Budapest, 1966. – SzJGy jóban volt Mészölyvel. A regényt gyakran emlegette, és a tudományos kutatás, a tudományban-élés metaforájának tekintette, ti. hogy az atlétának a győzelem után azonnal meg kell kezdenie a felkészülést a következő versenyekre.

¹²² Az egyetemeken uralkodó 1956 utáni állapotokról ld.: Papp István: Borzsák István hiányzó dossziéja, avagy mit kezdhetett a politikai rendőrség egy ókortudóssal? *Aetas*, 25, 2010, 3. 96–128.; Karsai György: Egy klasszikus-filológus az Állambiztonsági Szolgálatok hálójában. Sarkady János, 1927–2006. *Holmi*, 24, 2012, 6. 771–788.

15. Csoportkép, 1971 őszén Devecseri Gábor János-hegyi villájának kertjében. Balról: Szilágyi János György, Vajna János, Huszár Klára, Schultheisz Emil, Vajna Márta, Schultheisz Krisztina, Devecseri János és Mama. Elöl: Devecseri Lacika. Fotográfia. © A család tulajdonában

évig Ford-ösztöndíjjal külföldön voltam. Ez volt az első olyan utazásom, ahol emberi módon éltem. Ehhez az emberi módon éléshez elsősorban az tartozott hozzá, hogy először volt módom arra, hogy az olasz raktárak őrzőinek borraivalót adjak. Azelőtt sajnálattal tapasztaltam, hogy hiába kapok én a főigazgatótól engedélyt arra, hogy a raktárt tanulmányozzam, ennek semmiféle gyakorlati jelentősége nincs, mert a raktár őre azt mondta – ez egy tényleges történet – nekem délután kettőkor, hogy „a következő vitrin kulcsát nem találom”. Mondtam neki, hogy csak keresse meg nyugodtan. Mire azt mondta: „Ma már nem is fogom megtalálni”. És minthogy borraivalóra nem volt pénzem, ez így ment egészen addig, amíg – hála az ösztöndíjnak – nem voltak ilyen problémáim. Úgyhogy a nagy olasz múzeumok raktárait alaposan meg tudtam nézni. Ekkor már teljesen másképpen láttam persze egy sor problémát, de ez most nem érdekes.

M.: De ha szakmailag kicsit beavatna...

Sz.: Igen, szeretnék majd eljutni ide. De előbb még egy válságos évről, az Amerikából és Olaszországból való visszaérkezésem után, '70 közepétől '71 közepéig. Számomra azért volt személy szerint is válságos, mert akkor kezdődtek ezek a szembevéréseim, amelyek azután gyógyíthatatlannak bizonyultak, úgyhogy nem látok az egyik

szememen. Ez már eleve arra ösztönzött, hogy ne térbeli, hanem síkművészetekkel foglalkozzam, tehát hogy szobrászat helyett inkább festészettel. De ugyanennek az egy évnek az időtartama alatt meghalt Devecseri Gábor. Ismeretes, hogy hosszú, több hónapos kórházi kezelés után, miközben mindnyájan ott voltunk mellette, és beszélgettünk vele. (15. kép) Ő gyerekkoromtól – már mondtam – barátom volt, és a bátyám halála után még szorosabb kapcsolatban voltunk. Minden antik fordítását velem ellenőriztette, sorról sorra mentünk végig minden fordításán. Én mondtam neki azt is, hogy most már hagyja abba a Homéros-fordítás csiszolását, mert egyre rosszabb lesz, ezen persze mindig összevesztünk. Tudniillik ő kialakított egy elméletet, hogy minden szónak ugyanúgy kell lefordítva lenni, ahogy az Homérosnál volt, és hogyha Homéros a tizedik énekben ezt a szót használta ezen a helyen, akkor a 21. énekben is ezt kell használni. Ami abszurd követelmény egy fordítással szemben, de ennek az érvényesítése kedvéért mindig újra és újra átírta. Amit én meg is mondtam. Hát, a kapcsolatunk olyan volt, mint az *Önkéntes határőr* történetéből is kiderül, hogy én mindent megmondhattam neki. Ezt aztán meg is örökölte egy művében: Horatius összes műveinek a kétnyelvű kiadásához utószót írt, és minthogy neki ez volt a legkönnyebb, hexameterekben írta a tanulmányt. Ott engem mint olyan edzőt említett meg, aki becsmérő szavait sosem mérsékli. Ha ugyanis a kézirat szélére szókimondó megjegyzéseket írtam, mindig tiltakozott, ordított, hogy nem értesz hozzá, hülye vagy, aztán másnap vagy elfogadta, vagy nem. Ami így rendben is volt. Szóval, meghalt Devecseri '71-ben, ugyanakkor meghalt Rényi barátom, akiről már beszéltem. Meghalt Dobrovits, meghalt Trencsényi-Waldapfel Imre, akikkel én az '57-es fegyelmi-ügy ellenére – sose vettem komolyan az akkori magatartásukat – ugyanolyan jóban voltam, mint azelőtt, meghalt az említett Lajta Edit, és még sokan, szóval, valahogy erre az évre összesűrűsödött több, hozzám közelálló ember halála.

Lajta Edittel kapcsolatban visszatérnék egy elkezdett történetre, a hírhedt kétfényes Szabó Lászlóról, hogy hogy voltam én olyan jóban vele? Ez Lajta Edit miatt történt, akit bár kiengedtek a börtönből, ahol feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt ült, de nem adtak neki útlevelet. A férje, Bánó a *Népszabadság* grafikusja volt. Mint ilyen, jóban lett Szabó Lászlóval, aki a belügybe abszolút bejáratos volt, és mondta neki, hogy: „Próbáld meg elintézni, hogy a feleségem kapjon útlevelet.” Mire azt mondta Szabó Laci, hogy jó, elintézem, egy feltétellel, hogy menjünk el együtt Olaszországba. És akkor el is mentek négyen Olaszországba. Én akkor ott voltam Rómában, akkor még a Magyar Intézetben – ez '65-ben, vagy '66-ban volt –, és ők azt mondták: „Ha már itt vagy, menjünk el a római Forumra, vezess minket!” Bánóékkal és a Szabó házaspárral mentünk, és útközben mondtam, hogy ez az Octavia csarnoka, és épült Kr. e. 27-ben, és a Forumon megmondtam, hogy ezek azok a kövek, amelyeken Horatius végigment a Via Sacrán. Végül Szabó, aki hallgatta, azt mondta, hogy „Hát te annyira értesz ehhez, hogy akár ebből is meg tudnál élni.” Hát, ennyi a barátság. Aztán már nem találkoztunk többet.

De visszatérek erre a '70-'71-es évre, amelyik után jött egy olyan évtized, mikor én főleg antik irodalmi tanulmányokat folytattam. Ez részben összefüggött a szemmemmel is, hogy nemigen tudtam járni, meg nézni, meg külföldi utazásokra

nemigen tudtam vállalkozni, így akkor írtam ezeket a tanulmányokat. Ennél sokkal fontosabb volt azonban, hogy '71-ben, Waldapfel halála alkalmából – ő volt a diktátora a magyar ókortudománynak, és ezért mindenki a lába előtt hevert egészen a haláláig – bevált az a jóslatom, amelyet egyszer mondtam neki, hogy Imre, ma Magyarországon a tudományban nincs nagyobb ember egy élő akadémikusnál. De nincs jelentéktlenebb ember egy tegnap meghalt akadémikusnál. Ez tökéletesen beigazolódt, mert a következő héten már a leglelkesebb hívei azt bizonygatták, hogy ők tulajdonképpen Huszti-tanítványok, nem Waldapfel-tanítványok, és így tovább. De én az utolsó éveiben különösen jóban voltam vele, mert mint tudóst nagyra becsültem. Akkor már csak a háza körül volt szabad sétálnia, én elkísértem, beszélgettünk, és azt magyaráztam neki, hogy most már hagyja a fenébe ezeket a pártfeladatokat, írja meg a görög tragédia történetét, amelyet meg kellett volna írnia, és ezt valahogy be is látta. Aztán egyszer felhívtam, hogy szombaton elmennék meglátogatni, és azt mondta, hogy szombaton nem ér rá, mert Szigetvárra megy. Mondtam, hogy: „Megőrültél? Miért mész te Szigetvárra?” És azt mondta: „Mert a párt arra kért, hogy Zrínyi 500-ik évfordulóján én tartsak beszédet.” Láttam, hogy a dolog reménytelen.¹²³

Rövidesen meghalt Waldapfel. De a halála után támadt említett pálfordulások következtében senki nem akarta vállalni a nekrológot, mire általános csodálkozásra mondtam, hogy én majd megírom. Ez a '71-ben megjelent nekrológ fordulópontot jelentett a magyar ókortudomány történetében, ugyanis Waldapfel ürügyén az első Kerényit rehabilitáló cikket írtam meg.¹²⁴ Megírtam, hogy Waldapfel pályáját nem érthetjük meg, hogyha a Kerényi Stemmájában való részvételét nem elemezzük, és akkor részletesen elemeztem az egész Kerényi-kört, ami addig szigorúan tilos volt, jóformán idézni sem volt szabad Kerényit, pozitívan idézni meg különösen nem. Devecseri akkor éppen rosszban volt Kerényivel, valami cikk miatt megharagudott rá,¹²⁵ és ezért nagyon dühös volt rám a Waldapfel-nekrológ miatt, és azt mondta, hogy róla ne merjek nekrológot írni. Aztán nemsokára mégis csak jött az a nekrológ.

És két év múlva meghalt Kerényi. Akkor már „Kerényi Károly emlékezete” címmel magáról Kerényiről írtam, és ez volt az első komoly kísérlet arra, hogy azt a fonalat, amelyik Kerényi külföldre menésével megszakadt a magyar ókortudományban, valahogy megpróbáljam fölvenni. Hát, ez nem nagyon sikerült, meg kell mondani.

¹²³ Pártfeladatai teljesítésének egy 1956-os szomorú történetét ld.: Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*. Sajtó alá rend. Illyés Mária, Horváth István. Budapest, 2016. 152–154.

¹²⁴ Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970). *Antik Tanulmányok*, 17. 1970. 149–167. – egy részletének új kiadása: Szilágyi 2011. 325–336.

¹²⁵ Kerényi Károly: Énekes Homeros és még néhány szó. *Irodalmi Újság*, 1967. július 1. 9. – a Párizsban kiadott hetilap hasábjain élesen bírálta a Devecseri fordításában 1957-ben megjelent teljes Homeroszt. – „Délután Gabi elhívott, elmesélte, hogyan rohant neki Kerényi a párizsi Magyar Újságban – valóban eléggé mocskosan és érthetetlenül.” Karinthy Ferenc: *Napló. I. 1967–1969*. Sajtó alá rend. Jovánovics Miklós. Budapest, 1993. 107. (1967. október 16.)

De ez, úgy érzem, hogy az egész tudományos munkásságomnak az egyik fő célja volt. Na most, én egyáltalán nem gondoltam és nem gondolom azt, hogy úgy kell írni vagy úgy kell gondolkodni, mint Kerényi a '30-as, '40-es években. Szó sincs róla.

Amit én kiemeltem és amit alapvetőnek tartottam – erről már korábban is beszéltem –, az Kerényinek a tudományhoz való viszonya volt. Tehát egyrészt a nacionalizmus¹²⁶ elleni küzdelem az ókortudományban, amelyről a múltkor már beszéltem, és amelynek ő a vezéralakja volt, amiért őt félreállították, vagyis az ókortudománynak mint közös európai – Pauler Ákos kifejezésével: gyökérszerű¹²⁷ – hagyománynak a művelése, nem pedig nemzeti célokra való kisajátítása. A másik nagyon fontos szempont, amelyet Kerényi képviselt, az a tudomány aktualitása, tehát az, hogy olyan dolgokkal foglalkozzunk, amelyek a mi mai kérdéseinkre adnak feleletet az ókortudomány eszközeivel. És a harmadik, nem kevésbé fontos, Kerényi etikai magatartása volt a tudománnyal és a tudományos munkássággal szemben, tehát a teljes elhárítása minden tudományon kívüli szempontnak – az akadémikusság, az érdemrendek, a kitüntetések, a kritikák hajhászása –, és a tudomány életformának választása mint egyedül igazolható módja annak, hogy valaki az életét azzal töltsi, hogy reggeltől estig vagy akár estétől reggelig ókortudományt művel. Kerényi a fő modelljét annak, amit ma az ókorból értékesíthetőnek tartunk, és amit az ókorból értelmezni lehet, és másfelől, amiből az ókor értelmezése lehetséges, szinte kizárólag a görög, valamennyire a római kultúrában látta. Én ezt már egyre inkább kevésnek tartottam, anélkül, hogy ezeknek a klasszikus kultúráknak az értékét tagadtam volna, és eleinte csak szórványosan, később aztán már központi problémaként próbáltam az ókor többi kultúrája felé is kitágítani az érdeklődésemet. De erről majd mindjárt egy kicsit bővebben beszélek.

Közben 1975-ben az etruszk tudományok firenzei intézete, amelyik, mint már beszéltem róla, évenként tartja az összejeveteleit, megkért, hogy tartsak egy előadást a következő *convegno*n az etruszko-korinthosi vázákról. Akkor, azt hiszem, életem egyik legnagyobb tudományos kitüntetése ért, mert az előadás után Pallottino, aki

¹²⁶ Más kifejezések az 1930-as évekből: „nemzeti tudomány”, „magyar érdekű tudományos kutatás”, „a klasszika-filológia nemzeti érdekű művelése”, „magyar célú filológia”. A program mögött közvetlen módon gr. Klebelsberg Kuno művelődéspolitikája állt. Kerényi vitáit ezzel a felfogással szemben SzJGy több nagy tanulmányban elemezte, hangsúlyozottan mindig a szemléletet támadva, nem a személyeket, akik egyébként érdemes tudósok voltak. Ld.: Mi, filológusok. [1982] *Antik Tanulmányok*, 31. 1984. 167–197. – új kiadásban: Szilágyi 2005. 489–518.; illetve a Trencsényi-Waldapfel és Kerényi halála alkalmából tartott előadásainak (Ókortudományi Társaság) írott változatait: *Antik Tanulmányok*, 17. 1970. 149–167. – egy részletének új kiadása: Szilágyi 2011. 325–336. és Kerényi Károly emlékezete. *Antik Tanulmányok*, 20. 1973. 200–211. – átdolgozott, új kiadása: Szilágyi János György: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Budapest, 1982. 237–272.

¹²⁷ „Az új humanisztikus gimnázium még nem méltatta kellő figyelemre, hogy a klasszikus világgal való együttélés épp legfogékonyabb korunkban nemcsak azáltal nevel és művel, hogy kifejleszti a jellemet, az elmét és az ízlést, hanem azáltal is, hogy *gyökérszerű* történelmi műveltséget ad.” Pauler Ákos: A klasszikus műveltség értéke. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 57. 1938. 4.

ott ült az első sorban, azt mondta, hogy *esemplare*, ami nagy szó volt Pallottinótól. Ezzel – tekintve, hogy Olaszország ebben a tekintetben teljesen feudális ország, vagyis amit Pallottino mondott, az úgy volt, egészen a haláláig, pontosabban, a nyugdíjazásáig – én etruszkológus lettem az olaszok számára is. (1985-ben a Nemzeti Etruszkológiai Kongresszuson¹²⁸ így a művészeti szekció öt felkért fő előadójának egyike lettem.)

L.: Olaszul tartottad?

Sz.: Olaszul, igen. Elkezdtem az előadásomat olvasni, és Pallottino helyettese, későbbi utóda, odajött hozzám, és azt mondta, hogy „Egy kicsit lassabban, tudja, a külföldiek miatt”. Ez a Cristofani,¹²⁹ akivel aztán nagyon jóban lettem, fiatalon meghalt. Ez volt az első összefoglalási kísérletem az etruszko-korinthusi vázákról, amikkel akkor már régóta folyamatosan foglalkoztam, de csak többek között, és még akkor eszembe sem jutott, hogy én erről valami teljes összefoglaló munkát írok, mert joggal úgy éreztem, hogy nagyon sok minden hiányzik még ehhez. Viszont ahogy mondtam, ebben az időben írtam elég sok, az ókori irodalomról szóló tanulmányt. Ezek mind aktuális témákkal foglalkoznak, akár észrevették, akár nem, de némelyiknek még a konkrét modelljét is meg tudnám nevezni. 1980 körül éreztem, hogy ez a kettő így nem megy tovább. Úgyhogy – erről talán már beszéltem – akkor abba hagytam az irodalmi tanulmányokat, és ki is adtam a számomra legfontosabbakat egy kötetben *Paradigmák* címmel, ami utalás volt arra, hogy ezek a tanulmányok – főleg egy-egy antik íróról szóló tanulmányok – egy-egy emberi magatartásnak a paradigmái, példaképei, akár pozitívnak, akár negatívnak. A tudományát eláruló tudósok a paradigmája volt a Lukianos-tanulmány, a szerelmet a költészet fölé helyező Horatius-tanulmánynak Devecseri volt a fő mintaképe, a Seneca-tanulmány arról szólt, hogy lehet valaki politikailag becstelen, életét féltve, és ezért bizonyos súlyos engedményekre kész az uralkodó hatalommal szemben, de azért belső tartását mégis megőrző és mégis nagy eredményeket elérő ember. Szóval, mindegyik egy-egy emberi magatartástípus.¹³⁰

M.: Az utóbbi ki volt?

Sz.: Ez egy olyan általános volt.

L.: És az első? A Lukianos?

Sz.: Waldapfel. Elsősorban Waldapfel. Meg főként Örkényre gondolva az Arachné, a megváltásra való képtelensége miatt száműzött költőről. Ezek mind paradigmák voltak, azért is választottam ezt a címet. De hangsúlyoznom kell, hogy ez nem azt

¹²⁸ Convegno Nazionale di Studi Etruschi ed Italici.

¹²⁹ Mauro Cristofani (1941–1997) etruszk régész és epigráfus, 1982-től Pallottino utóda az Istituto igazgatói székében.

¹³⁰ A *Paradigmákról* Cini levelezőlapon SzJGy-nek: „Valóságos kis tudós vagy. Bámulatos, hogy ki mindenki ürügyén – Ovid, Catull, Horác, Seneca, Kerényi, Honti – tudsz beszélni magadról. De hát szenvedély, személyes érdeklődés nélkül nincs tudomány se. Persze, amit Horácról írsz, azzal messze-menően nem érthetek egyet, ezek a rövid kalandok stb. – én ezt a dolgot csak házasságon belül fogadom el.”

jelentette, hogy a tanulmányok tudományosan nem voltak megalapozottak, mert úgy gondoltam, és ma is úgy gondolom, hogy nem vicc az antik források figyelembevétele nélkül írni paradigmákat. Tehát az írások a kötetben jegyzeteltek voltak, úgyhogy az antik források is fel voltak tüntetve. Ezek tehát nem kitalált történetek voltak, csak feleletek arra a követelményre, hogy az ókorban is elsősorban azt keressük, ami segít a mai helyzeteinket jobban megérteni. Ez az, amit Kerényi egzisztenciális tudománynak nevezett. Ezért volt nekem fontos az előbb említett három szempontból, hogy valahogy a Kerényi által megkezdett tudományt folytassuk, mert mondanom sem kell, hogy a '45 utáni években ez a fajta tudomány teljesen eltűnt, és szabályosan a „tudni nem érdemes dolgok”¹³¹ tudományává vált az ókortudomány, ami ellen, éppen mint Kerényi-tanítvány, úgy érzem, hogy érdemes harcolni. Hogy túl sok eredménye lett volna, azt nem tudom, hamarjában az elmúlt harminc évből két tudóst tudnék megnevezni, akire ez hatással volt; Ritoók Zsigmond és Komoróczy. De a fiatalok közül azért többen voltak, akik fölfigyeltek rá, és akik majd még talán fölveszik ezt a fonalat. Az ókortudományon kívül pedig, úgy gondolom, az írásnak is volt szerepe Kerényi visszafogadásában a magas kultúrába.

Mint mondtam már, az '54-es botrányosan rossz görög művészet könyvvel szemben, az 1968-as könyv már a görög művészet eleven ismeretén alapult. De nem volt elég eleven ez az ismeret, és amikor a második kiadást tervezték – ez '80 körül volt –, akkor realizáltam, hogy a kisázsiai görög városokat ismerem valamennyire, és az anyaországot is, de a szigeteket nem ismerem. Márpedig a görög művészetben a szigetek művészetének óriási jelentősége van. Ezért mielőtt igent mondtam a Gondolat Kiadónak a második kiadásra – Ritoókkal egyetértésben, aki szintén azt mondta, hogy ő most már úgy nem adja oda a kéziratot, ahogy az első kiadásban volt –, két körutat tettem az Égei-tengeri szigeteken. Ezek önköltséges körutak voltak, de a lehetőséget rájuk elsősorban a Getty Alapítvány¹³² meghívása adta, amelynek más kalkulációi voltak az életről, mint nekem.

L.: Mármint ez a kaliforniai meghívás.

Sz.: Igen. Ez 1984-ben volt. Közben 1982-re, amikor a *Paradigmák* megjelent, azt hiszem, körülbelül addigra összeért bennem a szövegeknek és a tárgyi emlékeknek a kutatása, és akkor írtam, legalábbis számomra, mindmáig a legjobb tanulmányomat. Egy olasz folyóiratban jelent meg '81-ben, de a címe latinul van: *Impletæ modis*

¹³¹ Hatvany Lajos (1880–1961) könyve, a megmerevedett német klasszika-filológia ellen: *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten: ein Kollegienheft*, Leipzig, 1908. – Kerényi 1946. május 27-én azt írta Hatvanynak e könyvről: „Ha egészen pontos akarok lenni, akkor a vonalunkat így írhatom le: »Wissenschaft des Nichtwissenswerten«-ben a berlini egyetemet Ön jobban kifigurázta, mint én kezdő filológus koromban helyesnek tartottam; nem jobban, mint a véleményem akkoriban volt, mikor találkoztunk, és nem eléggé ahhoz viszonyítva, ahogy ma vissza kell tekintenünk reá s wilamowitzi aranykorára.” Lackó Miklós: Sziget. Kerényi Károly levelezéséből. *2000*, 4, 1992, 12. 58.

¹³² J. Paul Getty (1892–1976) olajmilliárdos 1973-ban alapítványt hozott létre műtárgyak múzeumi gyűjtésére és művészettörténeti tudományos kutatások támogatására. – SzJGy az Alapítvány ösztöndíjasaként a J. Paul Getty Museum antik gyűjteményében dolgozott (Malibu, California).

saturae,¹³³ lényegében a doktori értekezésemet írtam meg benne komolyan. Én a '41-ben megírt doktori értekezést csak 40 év múlva írtam meg úgy, ahogy kellett volna. Legalábbis én így érzem, persze mondanom sem kell, hogy nem vagyok objektív a saját munkáimmal kapcsolatban.

1984-ben egy alapvető, bár külsőleges fordulat történt az életemben, ez pedig a múzeumi lopás volt. Biztosan emlékeznek rá, hogy '83-ban a múzeumból olaszok, szóval, szakemberek nemzetközi megbízásra elloptak néhány értékes képet, köztük egy Raffaellót. Ez óriási felbolydulást jelentett a múzeum életében.¹³⁴ Addig az őrség, a múzeumi éjszakai őrség egy ÁVH-s szervezet volt, egy ÁVH-s őrnagynak, aki nem volt a múzeumban, a felügyelete alatt állt, és a múzeumiaknak nem is volt szabad tudni, hogy hogyan működik ez az ÁVH-s szervezet. Ma is meg vagyunk győződve róla, hogy az ő közreműködésükkel történt a lopás, amely aztán szerencsésen végződött, mert egy alku keretében egy görög milliomos, akinél átmenetileg voltak, útban Dél-Amerika felé, ahol az igazi megrendelőjük volt, visszaadta a képeket. A görögök, akiknek ez az ügy borzasztóan kínos volt, hiszen száz éve tiltakoztak az ellen, hogy tőlük műkincseket loptak el, megalkudtak ezzel a milliomossal, hogy egy éjszaka legyen ott a kertjében a négy kép, akkor nem lesz semmi baja, és ez így is történt.

M.: Ezt ki derítette ki, vagy honnan lehetett tudni?

Sz.: Volt egy áruló. Egy magyar lány, akinek az egyik olasszal viszonya volt, és az elmondta, hogy a képek közül egyet itt elrejtettek. Ezenkívül a másik két olasz Olaszországban körözve volt, valami gyilkosságért, vagy valami ilyesmiért, szóval, maffia-tagok voltak, és az Interpol nyomozott az ügyben.

L.: Egy erdélyi lány volt ez, egy romániai magyar lány, ha jól emlékszem.

Sz.: Igen. No, ez az én számomra azért volt fontos, mert a főigazgatónkat akkor kidobták, teljesen igazságtalanul...

M.: Ki volt akkor a főigazgató?

Sz.: Garas Klára. Ő akkor már 20 éve főigazgató volt, de nem tudhatott, nem is volt szabad tudnia az őrség működéséről. Őt tehát nyugdíjazták, az ÁVH-s őrnagyot pedig bűncselekmény hiányában fölmentették. Mármost ez azért volt fontos az én számomra, mert Merényit neveztek ki főigazgatónak, Merényi Ferencet,¹³⁵ [...] és közismert volt, hogy jó kapcsolatai vannak a belügyi szervekkel. Ő építészettel végzett, és azon a címen neveztek ki, hogy el kellett kezdeni a múzeum rekonstrukcióját.

M.: Ő itt volt korábban is?

¹³³ *Prospettiva. Rivista di storia dell'arte antica e moderna*, 24. 1981. 2–23.

¹³⁴ 1983. november 5-én a Szépművészeti Múzeumból hét festményt, többek között két Raffaello (*Esterházy Madona*, *Ifjú képmása*), két Tintoretto, két Tiepolo képet, és egy ismeretlen festő Giorgone képmását loptak el.

¹³⁵ Merényi Ferenc (1925–2006) építész, építészettörténész; 1984–1991 között a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Ld. még: J. Győri László – Sasvári Edit: *Ásatag történetek. Élet és Irodalom*, 2000. december 15. 11–12. – Merényi emlékei a múzeumban töltött évekről és a múzeum rekonstrukciójáról: Kaiser Anna: *Építészgondolatok. Interjúkötet*. Budapest, 2015. 122–129.

Sz.: Nem, ő a Római Magyar Akadémiának volt az igazgatója. [...] Tehát a lopás után megszüntették a korábbi biztonsági rendszert, és azt mondták, hogy a biztonsági őrsegnek a parancsnoka a mindenkori főigazgató. Nekem azért kellett esténként 8 órakor elmenni, mert a biztonsági őrseg azt mondta, hogy 8 óra után senki nem tartózkodhat a múzeumban.

M.: Nem tudják garantálni a biztonságát a műtárgyaknak, ugye?

Sz.: Igen, azt mondták. Valójában le akartak feküdni aludni. Ez volt az egyszerű ok. Na most, Merényi tele kisebbségi érzéssel jött a múzeumba, és mindenkinek megpróbált valami szívességet tenni, és ezzel én visszaéltem. Mert ahogy ez a rendelkezés kijött, hogy a főigazgató a biztonsági őrseg parancsnoka, bementem Merényihez, és azt mondtam neki, hogy „Te vagy a biztonsági őrseg parancsnoka. Te rendelkezel. Rendeld el, hogy én határidő nélkül lehessek benn este a múzeumban!” Mire ő: „Hogyne, természetesen, azonnal felhívom a parancsnokot” – mondta boldogan, hogy valamit tehet. Azóta maradhatok benn éjszaka a múzeumban, ami nekem azért fontos, mert húszéves korom óta este tudok igazán jól dolgozni.

* * *

Sz.: Volt nekem egy nagyon jó cseh barátom, most is él még betegen Rómában, Jiří Frelnek hívták.¹³⁶ Ő Párizsban végzett, és Prágában volt az egyetemen. Csehszlovákiában hét évig nem volt a német megszállás alatt egyetem, mert azt mondták, hogy a cseheknek nem kell felsőoktatás. Ezért cserébe '45 után a győztesek azt mondták, hogy bármelyik cseh fiatalember, aki igényli, bármelyik európai egyetemre elmehet, és ott minden további nélkül fölveszik. No, Frel, aki az előző hét évben héberül tanult, de csak meggyőződésből és rokonszenvből a zsidók iránt, Talmudot olvasott, és részt vett az értelmezési gyakorlatokon, a Sorbonne-t választotta, és a Sorbonne-on végzett. Hazatért mint kitűnően képzett klasszika-archaeológus, akinek azonban Prágában semmiféle komoly lehetősége nem volt a kutatásra, mert sem anyaguk, sem könyvtáruk nem volt. Ezért rendszeresen idejött olvasni, meg a mi tárgyainkkal foglalkozni. Nagyon jóban lettünk vele. '68-ban, amikor a Szovjetunió bevonult Prágába, elment Amerikába; először a Metropolitan Múzeumban dolgozott, de onnan nemsokára a Getty Múzeumba került át. Getty, aki Angliában élt, személy szerint nagyon megszerette, és órá bízta az antik gyűjtemény vezetését. Frel zseniális művészettörténész és régész, és egész különleges ember, ő 15 év alatt – a pénz persze

¹³⁶ Jiří K. Frel (1923–2006) csehországi (zsidó) származású antik művészettörténész. A háború után Párizsban (Sorbonne École Normale Supérieure) tanult, majd Prágában, a Károly Egyetemen tanított, de 1968-ban az Egyesült Államokba távozott. 1973–1985: a Getty Museum antik gyűjteményének (Greek and Roman Art) kurátora. Műkereskedőktől vásárolt kétes eredetű, olykor kétes hitelű antik műtárgyakat, emiatt ki kellett válnia a Múzeumból. – SzJGy Frellel még prágai idejéből meleg szakmai és baráti kapcsolatban állt, ez a kapcsolat Frel visszavonulása (Róma) után is megmaradt, találkoztak is. – Frel legjelentősebb vásárlását a Gettyben, az i. e. 6. századi *kurost*, amely körül a hitelességi viták máig nem zárultak le, SzJGy eredetinek tartotta.

nem számított – az addig jelentéktelen Getty Múzeumból Amerika harmadik legnagyobb antik gyűjteményét csinálta a Metropolitan és Boston után, amelyekkel már nem lehetett versenyezni.

Frel mindig hívott Malibuba, Kaliforniába, hogy jöjjenek előadni, fizet nekem. De én nem akartam előadni. '83-ban aztán azt mondta, hogy „Most gyere, van olyan ösztöndíj, hogy semmit nem kell csinálni, két hónapig itt lehetsz és dolgozhatsz”. Ez nekem való dolog volt, úgyhogy el is mentem, ebben a forrongó múzeumi helyzetben, a lopás után, de már abban a tudatban, hogy bármennyig dolgozhatom este, hogyha visszajövök. Két hónapig tényleg nem kellett semmit csinálnom, csak olvasni és az antik tárgyakat nézni. Akkor kezdtem el írni ezt az etruszko-korinthusi könyvet, amelyiknek az első fejezetét, legalábbis én akkor azt hittem, megírtam ott. Aztán hazajöttem, de a Gettytől kapott pénzen még Kanadába is elmentem. Ettől az időtől kezdve utazásra volt pénzem, ők annyit fizettek, és a Ford-ösztöndíjből is volt még, nem sokat költöttem én étkezésre meg szállásra. Ettől kezdve tehát rendszeresen utaztam. Rendszeresen azt értem, hogy igyekeztem minden olyan helyre eljutni, ahol antik tárgyak voltak. Akár múzeumban, akár raktárban, akár a területen, terepen, ásatási színhelyeken, és ezt szisztematikusan csináltam. Emellett 1985-ben a Német Régészeti Intézet rendes tagjává választott,¹³⁷ ami azt jelentette, hogy azóta évenként 3-4 hetet az Intézet római könyvtárában dolgozhatom bentlakással, ez pedig a világ legjobb régészeti könyvtára.

És '84-től kezdve már végre a múzeumban is rendszeren lehetett dolgozni, mert 11-ig maradhattam. (11-kor indul az utolsó földalatti, ezen nem tudott segíteni Merényi sem.) Akkor kezdődött az a szegényletes cirkusz, amely máig is tart, és amelyet úgy hívnak, hogy a múzeum rekonstrukciója. [...] Abban egyetértés volt, hogy nem zárják be a múzeumot a rekonstrukcióra, hanem úgy tervezték, hogy három részletben csinálják. Ugye a baloldalt, a középső részt és a jobboldalt, kétévi határidővel. A két év alatt nem történt jóformán semmi. Két év múlva Merényi és Benedetti¹³⁸ avval állt elő, hogy még sürgősebb volna egy alagsort építeni, mert akkor oda tudjuk leszállítani a tárgyakat, amelyeket a rekonstrukció miatt el kell helyezni. Akkor megépítették négy év alatt a mélyföldszintet. Merényi felesége a Párttörténeti Intézet könyvtárában volt, jó kapcsolataik voltak, úgyhogy '89 tavaszán Merényit figyelmeztették, hogy vonuljon nyugalomba. Meg is történt, akkor jött helyette Mojzer.¹³⁹ [...] 1992-ben kitalálták azt, hogy a Szondi utcában megvesznek

¹³⁷ A Deutsches Archäologisches Institut SzJGy-öt 1960-ban választotta meg levelező, 1985-ben rendes tagnak.

¹³⁸ Benedetti Tibor (?–2010) építésmérnök.

¹³⁹ Mojzer Miklós (1931–2014) művészettörténész, 1976–1989 között a Magyar nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályának vezetője, 1989-től 2004-ig a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Mojzer elképzelését, illetve tervét a Szépművészeti Múzeum modernizálásáról ld.: Mojzer Miklós: A budapesti Szépművészeti Múzeum rekonstrukciója és bővítése. *Művészettörténeti Értesítő*, 43. 1994. 217–229.; pályaképét ld.: Jávor Anna: Mojzer Miklós (1931–2014). *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 223–227. – SzJGy, aki többször hangsúlyozta, hogy Mojzer Miklósnak a Régi Magyar Gyűjteményt megteremtő

egy telket, ott építenek egy házat a könyvtár számára, és átköltöztetik oda a könyvtárat. Én ezt nagyon elleneztem, és azon az utolsó osztályvezetői értekezleten, amelyiken részt vettem, Gerszi Teréz kolléganőmmel együtt, mi ketten tiltakoztunk ellene. Én azt mondtam, hogy ezzel a múzeum mint tudományos műhely megszűnik létezni. [...] Ilyenformán gyakorlatilag megszűnik a szervezett és összehangolt tudományos munka feltétele. Minthogy mi ketten a könyvtár eltávolítása ellen határozottan tiltakoztunk, az antik könyvtárat és a grafikai könyvtárat itt hagyták, nem vitték át. Minket viszont azonnal nyugdíjaztak.¹⁴⁰ Ez rendben volt, már legfőbb ideje volt, legalábbis énnekem, a nyugdíjazás, én is készültem rá. Azóta itt semmit nem változott a helyzetem, kivéve azt, hogy nem kell adminisztratív munkával foglalkozni, mert a hagyományok értelmében nyugdíjazás után mindnyájunkat szerződették, tudományos főtanácsadónak vagy mit tudom én, minék. Én magam írtam a szerződésemet, amelyekben az van, hogy csak tudományos jellegű munkára vagyok kötelezve, vagyis a könyvtár rendeléseit én intézem, a műtárgyakat én választom ki vásárlásra, és én határozom meg, én leltározom őket, tehát kizárólag a tudományos munka a feladatom, ami nagyon jó.

Mondom, '93-ban nyugdíjaztak, de közben már a '80-as évek végén rájöttem arra, hogy az idő múlik. És itt van ez a monográfia, az etruszko-korinthosi vázákról, ezt most meg kéne végre csinálni. '90-re meg is írtam időben az első felét, de akkor úgy éreztem, hogy még túl sok minden van hátra, amit én most nem tudok megcsinálni. Azt mondtam Pallottinónak – mert ők adták ki a monográfiát, az Etruszk Intézet –, hogy adjuk ki külön az első kötetet, aztán majd meglátjuk a másodikat. Ő azonnal megértett, és meg is jelent '92-ben az első kötet.

Én mindig nagyon fontosnak tartottam, hogy mi nemzetközi vállalkozásokban egyenrangú felekként vegyünk részt, amit a többi szocialista ország meglehetősen elhanyagolt. Hát, volt egy ilyen vállalkozás a Corpus Speculorum Etruscorum, az Etruszk tükrök corpora, egy UNESCO-vállalkozás volt az Etruszk Intézet szervezésében. Erre elkészítettem az első kötet befejezése után egy kötetet a magyarországi etruszk tükrökről, '92-ben meg is jelent.¹⁴¹ '93-ban pedig előttem volt a második kötetnek a megírása, amely az elsőhöz úgy viszonylik, hogy az első kötetben 600 vázát publikáltam, a második kötetben 2800-at, de ez művészi értékben azért körülbelül ugyanannyi volt, csakhogy ehhez sokat kellett még utazni. Úgy láttam, nincs értelme egy ilyen munkát megcsinálni, hogyha az összes elérhető, most már kisebb múzeumot is át nem tanulmányozom. Erre először '87-88-ban kaptam egy angol

munkáját az egyik legnagyobb múzeumi teljesítmények tartja a 20. század utolsó harmadában, főigazgatói kinevezésének támogatói közé tartozott, és tanulmányt közölt a *Mojzer Festschrift*-ben: „Polyclitus Etrusca? Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapján. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, 1991. 25-29. – új kiadása: Szilágyi 2005. 265-275.

¹⁴⁰ Nyugdíjazása után (1993) SzjGy a múzeumban tudományos főmunkatársi kinevezést kapott, és mindvégig bent dolgozott.

¹⁴¹ János György Szilágyi: *Corpus speculorum Etruscorum. Hongrie*. Roma, „L'Erma” di Bretschneider, 1992. (Ugyanez a kötet közli a csehszlovákiai múzeumok tükreit, Jan Bouzek kiadásában).

alapítványtól kifejezetten utazási ösztöndíjat, majd '93-ban a Getty Alapítványtól, az első kötet megjelenése után szintén kaptam egy utazási ösztöndíjat a második kötet befejezésére. Ezekkel az ösztöndíjakkal Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország kis múzeumait, amelyeket addig nem láttam, bejártam és földolgoztam. Így aztán '96-ban elkészült és '98-ban meg is jelent a második kötet, amelyet a dicséretet nem könnyen osztó angol kritika klasszikus munkának nevezett.

Közben egyre jobban kikristályosodott tudományos munkásságomnak egy máig tartó alapmotívuma, amit az előbb már röviden említettem, hogy a klasszikus ókori görög és római kultúra nem az egyetlen megismerni érdemes kultúrái az ókornak, és hogy itt van egy alapvető kérdés, amivel nagyon keveset foglalkoztak, tudniillik az úgynevezett klasszikus kultúrák és a környező vagy a velük érintkező kultúrák egymással való kapcsolata. Lényegében ez az, amit a kulturális antropológiában az akkulturáció problémájának neveznek, annak a kérdése, hogy hogyan működik az, amikor két teljesen idegen vagy majdnem idegen kultúra találkozik egymással. Az etruszk kultúra is ekkor kapott számomra még nagyobb jelentőséget, mint egyrészt a görög és föníciai, másrészt pedig később a római kultúrával való találkozás színhelye. De '98 után elkezdtem a többi itáliai kultúrával is intenzíven foglalkozni, ami elkerülhetetlenül egy egyre, máig is erősödő Róma-ellenes állásponthez vezetett. Ekkor kezdtem el olyan cikkeket írni, amelyek arról szóltak, hogy a rómaiak hogyan semmisítették meg kultúrákat ott, ahova egyáltalán elértek, tehát először Itáliában az etruszk kultúrát meg a samnis és az összes többi kultúrát, aztán pedig a provinciák helyi, hagyományos kultúráit.

Ezzel kapcsolatosan alakult ki azután a gyűjtemény-gyarapításnak az új szempontja. Ugyanis utódom, Nagy Árpád Miklós,¹⁴² aki egyébként szintén a Kerényi-követők közé tartozik, többek között nagyszerű menedzser, pénzt tudott szerezni arra, hogy rendszeresen külföldön műtárgyakat vásároljunk. '93-ban, amikor átvette az osztály vezetését, és azóta is minden évben elmegyünk egy külföldi vásárlóköriútra, általában ősszel, amikor Baselben egy nagy nemzetközi vásárféle van, ahol a világból az összes antik-műkereskedő összejön, vagy majdnem az összes, és erre az alkalomra tartogatják a fontosabb tárgyaikat. Tehát minden évben elmegyünk vásárolni, de most már – először a múzeumi pályám alatt – szisztematikus vásárlásokra kerülhet sor. Én még régebben kidolgoztam egy jegyzéket arról, hogy mi az, ami nekünk hiányzik ahhoz, hogy történelmileg teljessé tegyük a gyűjteményt. Olyan kultúrákra vagy a görög kultúrának olyan centrumaira, mint mondjuk a spártai művészet, amely nálunk teljesen hiányzott, vagy a boiótiai vázafestészet, de nem akarok részleteket mondani. Először a legfeltűnőbb hézagokat töltöttük be szisztematikusan, és aztán elkezdtük az érdeklődésünknek is megfelelően a peremkultúrák gyűjtését. Tehát, hogy példákat mondjak, a legutóbbi években kopt művészetet, pártus művészetet, Szászánida művészetet és ibér művészetet vásároltunk, részben észak-afrikait is, tehát a Mediterráneum peremén élő és a görög-római kultúrával érintkező

¹⁴² Nagy Árpád Miklós (1955–) régész, klasszika-filológus. 1979 óta dolgozik a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében, 1993 óta vezetője.

kultúrák emlékeit, amelyek addig nemigen szerepeltek a gyűjteményben. Közben a rekonstrukció húzódtott; hat évig voltunk egy ideiglenes teremben, és most ezt a liftes megoldást találták ki az osztály elhelyezésére. Ez még mindig az első stádiumba tartozik a hátról, és a harmadikra még reális terv sincs. De most azt találták ki...

M.: A két éves programból húsz éves lesz lassan? Vagy már több is mint húsz?

Sz.: Igen, ez a huszadik éve, hogy elkezdődött. [...] Kerényi születésének 100. évfordulóján, ez '98 vagy '99-ben volt, ebből az alkalomból egy kötetet szerkesztettem, meg részben írtam, *Mitológia és humanitás* címmel. A humanitás Szondi¹⁴³ kifejezése volt. Szondi kutatásai Kerényi számára is nagyon fontosak voltak, az istenalakoknak mint paradigmáknak a kidolgozásában. Azt hiszem, ebben a kötetben pontosabban fogalmaztam meg azt, hogy mi az, amit én Kerényi hagyatékából – már tudományos hagyatékából – követésre érdemesnek tartok. Mondani sem kell talán – ebbe nem akarok belemenni –, hogy ez, mint sok más is, a hivatalos irányzatok állandó obstrukciójával járt, aminek következtében mindenhol kizártak, de hát ez egyszerűen mulatságos...

M.: Ezt bővebben kifejtené?

Sz.: Elég érdektelen dolog. Mondtam már, hogy 16 évig vezettem az Ókortudományi Társaságot, és az alapelvem az volt, hogy olyanok adjanak elő, akiknek van mondanivalójuk. De egyre jobban láttam, hogy az akadémikusok és egyetemi tanárok ezt nem akarják. Mert ők azt akarják, hogy az ő tanítványuk adjon elő. Én pedig ezeknek nagy részét hülyének tartottam, és máig is büszkén említem, nevek nélkül, hogy a budapesti egyetem későbbi latintanszék vezetőjét soha nem engedtem előadni, mert butának tartottam, és azt is büszkén említem, hogy egy másik, aki docens lett az ókortörténeti tanszéken, nyolc év múlva kilépett a Társaságból, mert azt mondta, hogy olyan társaságban, ahol őt nyolc éve nem engedik előadni, nem lesz tag. De, mondom, láttam, hogy ez nem kell az akadémikusoknak és professzoroknak, akik mindenféle bonyolult érdekszövevényekkel foglalkoztak, hogy ha én támogatom a te tanítványodat kandidátusnak, cserébe te vállald el az enyém támogatását. Ezek a dolgok nekem gusztustalanok voltak, és szerencsére szervezetileg teljesen kívül voltam az akadémiai intézeteken is, és az egyetemen is, független voltam ezektől, úgyhogy megtehettem azt, hogy az Ókortudományi Bizottságban is minden alkalommal felszóltam ilyesmik ellen, az Akadémia működése ellen is, egyenesen – ahogy az egyik meg nem választásom alkalmából megfogalmazták – gúnyt űztem az Akadémiából.

L.: De szép! Az egyik meg nem választásod.

Sz.: Hát, több meg nem választásom volt, igen.

L.: Épp ezt akartam kérdezni. Az interjú vége felé az Akadémiáról és a Kádár-rendszerről, de mindenekelőtt a tudományos munkáról, az egyetem szervezetéről.

Sz.: A Kádár-rendszer szerintem a legrosszabb irányban folytatta a Rákosi-rendszert a tudományban. Egy tökéletesen megbénított látszat-tudomány folyt ezekben az

¹⁴³ Szondi Lipót (1893–1986) pszichológus, a sorsanalízis módszertanának kidolgozója. Kerényi jó barátja. 1944-ben, bujkálás után, a Kasztner-vonattal hagyta el Magyarországot, ezután Svájcban élt.

időben, amelyiket nem lehetett fölrázni, mert senki nem volt érdekelt abban, hogy fölrazódjék. Mindenki abban volt érdekelt, hogy az állását megtartsa, hogy biztosítsa, hogy annak, aki valamilyen okból neki szívességet tehet, előnyöket adjon. Az egész tudományos minősítés tökéletesen elrothadt intézménnyé lett, a kandidátustól a doktorig és az akadémikusig, és lényegében a szürkeség, a jelentéktelenség volt az igazi biztosítéka annak, hogy valaki szilárdan megmarad az állásában, vagy előbbre lép. Meg kell mondanom, bár ez nem tartozik a kérdéshez, hogy máig sem sok változott ebben.

A legfiatalabb generációban, tehát azok közt, akik most egyetemre járnak, vagy végeztek, már érezni lehet egy nagyon lényeges szemléletváltozást. Ezt éreztem akkor, amikor Kerényi 100. születésnapja alkalmából Budapesten és Pécsen Kerényiről előadást tartottam. Az intézmények nem nagyon akartak előadást rendezni, szinte tökéletes volt a közömbösség. Az Ókortudományi Társaságban azt mondták, hogy nem olyan érdekes Kerényi, de hogyha nagyon akarod, akkor rendezünk egy emlékülést. De ezen az ülésen rengeteg fiatal volt, és Pécsen is rengeteg fiatal volt az emlékülésen, őket érdekelte, hogy itt arról van szó, hogy az ókortudományt lehet komolyan is csinálni, és hogy ebből kijöhet valami, és hogy ez nekünk, személy szerint, valami érdekes dolog lehet. Felmerült bennük, hogy itt választ kaphatnak valami olyasmire, ami nagyon is fontos számukra, csak még nem gondoltak rá, hogy az ókortudomány valami ilyen tudomány is lehet. A Kádár-korszak alatt minden ilyesfajta kísérletet igyekeztek elfojtani.

A szerencsém az, hogy az etruszkológiáig nem terjedt a figyelmük, ahogy a múltkor elmondtam, hogy Rákosi sem olvasta a *Journal of Hellenic Studies*-t, és ez volt a szerencsém, amikor az Intelligence Service őrnaggyal leveleztem. Ugyanez volt a Kádár-korszakban is; az, hogy a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályán mit csinálnak, tökéletesen érdektelen volt, különösen akkor, amikor a Nemzeti Galéria megalakult, vagyis a magyar gyűjtemény kivált a Szépművészeti Múzeumból (a Nemzeti Galéria '57-ben alakult meg). Ettől kezdve, ami előre látható volt, a Szépművészeti Múzeumot csak dísznek tartották. Most is csak annak tartják. A Szépművészeti Múzeum a hivatalos körökben arra való, hogy ha egy külföldi miniszterelnök jön, akkor legyen hova vezetni. De a magyar művelődéspolitikában a Szépművészeti Múzeumnak semmiféle szerepe nincs '57 óta. Minthogy nem magyar anyagot gyűjt, tehát egyszerűen nincs vele mit kezdeni. Az '50-es években még a háború előtt végzeteknek egy nagy generációja volt itt, Pigler Andor, Balogh Jolán,¹⁴⁴ Genthon, akit már többször említettem, ezek voltak az osztályvezetők. Most a középső generáció, tehát a Kádár alatt végzett generáció vette át a vezetést: ez jórészt olyan emberekből áll, akik megcsinálják, amit kell, és átveszik a kitüntetések, de lényegében, szívük mélyén nem érdekli őket igazán a dolog. Elsősorban a külföldi utazások érdeklék az embereket. Mert azt már a múltkor említettem, hogy a mesterséggel együtt

¹⁴⁴ Balogh Jolán (1900–1988) művészettörténész. 1924–1967 között dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, előbb a Grafikai Gyűjteményben, majd 1935-től 1967-ig a Régi Külföldi Szoborgyűjteményben, amelynek vezetője volt.

jár a külföldi utazás. Most pedig fölgyorsult az örült műtárgykölcsönzés, kiállításra visznek-hoznak műtárgyakat, amit én örületnek tartok, előbb-utóbb tönkre fogják tenni az egész műtárgyállományt. A Leonardo-rajzainkat például ebben az évben már másodszer viszik külföldre, de ezeknek a lapoknak ez árt. Tönkremennek. Nem volna szabad sokáig fénybe tenni őket, de mindig jön egy előnyös ajánlat, és akkor kölcsönadják. Akkor pedig lehet utazni vele műtárgykísérőként.

Már a múltkor elmondtam, hogy '62 óta a múzeumot – akkor még jó kutatóanyag volt, tehát még komoly művészettörténések voltak – igazán az érdekelte, hogy mikor hova és mennyi időre lehet utazni, és hogy lehet a háromnapos kiküldetést hat napra kitolni. Katonánéról mondták azt, és ez igaz is volt, hogy az előző utazásáról hazajövet az évet azzal töltötte, hogy a következő évi utazását megszervezze. Ezekben az időkben őrzöngve hallgattuk Fenyő Ivánnak azt az elbeszélését, hogy ő '28-'30 körül – az apjának, Fenyő Miksának ez nem volt probléma – Firenzében volt: „Egy pár hétig Firenzében voltam, de valahogy nem volt kedvem múzeumba menni, úgyhogy a szállodában a hasamon feküdtem, és Dosztojevszkijt olvastam.” Mindenki őrzöngött ezen a történeten. Egyedül Genthon volt az, aki nem akart külföldre menni. Nagy viták voltak, ha kértek tőlünk egy képet Londonba vagy máshova, hogy ezt ki vigye és ki hozza, mert ez azt jelentette, hogy három vagy öt napig ott lehetett. De Genthon nem akart utazni. Bíró elvtárs, aki nem tudni, miért, szerette Genthont, ezt nehezen viselte, az okát kérdezte, mire Genthon azt mondta: „Nézd, én már eleget utaztam.” Néha mesélte, hogy tizennyolcszor volt Olaszországban, egyszer három évig, Stockholmban csak háromszor volt, Spanyolországban ötször, és így tovább, már nem érdekli őt az utazás. Azt is mondta, hogy régebben, ha az ember Rómába ment, vett egy tízliteres demizsont, azt maga mellé tette, a bort szépen elkortyolgatta, és mire Rómába ért, addigra kiürült. De ma, mondta, repülőgép-utazással már nem élvezet a dolog. „Fölülök egy repülőgépre, egy fröccsöt sem tudok meginni, már le kell szállnom.” Egyébként ő mondta azt is, hogy a szocialista munkamorál tönkretette a tudományt, mert bevezették azt, hogy fél 9-re itt kell lenni, és 5-ig tart a munkaidő. Régebben, már az ő főigazgatósága alatt, az ember fél 2-kor vagy 1-kor átment a Kéményseprőbe, úgy négyre berúgott, aztán hétre kialudta, és akkor még ott volt az egész este előtte, hogy dolgozzon. De most – mondta – ötkor elkezdek inni, mire berúgok, nyolc óra, kilenc óra, hát akkor mit lehet azzal a nappal még kezdeni? Szóval, Genthon nem akart utazni. És egyszer egy párizsi kiállításra egy modern képtári képet, tehát az ő osztályához tartozó képet kellett vinni, mire azt mondta neki Bíró elvtárs, hogy ezzel te fogsz menni. Genthon megpróbált tiltakozni, de Bíró elvtárs azt mondta, hogy én elrendelem, hogy te kísérd ezt a képet, erre Genthon elment. Mint mondtam, ezek háromnapos utazások voltak, de mindenki megpróbált hat-hét, esetleg nyolc napig maradni, minél tovább, úgyhogy mindnyájan izgatottan vártuk, mi lesz. Genthon pedig a negyedik nap reggel, szokása szerint nyolckor – mert korán kelő volt – ott ült az íróasztalánál. Kérdeztük, hogyhogy? Azt mondta, hogy: „Nagyon jó volt, előző nap este láttam egy helyen, hogy pornográf mozi hirdetnek, gondoltam, ezt megnézem. Jegyet akartam váltani, de azt mondták, hogy ez csak klubtagoknak van. És kérdeztem,

hogy mennyiért lehet a klubba belépni. Azt mondták, hogy 120 frank – ha jól emlékszem, ennyi volt a kiküldetési pénz –, beléptem.” És a negyedik nap reggel ott ült a múzeumban. Mikor Genthon 1969-ben meghalt, itt vége lett a hangulatnak. És lassanként elmentek a régi nagy emberek, Balogh Jolán, Pigler meg a többiek, akik még komolyan vették a tudományt.

Röviden el kell még ehhez kapcsolódva mondanom a másik kitüntetésemet, már amit én annak éreztem, az egyik a Pallottino-féle *esemplare* volt. A 60-as évektől voltak a múzeumban külföldről jött antik kiállítások. Ezeket mind én rendeztem. Először tuniszi mozaikok – az gyönyörű volt –, aztán volt egy szkíta kiállítás, amelyik a Szovjetunióból jött, volt egy thrák kiállítás, Bulgáriából, és 1988-ban rendeztünk – a németek szervezték, de én csináltam a szellemi részét – egy etruszk kiállítást, az volt a címe, hogy *Die Welt der Etrusker, Az etruszkok világa*, a szocialista országok múzeumainak kiállítása.¹⁴⁵ Az összes szocialista ország múzeumaiból – Leningrádot és Berlint is beleértve – összeállítottunk egy anyagot, és ezt végigvitték az öt ország fővárosában, amelyik tárgyakat adott. Budapesten ’88-ban rendeztük meg ezt a kiállítást Jerger Krisztinával, aki kiállításrendező zseni.¹⁴⁶ A fél földszintet elfoglaló nagy kiállítás volt, és a megnyitó másnapján Pigler, aki akkor 91 éves volt, fölhívott telefonon. Pigler régebben nem nagyon bízott bennem, mert engem nem Petrovics¹⁴⁷ nevezett ki, és ő igazán csak azokban bízott, akiket Petrovics nevezett ki. Úgyhogy velem mindig tartózkodó volt, de most fölhívott, a megnyitás után másnap, és azt mondta, hogy reveláció volt. Rájött arra, hogy az etruszk művészet valami nagy dolog. Azóta csodálom ezért, hogy 91 éves korában képes volt erre, mert a művészet teljes egészében érdekelte. A legfontosabb kiállítás, amelyet külföldi anyagból rendeztem, 1980-ban volt, *Róma születése* címmel.¹⁴⁸ Az olaszok – nem tudni, miért, biztos volt ennek valami politikai háttere – olyan anyagot adtak ide, amit soha, se azelőtt, se azután külföldre nem vittek, mert a legértékesebb, legjobb anyaguk volt. Közte – mint elképedve láttam – frissen kiásott és még publikálatlan darabokkal. Ugyanazon a nagy területen rendeztük, mint az 1988-ast, de ez még 1980-ban volt, és megtiltották, hogy propagáljuk. Úgyhogy ennek a *Róma születése* kiállításnak, amely a legjelentősebb és legszebb antik kiállítás volt itt az én időmben, összesen húszezer látogatója volt. Az etruszknak már valami 180 ezer, ’88-ban már lehetett propagálni.

¹⁴⁵ *Az etruszkok világa*. Kiállítás Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió múzeumainak anyagából. A kiállítást rendezte és a vezetőt írta: Szilágyi János György. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1989.

¹⁴⁶ Jerger Krisztinát (1948-) SzJGy több időszaki és állandó kiállítás rendezésére kérte fel a Szépművészeti Múzeumban.

¹⁴⁷ Petrovics Elek (1873–1945) jogász, művészettörténész, az MTA tagja, 1914–1935 között a Szépművészeti Múzeum igazgatója, illetve főigazgatója.

¹⁴⁸ *Róma születése*. A kiállítást rendezte és a vezetőt írta, a kötetet szerkesztette: Szilágyi János György. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1980. – A megnyitón jelen volt Massimo Pallottino és Giovanni Colonna (1934-), abban az időben az olasz etruszkológia két vezető személyisége.

M.: Megtiltani '80-ban egy *Róma születése* kiállítást, mi volt abban aktualitás?

Sz.: Olasz, nyugati volt.

M.: Még '80-ban is?

Sz.: Hogyne, a legnagyobb mértékben. '85-ben, vagy '86-ban, már nem tudom pontosan az évet, Nyugat-Berlinből kértek tőlünk egy kiállításra anyagot a Grafikai Gyűjteményből. Minden ilyesmire engedélyt kellett kérni a minisztériumban, ezért erre is engedélyt kértek, kérdezték, hogy mit csináljanak. A minisztériumban azt mondták, hogy a legokosabb volna, hogyha egyszerűen nem válaszolnának. De hogyha válaszolnak, akkor mondják azt, hogy nem. Ez '85-'86-ban volt. Úgyhogy az elzártág hivatalosan szinte teljes volt '89-ig. De hát nem hivatalosan azért lényegesen enyhébb volt a helyzet. És ezzel nem sokat törődtek, főleg azért, mert a Szépművészeti Múzeum – ahogy már mondtam – nem volt érdekes. A Nemzeti Galériával törődtek. Ott pedig Pogány Ö. Gábor uralma alatt lényegében tönkretették a Nemzeti Galériát, illetve a legújabb kori részét, mégpedig jóvátehetetlenül. Pogány Ö. Gábor ugyanis végig kitartott a szocialista realizmus mellett. Akkor ez Aczélnek már nem nagyon tetszett, ő már szeretett volna egy kicsit lazítani ezen a szemléleten, de Pogány okos volt. Már a *Népszabadság*ban támadták a Nemzeti Galéria konzervativizmusát, mert olyanok fordultak elő, hogy Kassák Lajos műveit kiengedték, Vajda Lajos műveit kiengedték külföldre, pedig itt lehetett volna tartani, a Galéria döntötte el, hogy mit engednek ki külföldre. Ezeket mind kiengedte, Harasztj Istvánnak – nem tudom, ismered-e, most van éppen új kiállítása – egy főművét, a *Fügemozót*, amely lényegében az '56-os forradalom persziflázsa volt,¹⁴⁹ Pogány vastörmeléknek minősítve engedte ki külföldre, most valamelyik nyugat-német múzeumban van.¹⁵⁰ Pogány minden kritikát elhárított, és amikor már nagy támadások voltak ellene (a *Népszabadság*ban Rózsa Gyula¹⁵¹ támadta rendszeresen), Aczél összehívott egy értekezletet, és azt mondta, hogy a Nemzeti Galériában kicsit másképpen kéne intézni a dolgokat, szóval, finoman fogalmazva elmondta, hogy itt vannak új művészek, érdekesek, ezeket gyűjteni kellene. Mire Pogány azt kérdezte: „Aczél elvtárs, akkor most már nincs szocialista realizmus?” Mire Aczél: „Jó, jó, csak csinálja tovább.”

Ilyen volt a hivatalos álláspont, amire még egy jellemző példa, ezúttal a saját életemből. '81-ben, több mint három évtized után először jelent meg Kerényi-mű magyarul, mégpedig a *Görög mitológiája*. Ez szerintem a legkevésbé jellemző Kerényi-mű, és nincs benne semmi különösebb ideológia. Elmondja a görög mitológia történeteit az antik források alapján nagyon jól és nagyon pontosan. Kerényi Grácia, a lánya fordította, és én vállaltam a kontrollszerkesztését. Pók Lajos,¹⁵² aki a Gondolat Kiadó osztályvezetője volt, felhívott, és azt mondta: „Te, írjál ehhez egy kísérő

¹⁴⁹ Harasztj István (1934-) szobrász, a kinetikus szobrot Harasztj 1970-ben készítette.

¹⁵⁰ Duisburg, Wilhelm Lehmbruck Museum.

¹⁵¹ Rózsa Gyula (1941-) művészettörténész, 1964-től két évtizeden át a *Népszabadság* művészeti kritikusa.

¹⁵² Pók Lajos (1919-1998) irodalomtörténész, a Gondolat Kiadó szerkesztőségének vezetője.

tanulmányt!” És mondtam neki, hogy „Ne hülyéskedj, az én kísérő tanulmányomat nem fogjátok közölni”. Mire ő azt mondta: „Nehogy azt hidd, most már egészen más idők vannak, nyugodtan írd meg!” Mondtam, hogy jó, megírom. Azt mondta, hogy akkor elküldi a szerződést. Erre azt feleltem: „Ne küldj nekem szerződést, majd akkor küldj, hogyha elfogadtátok.” Megírtam a tanulmányt, pár hónapnyi csend, majd egy Stenczer nevű¹⁵³ albeosztottja egy reggel fölhívott, és azt mondta, hogy ezt a tanulmányt nem tudjuk közölni. Mondtam, hogy „nem én akartam, maguk kérték”. Mire Stenczer azt mondta, hogy: „Na de hát nem egy ilyent.” Mikor legközelebb Pókkal találkoztam, azt mondta: „Sajnos, neked volt igazad.” Szóval, visszaküldték a tanulmányt. Pár hét múlva Fischer Rudi,¹⁵⁴ akit te talán ismersz, a *New Hungarian Quarterly* angol nyelvi szerkesztője, akivel Devecseri betegágyánál lettem jóban, felhívott azzal, hogy: „Te, Ivánnak (ez Boldizsár Iván,¹⁵⁵ aki a főszerkesztője volt a *New Hungarian Quarterly*-nek) az volna a kérése, hogy írd át Kerényi Mitológijáról. Szeretnénk bemutatni, hogy ez most nálunk megjelent.” És mondtam neki, hogy „Rudi, nekem van egy kész tanulmányom, de azt most éppen visszaadta a Gondolat Kiadó, mert, ugye, ideológiai szempontból nem elfogadható.” „Mindenesetre küldd el!” Elküldtem. Postafordultával Boldizsár Ivántól jött egy levél: „Kedves János, pontosan ez az, amit akartunk, ami kellett nekünk.” Úgyhogy a *New Hungarian Quarterly* következő számában megjelent.¹⁵⁶ Hát, ez volt a Kádár-korszak.

L.: Boldizsár jobban ismerte a lehetőségeket, mint Pók.

Sz.: Igen. De nemcsak erről volt szó, hanem a *New Hungarian Quarterly*-be éppen ez kellett, mert a külföldnek ezt kellett mutatni. Pók is tájékozott volt, és Boldizsár Iván is. Pók tudta, hogy belül nem, Boldizsár tudta, hogy kívül igen. Hahn írt a *Népszabadság*-ban Kerényiről,¹⁵⁷ hogy hát igen, nagy tudós volt, de idealista, meg mit tudom én, mi. Erre a Gondolat Kiadónál azt választották megoldásnak, hogy a Kerényi-könyv megjelent egy utószóval, amelyik nem volt aláírva, és amelyiknek az egyik fele az én tanulmányomból volt kivonatolva, a másik fele Falus ellentanulmányából, aki akkor a *Kritika*-ban megírta,¹⁵⁸ hogy én hiába igyekszem, vegyem tudomásul, hogy Kerényi semmilyen formában nem integrálható a magyar tudományba. Egy kis levélváltásunk is volt Falussal ebben az ügyben, amelyet őrzök.

¹⁵³ Stenczer Ferenc latin-magyar szakon végzett az ELTE-n, a Gondolat Kiadó, majd a *Világirodalmi lexikon* szerkesztője volt; kritikákat írt.

¹⁵⁴ Fischer Rudolf (1926–) („Rudi”), 1967, külföldről (Ausztrália, Anglia) hazatelepülése után, 1967 óta a *The New Hungarian Quarterly* nyelvi szerkesztője, irodalomtörténész, műfordító, a lapban cikkei jelentek meg, és jelentős része volt a szerkesztésben is.

¹⁵⁵ Boldizsár Iván (1912–1988), író, újságíró, lapszerkesztő. 1960–1988 között a *The New Hungarian Quarterly* főszerkesztője volt.

¹⁵⁶ Károly Kerényi and his Greek mythology. *The New Hungarian Quarterly*, 19. 1978. No 71. 160–168.

¹⁵⁷ Hahn István itt említett cikke: Ihlető forrás – Kerényi Károly Görög mitológiájáról, *Népszabadság*, 1978. április 27. 7.

¹⁵⁸ Falus Róbert: Kerényi Károly mítosza és mitológiája. *Kritika*, 16, 1978, 4. 12.

Teljesen cinikus tudománypolitika volt ez, amiben az én számomra csak az volt a jó, hogy mivel én semmi nem akartam lenni, semmi nem akadályozott meg abban, hogy megmondjam a véleményemet, ezért nyugodtan, elégedetten éltem.

* * *

L.: A doktori vitádról. Azt hiszem, arról még nem beszéltél.

Sz.: A doktori vitám. Hát igen, már a múltkor mondtam, hogy én az egész újjászervezett Akadémiát és a tudományos minősítést frivol játéknak és elfogadhatatlannak tartottam. Lényegében a centralizálásnak és a tudósok megvásárlásának az eszköze volt, szovjet mintára. De ahogyan a múltkor mondtam, még hogyha nem ez lett volna, akkor sem lett volna alkalmas egy tízmilliós ország tudománya számára, mert nem volt ehhez elég kapacitásunk. Ki is alakultak a viták mechanikus formái, hogy az opponensnek el kell mondania a kifogásait (mert kifogástalan mű nem létezik), és utána azt kell mondania, hogy mindezek ellenére az érdemei miatt javasoljuk, a jelölt pedig megköszöni az értékes hozzászólást, amelyet majd értékesíteni fog a munkájában...

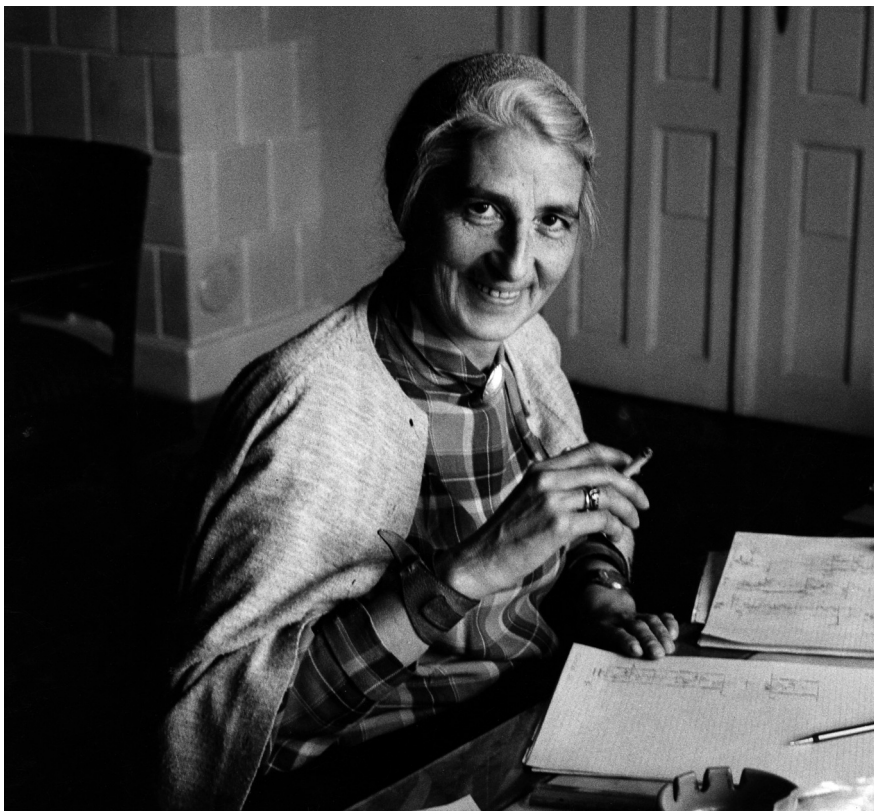
L.: Amit megtenni eszében sincs.

Sz.: Igen. Hát, én doktori címet nem nagyon akartam, de a doktori vitára éppen azért vállalkoztam, mert állandóan nyíltan ellene voltam ennek az egész tudományos minősítésnek, és egy idő múlva úgy éreztem, hogy azt mondják, na persze, mert nem tudja megcsinálni a doktori értekezését. '80-ban megjelent egy könyvem – amiről már talán beszéltem – egy nemzetközi sorozatban, a *Corpus Vasorum Antiquorum* címűben, vagyis az ókori vázák corpusában franciául,¹⁵⁹ de a kézirat már 1969-ben elkészült. Waldapfel erre (rossz lelkiismerettel) azt mondta, hogy „ezt add be doktori értekezésnek”. Mondtam neki, hogy „Imre, hát ez egy katalógus”. Azt mondta: „Írj hozzá valami előszót, majd én elintézem, hogy elfogadják”. Mondtam, hogy „Te ne intézz el semmit, majd hogyha olyant írok, amely megfelel a doktori követelményeknek, akkor beadom”. '72-ben megírtam az első magyar fogalmazását az etruszko-korinthusi vázafestészetnek,¹⁶⁰ és beadtam. Kijelölték a három opponenst. Hahn, Harmatta¹⁶¹ és Castiglione. Na most, Harmatta öreg róka volt, belenézett, és látta, hogy ehhez neki nincs mit mondania, mert ez egy szakmunka, amely meg van csinálva. Minden opponensnek minimum nyolc oldalt kell írni, ezt a nyolc oldalt, ahogy ez akkor szokás volt, a tézisekből kiírta, és a végén melegen ajánlotta a művet elfogadásra. Castiglione is körülbelül ezt csinálta, de Hahn, akinek állandóan bizo-

¹⁵⁹ János György Szilágyi: *Corpus Vasorum Antiquorum. Hongrie*. Fascicule I. Budapest – Bonn, Musée des Beaux-Arts – Akadémiai Kiadó – Rudolf Habelt Verlag, 1981. – Fascicule 2. Budapest – Roma, Musée des Beaux-Arts – L'Erma di Bretschneider, 2007.

¹⁶⁰ A doktori értekezés utóbb nyomtatásban, azonos címmel: *Etruszko-korinthusi vázafestészet*. Budapest, 1975. (Apollo Könyvtár, 6.), Rényi Alfrédnak dedikálva, „primarum in Etruria peregrinationum comitis desideratissimi”.

¹⁶¹ Harmatta János (1917–2004) klasszika-filológus, iranista, ókortörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

16. SzJGy felesége, Szentpál (Rabinovszky) Mária.
Fotográfia. © A család tulajdonában

nyítási kényszerei voltak, úgy érezte, hogy neki kell valamit ellene mondani. Persze, utána elfogadásra javasolja, de kifogásokat kell emelni, hiszen az opponensnek ez a dolga. Az volt a szabály, hogy én megkapom az opponensi véleményeket, és választ írok rájuk három nappal a védés előtt, de a válaszat az opponensek már nem nézhetik meg. Hahn azonban elintézte, hogy ő megnézhesse, és amikre azt írtam, hogy hülyeség, azokat kihúzta a fölolvastott opponensi véleményéből. Na, én nem tartottam be az illemszabályokat – nagyon jól mulattam egyébként az egészen –, és azzal kezdtem a válaszat, hogy amikor most válaszolok az opponenseimnek, akkor hálából elmondok egy történetet Verescsaginról,¹⁶² a kitűnő orosz festőről. Nem tudom, még ismeritek-e a nevét?

¹⁶² Vaszilij Vasziljevics Verescsagin (1842–1904) orosz realista festő. 1883, 1886, 1898-ban volt kiállítása Budapesten. – A jó időben és jó helyen elmondott anekdota tartalma természetesen többnyire fontosabb, mint hitelessége. Ez ebben az esetben is így van. Tény ugyanis, hogy Verescsaginnak jó érzéke volt művei reklámozásához, és anyagi érdekeinek érvényesítéséhez, de az 1910-es években nem

17. Szilágyi János György. Fotográfia.

© A család tulajdonában

munkámmal. Ezután Hahnak válaszoltam, mert csak őneki volt mit válaszolni. Ő többek között azt mondta, hogy Romulus keltezése problematikus, mert vannak források, amelyek Romulus halálát nem 710-re teszik, hanem... Mondtam: „Felhívom Hahn professzor figyelmét, hogy ez a Romulus soha nem élt.”

L.: Emlékszem a kifejezésre, hogy „Hahn professzor bohókás véleménye”.

Sz.: Még így elhülyéskedtem vele, de végül Hahn nagyon finom volt, mert azt mondta, hogy „Hát így jár az, aki Szilágyival etruszk kérdésekben vitatkozik”. Ezzel lezárult a dolog, de én igyekeztem minél komolytalanabb színt adni az egésznek.¹⁶³

L.: Ez mikor volt?

volt Budapesten kiállítása, amúgy 1904-ben meghalt. Igaz, Lázár Béla (1869–1950) művészeti író, írt Verescsaginnal, kétszer is (*Nemzet*, 1898. február 20. [9.] és *Magyar Nemzet*, 1904. április 17. 1-3.), teljes elismeréssel, de az 1910-ben indult *Az Estbe* nem, a lapnak egyébként nem is volt munkatársa. Az anekdotát mesélni szokták Verescsagin és Lyka Károly (1869–1965) művészetkritikus, művészettörténész nevével is.

¹⁶³ A vita után SzjGy a következő, egészen *Epepe*-stílusú kézírásos levelet kapta Örkénytől: „Vén fasz! Most kell doktorálni, tök kopasz fővel, beszáradt zsigerekkel, 18 karátos aranyérrrel? Pót-protézissel a zsebedben, négykézláb föl a lépcsőn? No, szép kis szocializmus, amelyik ilyen emberi roncokat doktorrá avat! / Más egyéb észrevételem nincs. Sőt! Direkt kívánom, hogy Te légy a Magyar Népköztársaság legöregebb doktora. Majd mondják rólad: »Száztizennyolc éves, és még doktor!« / Minden jót / dr. Örkény István.”

L.: Hogyne.

Sz.: *A Sípka-szorosban minden csendes* a híres műve, egy nagy orosz realista giccsestő volt. A '910-es években Budapesten volt kiállítása, és nagy szenzáció volt, hogy Verescsagin-képek láthatók Budapesten, de volt egy műkritikus – talán Lázárnak hívták –, aki (azt hiszem) *Az Estben* megírta, hogy ez mind ócskaság. Egy teljes oldalon keresztül leszidta Verescsagint, amit csinál, az vacak, hol vagyunk már ettől. Délután csengettek nála, és a szobalány azt mondta, hogy egy úr van itt, valami Verescsagin. Lázár halálra rémült, hogy most mi lesz? Ekkor belépett egy kétméteres kozák óriás, odarohant hozzá, és a keblére ölelte. Ő zavartan azt mondta, hogy „Na de, hát tudja, hogy mit írtam?” Mire Verescsagin: „Nem fontos, de egy teljes oldalt!” Ezzel szeretném megköszönni az opponenseimnek azt, hogy foglalkoztak a

Sz.: Ez '73-ban.¹⁶⁴ Hát, a tiéd, az vérre ment,¹⁶⁵ az más volt. De Romulus halálának a dátuma nem jelentett a Kádár-korszakban komoly ideológiai problémát. Úgyhogy ez simábban végződött. (16., 17., 18. kép)

Én egyébként sok kritikát írtam, de úgy gondoltam, hogy ha nincs kritika, nincs tudomány. Ezért nem mindenki szeretett, és aztán Harmatta meg is mondta mint az *Antik Tanulmányok* főszerkesztője, hogy nincs nekünk szükségünk kritikára meg demokráciára.¹⁶⁶ Így, ezzel a szóval, igen. Na, akkor volt az, hogy nyolc évig nem írtam az *Antik Tanulmányok*ba. Azóta is minden számba írok, és azelőtt is írtam, de akkor egy kicsit elkedvetlenedtem ettől. Főleg külföldi folyóiratokba írtam a tanulmányaimat, de igyekeztem magyarul is közölni őket.

* * *

Sz.: Hát, körülbelül ennyi az életem. Dél felé bejövök, itt dolgozgatok, aztán hazamegyek. Egyelőre az utolsó, és lehet, hogy tényleg az utolsó munkám, már teljesen a nacionalizmus-ellenes és akkultúrációs problémának a jegyében készült. A könyv kiadása most már egy éve húzódik, a címe: *Pelasz ősök nyomában*.¹⁶⁷ Közben azért volt egy jelentős dolog, amit, ha van még idő, elmondok. Egészen véletlenül '88-ban egy Mravik¹⁶⁸ nevű fiatalember, aki korábban dolgozott itt, [...] rendezett egy Pulszky Károly emlékkiállítását a múzeumban. Megkért, hogy írjak Pulszky antikválásairól. Erre elkezdtem a Pulszkyakkal foglalkozni, elsősorban Pulszky Ferencel. Pulszky és Fejérváry, a nagybátyja, antik művészetet gyűjtöttek, és ez volt az egyetlen komoly antik gyűjtemény Magyarországon a XIX. században. A

¹⁶⁴ SzJGy számára a TMB (Tolnai Gábor elnök) 1973. január 16-án állította ki a történelemtudományok (régészet) doktori oklevelét. – 1973. április 29-én egy, a nagydoktori védést is érintő epepe volt. Ld.: Karinthy Ferenc: *Napló. II. 1970–1973*. Sajtó alá rend. Jovánovics Miklós. Budapest, 1993. 408–409.

¹⁶⁵ Litván György a kandidátusi értekezését (*A szocializmus moralistája. Szabó Ervin pályája 1877–1918*) 1988-ban adta be a TMB-hez, ő akkor mint a politikai ellenzék egyik prominens alakja nem számított kíméletre. Az előzetes munkahelyi vitán Pataki Ferenc és Szabad György véleményükben a munkát a történelemtudományok doktora címre javasolták. A TMB a vitát 1989. január 11-re tűzte ki. Elnök Erényi Tibor (1923–1998) doktor volt, a bizottság tagjai Soós Imre (1910–1997), Remete László (1916–2016) és Szabó Ágnes (1922–2000) kandidátusok; ilyen létszámú és összetételű bizottság a kandidátusi fokozatok esetében volt szokásos. A két opponens: Varga Lajos kandidátus és Mucsi Ferenc doktor. A vitában a felszólalók és maga a bizottság is a dolgozatot a doktori fokozatra érdemesnek tartották, az egyetlen ellenvélemény Mucsié volt. A TMB 1990. január 31-én Litvának a történettudományok doktora fokozatot ítélte meg. A mű nyomtatásban: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Budapest, 1993.

¹⁶⁶ SzJGy jó másfél évtizeden át az *Antik Tanulmányok*, az egyetlen hazai ókortudományi folyóirat kritikai rovatának volt a szerkesztője.

¹⁶⁷ Megjelent: *Pelasz ősök nyomában. Magyar ásatás az Appennineekben 1861-ben*, Budapest, 2002. (Kentaur, 2.)

¹⁶⁸ Mravik László (1943–) művészettörténész.

munka során egyre jobban kezdett érdekelni Pulszky alakja. Akkor éppen készült egy Pallottino Emlékkönyv, tőlem is kértek egy cikket, és mondtam, hogyne, ebbe írok egy cikket a Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény etruszkanyagáról. A dolog egy kicsit elhúzódott, mert csak másfél évvel később lett kész, úgyhogy lekéstem az emlékkönyvet, de ez nem volt baj, mert helyette lett belőle egy körülbelül 200 oldalas munka, amely csak olaszul jelent meg, az olasz egyetem folyóiratában.¹⁶⁹ A Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény etruszk, itáliai anyagának a földolgozása volt ez, és bevezetésül Pulszky élete.

L.: Már mint Pulszky Ferenc?

Sz.: Igen. Hát, Károlyé,¹⁷⁰ az egy szomorú történet, amin nem sok elmondanivaló van. Ő a parlamenti hülyeség áldozata lett. Nagyszerű művészettörténész volt, kitűnő szemmel, de rossz adminisztrátor. Nem vezetett pontos kimutatást a vásárlásokról. A múzeum első igazgatójának nevezték ki, és mialatt a múzeumot építették – ugye, az tíz évig tartott az alapítási törvény megszavazása után –, elküldték, hogy vásároljon Olaszországban a múzeumnak tárgyakat. Ő Firenzéből jött haza, ott élt emigráns apjával, kitűnően beszélt olaszul, ismert ott mindenkit. Nagyszerű dolgokat vásárolt, de a parlamentben a Pulszkyak az ellenzékhez tartoztak, és minthogy Pulszky Ferencet nem merték bántani, mert slágfertig volt, és szétzúzott mindenkit, Pulszky Károlyt támadták. Azzal vádolták meg, hogy kitalált neveken ad el az államnak milliókért dolgokat, mert ki hallott már egy ilyen nevet, hogy Sebastiano del Piombo.¹⁷¹ „Általános nevetés a parlamentben”, és attól kezdve, ha az ellenzék mondott valamit, akkor bekiabálta valaki a kormánypártból, hogy Piombo, és kitört a nevetés. Szegény Pulszky Károlynak rosszak voltak az idegei, úgyhogy aztán amikor leváltották a főigazgatósról, elment Angliába műkereskedőnek, aztán

18. Szilágyi János György unokájával.
Fotográfia. © A család tulajdonában

¹⁶⁹ Materiale etrusco e magnogreco in una collezione ungherese dell'Ottocento (La collezione Fejérváry-Pulszky). *Scienze dell'Antichità, storia archeologia antropologia*, 5. 1991. 483-572.

¹⁷⁰ Pulszky Károly (1853-1899) művészettörténész, politikus, 1881-től az Országos Képtár (a Szépművészeti Múzeum elődje) munkatársa, majd 1884-től igazgatója.

¹⁷¹ Sebastiano del Piombo (1485 k.-1547) olasz reneszánsz festő.

Ausztráliába, és ott öngyilkos lett, negyvenegynéhány éves korában. Az ő életrajzával, mondom, nem volt mit kezdenem, de a Pulszky Ferencé izgalmas dolog volt, mint kiderült.

Pulszkyt paradigmaticus figurának tartom. Mert 1838-ban írt egy cikket a magyar régészet feladatairól, és ebben azt mondta, hogy a mi feladatunk nem lehet más, mint a magyarok régészetével foglalkozni, és engedményeket csak annyiban tehetünk, hogy a magyar földben talált ókori tárgyakkal még foglalkozhatunk. Innen indult ki, ami újabban foglalkoztat, a nemzeti régiségek fogalmának a megjelenése, párhuzamosan a modern nemzetek kialakulásával. Tulajdonképpen a *Pelag őseink*-könyv is fő célja szerint erről szól. A XVIII. század végén Franciaországban találták fel az *antiquités nationales* fogalmát. Jó, jó, görögök, meg rómaiak, meg hasonlók, mondták, de azért mégiscsak más, amit a gall vagy frank őseink csináltak, mert az mégis a miénk. Mondani sem kell, hogy ez a szemlélet igazolására szolgált területi ambícióknak is, ahogyan a dáko-román kérdés vitája az első világháború után. 1838-ban a fiatal Pulszky teljesen ebben a „nemzeti régiségek” fogalomban gondolkodott, aztán ’48 után emigrált, a British Museumban dolgozott Londonban, és ott 1852-ben tartott egy előadást, amiről furcsa módon megfélekedezett. Az *Életem és koromban*, az emlékirataiban¹⁷² azt írja erről az előadásról, hogy soha nem jelent meg. De én megtaláltam, a British Museum antik gyűjteményének egy 1851-52-ben, összesen két évfolyamban megjelent kiadványában.¹⁷³ Ebben a tanulmányában ő először – úgy is tartják számon a British Museumban, hogy először – vetette föl a modern múzeum gondolatát az addig uralkodó mindent-gyűjtéssel szemben. Rámutatott annak a képtelenségére, hogy a Parthenon terméből kilépve egy zsiráf csontvázával találjuk magunkat szemben. Pulszky 1866-ban hazajött, és nemsokára ő lett a Nemzeti Múzeum főigazgatója. Akkor ez volt az egyetlen múzeum Magyarországon. Mint főigazgató és hangadó, gyökeresen átalakította az egész magyar múzeumügyet, kezdve a Nemzeti Múzeumon. Lehetetlennek tartotta, hogy ott minden együtt van, kell egy külön néprajzi osztály, egy numizmatikai osztály, egy fényképtár, kell egy Szépművészeti Múzeum a művészeti anyagnak, és vidéki múzeumokat kell mindenhol alapítani. Pulszky mindezt elindította, és ’75-ben megint írt egy tanulmányt a múzeumokról.¹⁷⁴ Ebben a korábbiától homlokegyenest eltérő véleménnyel azt fejtette ki,

¹⁷² Pulszky Ferenc, *Életem és korom*. I-IV. Budapest, 1880-1882. – második (SzJGy szerint a leghitelesebb) kiadás: I-II. Budapest, 1884.

¹⁷³ On the progress and decay of art, and on the arrangement of a National Museum. *The Museum of Classical Antiquities*, March, 1882. – idézi: SzJGy, Pulszky Ferenc és a múzeum helyzete a 19-20. századi európai kultúrában. *Magyar Tudomány*, 102. 1995. 913-918. (amely előadása, illetve cikke megnyitotta Pulszky-tanulmányainak sorát).

¹⁷⁴ Pulszky Ferenc „A múzeumokról. *Budapesti Szemle*, 3. 1875. 8. köt. No 16. 1875. 241-257. – hasonlóan Pulszky Ferenc: A múzeumokról. *Vásárnapi Újság*, 1875. július 11. 439., július 18. 454-455., július 25. 470-471., augusztus 1. 486. Az első cikk új lenyomatban: Pulszky Ferenc: *Utí-vázlatok, visszaemlékezések*. Budapest, [1885]. 149-174.

hogy egy ország kultúrája annyit ér, amennyire a többi országok kultúráját képes befogadni, mert ennek az ellentéte provincializmus. Tehát kifejtett egy számomra egyedül elfogadható koncepciót arról, hogy mi egy múzeum helye a kultúrában. Pulszky főleg ezért érdekelt engem, és egy akadémiai konferencián – azt hiszem, Lackó szervezte – tartottam is egy előadást erről a két Pulszky-tanulmányról.

L.: Az akadémiai héten volt.

Sz.: Igen. Na most – „recrudescent vulnera”, mondta Rákóczi¹⁷⁵ –, az első világháború után Magyarországon ugyanez a probléma merült fel újból. Kerényi szerepéről az erről kialakult vitában Alföldit említettem. Alföldi volt az első, aki 1926-ban írt egy cikket a magyar régészet feladatairól...

L.: Alföldi András...

Sz.: A nagy Alföldi András. Azt írta,¹⁷⁶ hogy minket Hammurabi viselt dolgai, vagy hogy Assurbanipal uralkodott-e, vagy nem uralkodott, hogy mit csináltak a görögök az 5. században, mindez kevésbé érdekel. Ezt hagyjuk csak a külföldieknek, minket az a cserép érdekel, amelyet a lakásunk vagy az iskolánk mellett a mi földünkben találtunk. Így Alföldi 1926-ban, ahogy már elmondtam. Ez teljesen az 1838-as Pulszky-tanulmány szemlélete volt. Ennek jegyében az egyetemen a Régészeti Tanszékét átalakította Római Provinciális Régészeti Tanszékké, és a fő téma a dáko-római kontinuitás kérdése volt.¹⁷⁷ Amikor nála doktoráltam, azt mondta, hogy hát jó, a többiről majd kérdezek egy és más,¹⁷⁸ de egy fontos, hogy a dáko-római kontinuitást cáfoló kilenc érvet tudja. Aztán jött a világháború. Alföldi, aki zseniális tudós volt – ezt meg kell mondani, félreértések elkerülése végett –, ’45 május 2-án, tehát egy héttel a világháború befejezése előtt, már megszervezte az új Corona Archaeologicát, amely a Stemmának volt a folytatása,¹⁷⁹ és hetenként rendszeresen előadásokat tartottak, ’46-ban pedig alapított egy folyóiratot, *Antiquitas Hungarica* címmel.¹⁸⁰ A bevezetését ő írta, és azt írta benne többek közt: Egy szobrocskát találunk Aquincumban. A mintája

¹⁷⁵ II. Rákóczi Ferenc herceg (1676–1735), a későbbi fejedelem kiáltványa 1703. május 6-án a kuruc felkelőkhöz („breznai kiáltvány”): „Recrudescent inclytæ gentis Hungaræ vulnera...”, magyarul: „Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei...”

¹⁷⁶ Alföldi András: A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete. *Budapesti Szemle*, 54. 1926. 203. köt. No 589. 344–364.

¹⁷⁷ Értsd: a dáko-román kontinuitás elméletének heves cáfolata.

¹⁷⁸ Bevett szokás volt, hogy a doktori vizsga előtti napon a jelölt felkeresi a vizsgáztató professzort, és laza jelzést kap tőle a felteendő vizsgakérdésekről.

¹⁷⁹ És az 1958-ban megalakult Ókortudományi Társaság elődje.

¹⁸⁰ *Antiquitas Hungarica*. Alcíme szerint: A klasszikus örökség – A magyar föld régi népei – Nemzetünk kultúrhatyagátka és népi hagyományai. A Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiség-tani Intézetének folyóirata. Az 1. füzet 1947-ben jelent meg, összesen 3 kötete van, 1947–1949, szerkesztette Nagy Tibor. – A folyóiratba SzJGy is adott cikket: Két váza a Micali-festő műhelyéből. *Antiquitas Hungarica*, 3, 1949, 1/2. 38–48. és különnyomatban (ez a cikk az első jele annak, hogy megkezdte a múzeum antik tárgyainak önálló feldolgozását).

Pheidias szobra.¹⁸¹ Tehát Pheidias is érdekel minket. És így tovább, és kifejtette: minden érdekel minket, a mi érdeklődésünk nemzetközi, országhatárok nem szabnak neki határt. Így, fél évvel a disszidálása előtt,¹⁸² egy teljesen más, egyetemes programot fejtett ki, tehát ugyanez a történet, ami Pulszkyval, a következő évszázadban Alföldivel is lejátszódott, avval a nagy különbséggel, hogy Pulszky saját magát mindig dilettánsnak érezte. Azt írta, hogy ismerem korlátaimat,¹⁸³ én mindig túl sok dologgal foglalkoztam ahhoz, hogy egyben igazán kiváló legyek, de hát ezt vállalom. Alföldi viszont szakember volt, aki mindent tudott, amit ebben a tárgyban tudni lehet. Ami még különös, volt egy antik magángyűjteménye. A tanulmányaiban római provinciális régészettel, legföljebb még római történelemmel foglalkozott. A magángyűjteményében viszont csak görög tárgyak voltak. Ezeket aztán mi örököltük tőle. Itt voltak a múzeumban, itt őriztük őket,¹⁸⁴ és amikor találkoztunk valahol külföldön, mindig megkérdezte, hogy ugye elismered, hogy az enyéme? Hát, én mindig elismertem.

L.: Hazalátogatott?

Sz.: Nem, soha nem látogatott haza. Azt mondta, hogy nem jön haza, mert akkor olyanokkal is kezet kellene fognia, akikkel nem akar, és ez kínos volna azoknak, akikkel viszont kezet akar fogni. Úgyhogy soha nem jött haza, 1981-ben halt meg. A végrendeletében azt írta, hogy a gyűjteményét a Szépművészeti Múzeumra hagyja, akkor, amikor az oroszok kimentek Magyarországról. '90-ben a felesége írt egy levelet a múzeumnak, hogy most ünnepélyesen átadja nekünk a hagyatékot.

L.: De itt volt végig az anyag.

Sz.: Itt volt, igen. Mint már elkezdtem beszélni róla, egyre inkább érdekelni kezdett a fiktív őstörténet és az akkulturáció problémája. A *Pelasg ősök nyomában* című könyvem, mint mondtam már, egy magyar ásatás ürügyén szintén ezzel foglalkozik.

¹⁸¹ Alföldi András: Az olvasóhoz. *Antiquitas Hungarica*, 1, 1947, 1. 8. „Aki a földünkől kikerülő római emlékeket vizsgálja, ugyancsak nem lehet egyoldalú. Kias egy durva pannóniai faragványt: kiderül, hogy Pheidias remeke volt az őse, tehát a görög művészetet kell megismernie.”

¹⁸² Alföldi hosszú hivatalos engedélyeztetési eljárás után 1947 őszén, fia gyógykezeltetésének finanszírozására, külföldi előadókörútra indult, a hamarosan kezdődő tanévre (1947/48) fizetés nélküli szabadságot kért és kapott. 1948-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz folyamodott a szabadság további 3 éves meghosszabbításáért, de kérelmét elutasították. Ezután Bernben fogadott el egyetemi tanári állást, és a minisztérium – kétszeri felszólítás után, hogy pesti állását foglalja el – úgy tekintette, hogy lemondott állásáról. Alföldi útja Princetonba vezetett (1955). A részletekről bővebben: *Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944*. I.: *Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk. Kovács I. Gábor. Budapest, 2012. 29. – SzJGy Alföldivel néhány év szünet után folyamatosan tartotta a kapcsolatot, külföldön találkoztak is.

¹⁸³ „Ismerem helyemet” (A másik Pulszky-életrajz). *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére*. Szerk. Marosi Ernő et al. Budapest, 1997. 24–36. – új kiadásban: Szilágyi 2005. 340–362.

¹⁸⁴ Le legs d'András Alföldi = Alföldi András hagyatéka. *Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 74. 1991. 71–76., 115–118.

A magyar légió katonái 1861-ben ásatást csináltak Olaszország közepén, abban a tudatban, hogy pelasg őseink emlékeit ássák ki, tehát hogy ezek magyar tárgyak. Utána megírtam az állandó kiállításunk kézikönyvét.¹⁸⁵ Ez most jelent meg pár hete, és most a kibővített angol változatát javítgatom éppen, mert meg fog jelenni angolul is.¹⁸⁶ Magyarul úgyse sokan olvassák. Közben írtam egy tanulmányt is, amely szintén az ókorról szól, de a középpontjában egy akkulturációs kérdéssel, hogy egy Athénból elinduló művészeti gondolatból mi lesz Itáliában.¹⁸⁷ Egy másik, nemrégiben megjelent tanulmányban¹⁸⁸ egy görög vázáról írtam, amelyet 470 körül festettek Athénban, de Cerveteriben, tehát Etruriában találták. Egy halálba induló harcost ábrázol a díszítése. Athénban, mint Thukydidéstől tudjuk, az elesett hősök félig-meddig istenek voltak, a jó állampolgár eszményképei. Ez a váza tehát 470 körül Athénban, a győztes perzsa háborúk után egyértelműen diadalmi emlék volt. De az az ember, aki Cerveteriben megvette, pár évvel az etruszk uralomnak tökéletesen véget vető cumaei vereség után mit látott ugyanebben az ábrázolásban? Ez a hermeneutikai probléma foglalkoztatott.

L.: De bizonyíthatóan Athénban készült?

Sz.: Igen, csak importálták Etruriába. Ilyen dolgokkal foglalkozom most. És vannak más dolgok is, az ember addig csinálja, ameddig tudja.

M.: És a kollégák, fiatalok, tanítványai vannak?

Sz.: Kifejezetten tanítványaim itthon nincsenek, egy-egy van Angliában és Rómában. Az utódommal, az említett Nagy Árpád Miklóssal, jó viszonyban vagyunk, és mindent megbeszélünk, mármint a tudományos kérdéseket, és ő az elképzelhető legideálisabb munkalehetőségeket biztosítja nekem. Aztán itt vannak a fiatalok, akikből még nem tudom, hogy lesz-e valami, de én egyenként mindig szívesen foglalkozom mindenkivel. Egyébként az egyetemi hallgatókat fél évszázadon át tanítottam, két évvel ezelőtt hagytam abba a tanítást, de mint mondtam, mindig itt a szobámban tartottam az órákat. Az utolsó években egy olyan témának szenteltem a legtöbb órát, amely engem régóta foglalkoztat. Tudniillik az egész egyetemi tanulmányi rendszerünk – most én csak az ókortudományról beszélek – csapnivalóan pocsek. Kezdődött azzal, hogy 1948-ban azt mondták – erről már beszélünk –, hogy csökkenteni kell a latintanítás követelményeit, mert különben a munkás-paraszt gyerekek hátrányban volnának. Lényegében nem tanítottak latinul. De lényegében semmit nem tanítottak, és most sem tanítanak semmit,

¹⁸⁵ *Antik művészet. Vezető az Antik Gyűjtemény állandó kiállításához.* Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2002.

¹⁸⁶ *Ancient art. Department of Antiquities, Handbook of the permanent exhibition.* Budapest, Museum of Fine Arts, 2003.

¹⁸⁷ Etruszk kommentárok egy görög képmotívum történetéhez. *Antik Tanulmányok*, 31. 1984. 199–214. – újra kiadva: Szilágyi 2005. 182–197.

¹⁸⁸ »Les Adieux«. A column-krater of the Syracuse painter = „Les Adieux”. A Siracusa-festő oszlopkraterja. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 92/93. 2000. 23–46., 161–177. – újra kiadva: Szilágyi 2005. 425–441.

amiből tudomány nőhetne ki. Azon kívül, hogy elolvasnak néhány auctort, néhány antik szerzőt, nyelvtant és melléktárgyakat tanulnak, nem tanulnak jóformán semmit, és nekem az a véleményem, amit ugyancsak nyíltan hangoztatok, hogy ez ma már nem tudomány.

Ma már az ókortudomány csak mint történettudomány létezhet, és semmiféle olyan érvet nem ismerek, amely amellettt volna, hogy az irodalmi hagyományt figyelembe kell venni, de a tárgyi hagyományt nem. Az utolsó években ezt magyaráztam a hallgatóknak, hogy ilyen nincs. Az lehetetlen, hogy valaki tudja, mikor halt meg Periklés, és hogy pestisben halt meg, de azt nem tudja, hogy nézett ki egy ház Periklés idejében. Nem akarok ennek a részleteibe menni, csak példának említem arra, amivel utolsó óráimon sokat foglalkoztam, az írott és a tárgyi hagyomány elválaszthatatlanságára. A legutóbbi kizárásom is ennek köszönhető, ugyanis személyi okokból...

L.: Be nem választásod...

Sz.: Nem, kizárásom. Lehet, mindegy, hogy hogyan fogalmazunk. Én mindig ellene voltam annak, hogy kettévágják az ókortudományt, de amikor Hahnt a II. Osztályra akadémiakussá választották, azt mondták, hogy neki is kell egy bizottság, ezért alakítottak egy külön ókortörténeti bizottságot az I. Osztályhoz tartozó klasszika-filológiai bizottság mellett. Én ennek akkor is ellene voltam, azt mondtam, hogy nevetséges dolog, hogy amikor a British Museumban az asszír palotareliefeket nézem, akkor mint művészettörténész a II. Osztályhoz tartozom, de ha egy kicsit közelebb megyek, és látom, hogy végig van írva egy történeti szöveg rajtuk,¹⁸⁹ és ezt el akarom olvasni, akkor már át kell mennem az I. osztályhoz. Vagy ha Tacitust olvasok, és azt kutatom, hogy igaz-e, amit Tiberiusról ír, vagy nem igaz, akkor a II. Osztályhoz tartozom, de hogyha véletlenül észreveszem, hogy milyen furcsa stílusa van, akkor már az I. Osztályhoz. Szóval, ilyen érveket hoztam fel, akkor persze hiába. Aztán később egyesült a klasszika-filológiai bizottság. Most viszont, személyi okokból, amelyeket nem akarok itt elmondani, az akadémikusok a fejükbe vették, hogy mégis két külön bizottságra kell osztani az ókortudományt. Ami ellen én élesen és nyíltan tiltakoztam minden módon. Ennek a következménye az lett – én 50 éve tagja voltam mindig az Ókortudományi Bizottságnak –, hogy két bizottságot alapítottak, persze az egyik az I., a másik a II. Osztályhoz tartozik, és engem mind a kettőből kihagytak. Ez volt a sima és ésszerű megoldás, mert hiszen mind a kettőben tiltakoztam volna. Úgyhogy nagy elégedettséggel vettem tudomásul ezt a kizárást.¹⁹⁰

L.: Megint igazolva vagy.

Sz.: Igen.

¹⁸⁹ Ti. az újasszír palota-domborműveken a feliratok vízszintes sorai gyakran keresztülmetszik a képmezőt.

¹⁹⁰ Az utóbbi évtizedben, két ötéves akadémiai ciklusban, SzJGy (az MTA köztestületi tagjainak titkos szavazásával megválasztva) tag volt az ókortörténeti tudományos bizottságban, de az ülésekre nem járt el.

L.: Köszönjük szépen, igazán kerek volt és tanulságos. Köszönjük, hogy időt szántál a beszélgetésekre.¹⁹¹

¹⁹¹ SzJGy az interjú utáni években adta ki *Pelasg ősök nyomában*. Budapest, 2004. c. könyvét, *Sziráenezene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 2005. és *A tenger fölött. Írások az ókori görög és itáliai kultúrákról*. Budapest, 2011. c. tanulmányköteteit (az utóbbi a tudományos dolgozatokat önéletrajzi rendben közli, igazi „mortis et vitae iudicium”, és egy már kidolgozatlanul maradt nagy koncepció vázlatát is adja: „Phersu”). E két tanulmánykötetére is áll, amit Devecseri Gábor írt ifjúságuk irodalmi eszményéről, *Az élő Kosztolányiról*, posztumusz kötetei kapcsán: „Egybegyűjtött és rég ismert cikkei így egymás mellett új műnek hatnak, és most ömlenek az élő irodalom vérkeringésébe.” E magyar nyelvű főművei mellett kiadta a *Görög művelődéstörténet* c. kötetet (2006), melyben az általa írt, a görög művészetről szóló fejezeteket a korábbi kiadásokhoz képest jelentősen átírta és kibővítette; a *Corpus Vasorum Antiquorum* 2. kötetét (2007); szerkesztette a *Voces paginarum* c. tanulmánygyűjteményt (2008), mely a 20. századi ókortudományt mutatja be. (Ld. erről: Török László: „Vallomások az emberi szellem egysége mellett. Szilágyi János György, szerk., Voces paginarum. Magyar ókortudomány a huszadik században.” *Holmi*, 21. 5. 2009. 683-691, és „Az ókortudománynak van egy íratlan története is.” Németh György beszélgetése Szilágyi János Györggyel. *Ókortudományi Értesítő*, 13. 2009. no. 20. 3-12.) Továbbá számos tanulmányt írt, nem utolsósorban 2008-tól vezetőket a Szépművészeti Múzeum általa kezdeményezett *Az évszak műtárgya* sorozat kísérőszövegeként (Etruszk szenelő tál, 2004; Föníciai terrakotta férfiszobor, 2004; Dél-arábiai alabástromszobrok, 2005; „Pignate” – Kecsefülű edények, 2006; Gnathia-kancsó, 2006; Teano művészete, 2007; Dél-itáliai sírváza – Mortis et vitae iudicium, 2008; Etruszk-föníciai kancsó, 2010; Vadkanvadászat, 2008; Vázaformák párbeszéde, 2011). E kis esszéket mint tudományos cikkeket is kidolgozta, több közülük a tárgy első publikációja volt, az *Ókorban*, a *Bulletinben* jelentek meg; kötetben *A tenger fölött* közli őket. Kórházi ágyán, fejből, teremről teremre, vitrinről vitrinre, tárgyról tárgya haladva, megrendezte az Antik Gyűjtemény egy új, virtuális kiállítását. Több interjút is adott, ezek egyikében (Semmit sem tudunk Seusórol. *Élet és Irodalom*, 58. 17. 2014. április 25. Rádai Eszter) mindent elmondott a műtárgy-csoportról, amit egyelőre tudni lehet, különösen a tárgyak művészeti értékéről, másodrendűnek minősítve a proveniencia kérdését, amely a hazai hivatalosságot és közvéleményt szinte egyedül foglalkoztatja. Utolsó műve a Szentesi Edit közreműködésével készült tanulmány: „A klasszikus ókori művészet egy 19. századi magyar gyűjtője: Haan Antal”; a szöveget Szentesi Edit olvasta fel 2015. november 19-én a Régészeti és Művészettörténeti Társulat ülésén az MTA Székházban. Publikálva: Szilágyi János György: A klasszikus ókori művészet egy 19. századi magyar gyűjtője: Haan Antal. *Ókor*, 15, 2016, 1. 87-93. – Halála után megjelent írások életművéről: Ács Pál: A mulandóság cáfolata. Szilágyi János György (1918–2016). *Magyar Narancs*, 2016. január 21. 30–31.; Bélyácz Katalin: Tevékeny türelemmel (Szilágyi János György [1918–2016] emlékére). *Jelenkor*, 59, 2016, 3. 343.; Komoróczy Géza: A mértékadó. Szilágyi János György (1918–2016). *Élet és Irodalom*, 2016. január 15. 6.; Nagy Árpád Miklós: Sókratés Pannoniában. Szilágyi János György emlékezete (1918. július 16. – 2016. január 7.). *Ókor*, 15, 2016, 1. 94–100.; Ritoók Zsigmond: Szilágyi János György 1918–2016. *Litera, az irodalmi portál*, 2016. I. 25 (<http://www.litera.hu/hirek/szilagyijanosgyorgy1918-2016>); Ungvári Tamás: Az elárvult kert. *Élet és Irodalom*, 2016. február 5. 10.

Angelo Brelich

MIÉRT A VALLÁSTÖRTÉNET?

ELSŐ FEJEZET: IGAZSÁG ÉS TUDOMÁNY – EGY ÉLET¹

Tudományos tevékenységem szempontjából az életem többé-kevésbé három jól elkülöníthető szakaszra bontható. Volt egy hosszú időszak, amikor már tudományos tevékenységet folytattam anélkül, hogy megtaláltam volna a saját utamat, anélkül, hogy módszertanilag tudatosává váltam volna. A következő, körülbelül húsz éves periódusban tudásom legjavát adtam. És végül a fokozatos elszakadásom a tudományos elkötelezettségtől. Így az életrajzom automatikusan három részre tagolódik: Korábban, Közben és Utána.

I. KORÁBBAN

1. Az előzmények

Budapesten születtem, 1913-ban, egy olasz családból való fiumei apa és egy magyar anya második, és egyben utolsó fiaként (Fiume akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott), az I. világháború végéig olasz állampolgár voltam. Iskoláimat mind Magyarországon végeztem. Talán érdekes lehet néhány tény. Tudományos formálódásom szempontjából: sohasem volt egy „hazám”, mivel Magyarországon külföldi voltam nevem és állampolgárságom okán, ahogy később Itáliában is a nyelv, a tanulmányaim, és a neveltetésem miatt. Sohasem tartoztam valamely pontosan meghatározható társadalmi osztályhoz, mert származásom alapján polgár lettem volna, de fiatalon gyakran a proletariátus gazdasági körülményei alatti szinten éltem. Nem volt vallásom, mert eszmélésem kezdetén elszakadtam a katolikus vallástól, amelybe beleszülettem.

Ez három olyan objektív tény – mivel a pszichológiaiakról nem kívánok beszélni – amelyek legalábbis részben megmagyarázzák elszigeteltségemet és azt a be nem illeszkedésemet, amelyek közepette tudományos tevékenységem is folyt.

Úgy tűnik, hogy említést kell tennem iskolai pályafutásomról és kulturális formálódásomról a gyerekkortól egyetemi tanulmányaim végéig tartó időszakban. Az iskolában minden jól ment addig, amíg elegendő volt meghallgatni az órákat és megcsinálni a feladatokat. Mivel a bátyám, aki két évvel járt felettem (Mario Brelich,²

¹ Angelo Brelich: *Storia delle religioni, perché?* Introd. di Vittorio Lanternari. Napoli, 1979. 21–43., 62–64. (részletek). Brelich eredeti, változatlan formában közölt jegyzeteit a jelenlegi jegyzetszámok mellett, kerek zárójelben megadott számmal különböztettük meg.

² Mario Brelich (1910–1982) író, hírlapíró, műfordító. 1928–1933 között a Pázmány Péter Tudomány-

ma író) mindig az osztály legjobbjai között volt, kezdetben jól fogadtak az iskolában. A legkisebb voltam az osztályban, mivel 6 éves koromban nem az első elemibe, hanem a második osztályba írtattak be, mert már korábban, elsősorban a bátyámtól, megtanultam írni, olvasni és számolni. Az akkori polgári kritériumok szerinti jó nevelést kaptam, megkaptam az elemi iskolai tanítók, majd később a gimnázium első osztályaiban a tanárok szeretetét. A kulturális alapok, a jó neveltetés, és az intelligencia több mint elégséges volt és lehetővé tették, hogy az osztály legjobbjai között legyek anélkül, hogy tanuljak, egészen a gimnázium negyedik osztályáig.

A tizenharmadik életévem viharos fordulattal köszöntött be, egy időben, többek között, gazdasági helyzetünk katasztrófális megromlásával. Ekkor kezdődtek sorozatos kilakoltatásaink és a különböző megaláztatások. Igazi törés volt, itt csak néhány látványos aspektusáról számolok be. Addig szinte egyáltalán nem olvastam, a gyerekirodalom néhány kivételtől eltekintve szinte teljesen kimaradt számomra. De 1926-tól falánk szenvedéllyel vettem bele magam az olvasásba, a felnőtt irodalomba. Olyan műveket is elolvastam, amelyekhez még nem lehettem eléggé érett. Nem volt vezetőm, össze-vissza olvastam, Flaubert-től Shakespeare-ig, Dosztojevszkijtől Ibsenig, Anatol France-től Oscar Wilde-ig, még Nietzsche-t is... A bátyámmal szinte minden délutánt olvasással töltöttünk és azzal, hogy megbeszéltük benyomásainkat, ideáinkat. Ezzel egy időben elkapott a zene iránti szenvedély is (amit nem tanulhattam). 13-14 éves koromban az olasz melodráma vonzott az Opera kakasülőjére. Aztán Wagner, és 16-17 éves koromtól kezdtem szimfonikus koncertekre járni (csak az ingyenes, szabadtériekre) és azokba a templomokba, ahol Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert miséit adták elő... Nem tudnám megmondani, hogy a képzőművészet, vagyis inkább a nagy reneszánsz mesterek iránti érdeklődésem autonóm módon ébredt-e fel bennem, vagy inkább, és ez a valószínűbb, hogy bátyám hatására, abban az időben, amikor ő beiratkozott az egyetemre.

De nem teljesen passzívan „fogyasztottam” a kultúrát: akkor, 13 éves koromban kezdtem el naplót vezetni a gondolataimról, lelkiállapotomról, és némi gyerekkori előzmény után elkezdtem írni, elbeszélést, „verset prózában” (Baudelaire és Oscar Wilde hatása alatt), de mindenekelőtt verseket, egy nagy magyar költő, Ady Endre bővületében. Bár ő 1919-ben meghalt, de abban az időben a hatalom konzervatív képviselői még mindig rossz szemmel nézték, túl modernnek, „elátkozottnak” és forradalminak tekintették őt.

Ebben az időben a helyzetem az iskolában romlani kezdett, ahogy korábban, továbbra sem tanultam, de ekkor már nem volt elég figyelni az órán. Különösen a matematikával, a kémiával és a fizikával voltak nagy nehézségeim, míg a humán tárgyakból sikerült továbbra is a legjobbak között maradnom, még latinból is. Nem mintha tanultam volna, hanem azért, mert otthon, saját örömeimre latin költőket is olvastam. Eközben nemcsak hogy nem rejtettem véka alá, de egyenesen hivalkodtam

egyetemre járt, ahol 1935-ben doktorált *A 14. század vallásossága a kor olasz lírájában*. Budapest, 1935. c. értekezésével. 1946-tól végleg Olaszországba költözött. Ld.: Zolnay László: *Hírünk és hamvunk*. Budapest, 1986. 180-186.

Az Angelo Brelich és Kerényi Károly levelezését közreadó kötet borítója, portréikkal.

a vallással és a hazafiassággal kapcsolatos ellenérzéseimmel. Ez utóbbiak voltak a horthysta rezsim magyar iskolájának talpkövei és én magamra haragítottam a papot, a hittan tanárát, aki az iskolám igazi szürke eminenciása volt, és az osztályfőnököt, aki szerencsétlenségemre pont a matematikát tanította.

Semmi sem érdekelt az iskolában, eltekintve néhány ritka órától. Kulturális érdeklődésem fontosabbnak tűnt számomra mindannál, amit az iskola kínált. Magasabb rendűnek éreztem magam iskolatársaimnál, sőt a tanároknál is, magasabbra törtem... Mindezzel – azon kívül, hogy a bukást kockáztattam (amit végül szerencsésen elkerültem) –, kihagytam azt a lehetőséget, hogy megszerezsem egy közepes tudás alapjait és megszokjam a szisztematikus munkát.

Iskolai pályafutásomnak volt egy másik, kiemelkedően fájó pontja is. Már be voltam iratkozva egy speciális gimnázium-líceumba, amikor az átalakult *humán* jellegűből *modern* középiskolává azzal az egyetlen változással, hogy a görög helyett egy modern nyelvet tanítottak az utolsó négy évben (a németen kívül, amely mind a kettőben elő volt írva), de én ott maradtam. E tény következményeire sajnos többször vissza kell majd térnem.

Amikor úgy ahogy túl voltam az „érettségin”, beiratkoztam én is, ahogy a bátyám, a Budapesti Egyetem Filozófiai Fakultására (a mai Filozófia és Bölcsészettudományi Karnak felel meg), 17 éves koromban. A Kar szabályzata szerint a hallgatónak két alaptárgyat és egy kiegészítő tárgyat kellett választania (ahogy minden középiskolában a tanárok csak két tárgyat tanítottak). Igazából nem volt határozott érdeklődésem és a legkevésbé sem kívántam középiskolai tanári pályára menni. A latint választottam (ehhez kiegészítő vizsgát kellett tennem görögből, de sajnálatos módon ez csak egy *pro forma* vizsga volt, elegendő volt néhány elem megtanulása és ezeket rövid idő alatt el is felejtettem), meg az olaszt, és harmadik tárgynak pedig a művészettörténetet. Először ez utóbbi felé orientálódtam, de hamarosan kiábrándultam, mert hibridnek találtam: egyik oldalon a tények, míg a másikon az esztétikai értékelés, amelyet szubjektívnek ítéltam. Egyáltalán nem foglalkoztam komolyan semmivel, de mivel magam mögött hagytam a matematikát és a fizikát, minden nagyon könnyen ment, kivéve azt, ami gazdasági tényezőktől függött. Bátyámmal együtt évről-évre a támogatásoknak köszönhetően tudtunk beiratkozni, és amikor egyszer nem tudtak adni, évet vesztettünk.

Nem tudom, hogy a második vagy a harmadik évben történt, hogy elbűvölt egy rendkívüli filozófia professzor.³ Ő neotomista volt és azzal tűnt ki, hogy kristályos tisztasággal gondolkodott és adott elő, szigorú volt és nagyon igényes, ahogy mondták is róla. Egyszer csak azt ajánlotta, hogy nála diplomázzak. De még mielőtt szorosabb kapcsolatba kerültem volna vele, elkezdtem előkészíteni a szakdolgozatomat. A tanár meghalt 1933-ban. A tervezett szakdolgozatot cikké alakítottam át és ebbe nem csak ennek a professzornak a sajátos terminológiáját emeltem át, de a problémafelvetését is, és *ad absurdum* vittem a konstrukcióját. A Magyar Filozófiai

³ Pauler Ákos (1876–1933) filozófus, az MTA tagja, a filozófia nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen.

Társaság hivatalos folyóirata, az *Athenaeum* 1934-ben elfogadta a cikket; ez volt az első publikációm.⁴ Nem kellene beszélni róla, mivel nem tartozik ahhoz, ami később a tárgyam lett, de alkalmat ad arra, hogy megemlítssem az első tudományos munkámat. Abban a cikkben ott van az az ideál, amely továbbra is, és mindig is vonzott, de munkáimban nagyon ritkán értem el, éppen csak érintettem vagy csak megközelítettem: a tartalom szigora, a kifejtés és a megírás lényegre törő egysége. És még egy megjegyzés: nem tudom, hogy tudomásul vettem-e már azokban az években, de azóta nagyon gyakran gondolok arra, hogy annak a filozófia professzornak nagy dolgot köszönhetek, azt, hogy a tanulmányokban fontosabb a következetes bizonyítás vagy akár a hiba is, mint a ködös, tünékeny igazságok.

Ugyanazokban az években kezdtem látogatni egy harmincöt éves címzetes tanár, Kerényi Károly óráit, aki minden pénteken egymás után két órát tartott a görög vallásról. Azok a péntek esték teljesen elkülönültek a Kar összes többi oktatási órájától. A terem általában tele volt, és nemcsak az antik stúdiumokat hallgató diákokkal, de jártak oda felnőttek, ismert irodalmárok, művészek is. A fiatal tanár szokatlan hangon beszélt, egész másképp, nem hidegen és távolságtartással, ahogy általában a professzorok szoktak. Az órája bizonyos értelemben fellépés volt, úgy, mint egy koncertező előadóművészé vagy egy színészé, de valóban lelkes volt, a szó legjobb értelmében, és közönségének közvetítette is ezt a lelkesedést. Úgy tűnt, hogy alkalomról alkalomra fedezi fel a görög vallást, és ez mindenki felfedezése lett, a „vallás” – ahogy a fogalmat megszoktuk, és amely oly ellenszenves volt – soha nem sejtett dimenziót kapott. Kerényi azért is tett mindenkire nagy hatást, mert egy élő embernek látszott, megélt kultúrával. Miközben a görög vallásról beszélt, olyan írókat idézett, mint D. H. Lawrence, Thomas Mann és mások. És az is hatott, hogy a tanítványokkal nem tartott távolságot, hanem hamarosan összetegeződött a leghűségesebbekkel, akik a keresztnevéen szólították.

Abban az időben barátság alakult ki – talán az egyetlen életünkben – Kerényi és a régészet professzora között, aki nem más volt, mint Alföldi András. Még ő is fiatal volt, de már rendes egyetemi tanár. Nagy tisztelet övezte hatalmas tudása miatt, még úgy is – legalábbis akkor nekem úgy tűnt – hogy az idősebb kollégák egyes csoportjai támadták. Alföldi egészen más típus volt, majdhogynem Kerényi ellentéte: ő volt a tudós, a professzor, pontos, módszeres, (látszólag) nem érdekelte más, mint az archeológia, a római történelem. Órái nem váltottak ki lelkesedést, de csodálatot igen, egyszerűsége, világos előadásmódja, és gazdagon dokumentált voltuk miatt. A diákokkal való kapcsolata egyszerű és szívélyes, még ha visszafogott is volt. Komolyan dolgoztatta őket, és aki vele volt, számíthatott irányítására és segítségére. Egyszer csak Kerényi és Alföldi körül egy diákcsoport alakult ki, de ők szinte kizárólag Kerényi „adeptusai” voltak és tőlük indult a kezdeményezés is. Időről-időre összejöttek, estefelé, egy kisvendéglőben, ahol szerényen, egy liter bor mellett olvastak és kommentáltak egy szerzőt, vagy a fiatalok előadták saját kutatásaikat és közösen megbeszélték azokat. A csoporthoz tartoztam én is, de nem túl gyakran mentem az

⁴ Brelich Angelo: *Prima philosophia. Athenaeum*, Úf. 20, 1934, 4/6. 211–219.

összejövelekre, egy kicsit azért, mert zavarban voltam a felkészületlenségem miatt, egy kicsit azért, mert nem igazán éreztem, hogy komoly stúdiumokat akarnék folytatni, és még azért is, mert nehezen viseltem a szervezett dolgokat, és legvégül azért, mert nem tudtam „kötődni” ezekhez a végzősökhöz. A művészettörténeti intézet frivolságához voltam szokva, ahol udvaroltak a lányoknak, és megvitatták a világ alapvető problémáit, és így nehezen viseltem csoportbeli kollégáim „komolyságát”.

Abban az időben senki sem voltam, és azt sem tudtam, hogy mi is szeretnék lenni, és mégis, ma úgy látom, hogy kutatói életem megannyi konstans eleme rajzolóddott ki már akkortól, szinte élő szimbólumokká testesülve. Kerényi kreatív zseninek tűnt: ha akkor nem találkoztam volna vele, nem láttam volna meg azt a halvány lehetőséget, hogy ilyen nagyság megvalósítható a kutatások területén is. Ez olyan aspiráció volt, amelyet évekkorábban a költészetben és a filozófiában láttam magam előtt. Alföldiben az én szememben egy másik igényem testesült meg, amelyet éppen a hiányosságaim tápláltak: a komoly, meggyőződéssel végzett, állandó munkára való képesség. A diákok egyidejűleg érzékeltették velem a felsőbbiségüket (a felkészültségükkel és az elkötelezettségükkel), és a kisebbségüket (azzal, hogy megelégedtek azzal, amit csináltak és azzal, amit megcéloztak).

Közben el kellett gondolkodnom a szakdolgozatomról. Elvettem a túl könnyű megoldásokat, amelyek megkísértettek. Az említett filozófiaprofesszor halála után elkezdtem azon gondolkodni, hogy az antik világ felé orientálódok, illetve a görögben való járatlanságom miatt inkább a római világ felé tájékozodom. Eldólt, hogy Alföldinél fogok diplomázni (a magyar egyetemeken csak rendes egyetemi tanároknál lehetett diplomázni),⁵ de Kerényi útmutatásaival együtt, néhány olyan témával, amelyek a római vallásra vonatkoznak. Kerényi ajánlott néhány olvasmányt, Alföldi pedig, vele egyetértésben, a pannóniai sírfeliratok felé irányított. (Ő szerkesztette ekkor a *Dissertationes Pannonicae* sorozatot,⁶ és ebben jelentek meg különböző nyelveken tanítványai szakdolgozatai. Magyarországon a diplomamunkákat ki kellett nyomtatni és ezeket be lehetett nyújtani más nyelven is.) Alföldi úgy látta jónak, ha megismerem a római világ összes sírfeliratát és ezért kötetenként kölcsönadta nekem a *Corpus Inscriptionum Latinarum*ot. A „komoly munka” igényével kijegyzeteltem belőle az összes sírfeliratot, hozzávéve még az *L'Année Epigraphique*-ot és az *Ephemeris Epigraphica*t is. Ezen kívül olvastatott: emlékszem, hogy az első könyv, amit javasolt, az Franz Cumont *After life in Roman paganism* című könyve volt.⁷ Amikor azt mondtam neki, hogy nem tudok angolul (olaszul és franciául gyerek-

⁵ Kerényi Károlyt a Pázmány Péter Tudományegyetem görög és római vallástörténet magántanárává 1926-ban nevezték ki, de csak 1936-ban Pécsen lett/lehetett nyilvános rendes tanár; míg Alföldi András már 1930-ban nyilvános rendes tanár volt Budapesten.

⁶ *Dissertationes Pannonicae ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes*. Ser I. Monográfiák és doktori értekezések; Ser. II. Doktori értekezések. A sorozatok 1933–1946 között jelentek meg Alföldi András szerkesztésében. 1983-ban az ELTE kiadványaként újraindult.

⁷ Franz Cumont: *After life in Roman paganism*. London, 1922.

korom óta olvastam, a német – amelyet sok évig tanítottak nekem a középiskolában, ahol nemigen tanultam – nehéz volt nekem, de már saját erőmből megtanultam), egészen egyszerűen azt válaszolta: „Tanulja meg!” És meg is tanultam, éppen Cumont könyvét olvasva, annyira, hogy azóta könnyen olvasok angolul anélkül, hogy beszélnék ezen a nyelven, sőt a szavakat ki sem tudom ejteni...

1935-ben kaptam egy ösztöndíjfelhasználási lehetőséget, ami lehetővé tette, hogy négy hónapot töltsék Rómában, ahol az Istituto Archeologico Germanicót látogattam és elkezdtem írni azt, amiről azt hittem, hogy majd a szakdolgozatom lesz. De mielőtt erről vagy az ebben az időben végzett munkáimról beszélnék, szeretném lezárni azoknak a történeteknek a fejezetét, amelyeken keresztül eljutottam a diplomáimig.

A magyar nyelvű kézirat készen volt már 1935-ben, apámmal lefordítottuk – rosszul – a következő évben, amelyet a családdal teljes egészében Rómában töltötünk. Ennek az évnek a tudományos munkáiról csak egy korlátlan terjedelmű önéletrajzban tudnék beszámolni: oly sok minden történt. Közben Kerényi katedrát kapott a pécsi egyetemen és mindannyian egyetértettünk abban, hogy nála kellene diplomáznom, de ellentétben a budapestivel, a pécsi egyetem nem fogadott el idegen nyelvű szakdolgozatot. Eldől, hogy miközben Alföldi kiadta a kész olasz szöveget, elkészíték egy második dolgozatot, amelynek kinyomtatásához Kerényi talált egy „mecénást”⁸ (cserébe egy dedikációért). Így 1936-ban Rómában végeztem egy rövid kutatást a római triumfátor vallási státuszáról. 1937 tavaszán lediplomáztam Pécsen, és az első két tudományos munkám is napvilágot látott 1937-ben.

2. Az első munkák

Az *Aspetti della morte nelle iscrizioni dell'impero romano*,⁹ hogy Alföldi elégedett legyen vele, az összes latin nyelvű feliraton alapult; én arra gondoltam, hogy egy appendixben hozzá veszem még a pannóniaiakat is, de ő ezt nem tartotta szükségesnek.

Mit mondjak erről a munkáról? Még ma is, valahányszor valaki említést tesz róla, mélységes szégyent érzek. Mégis, ennek a publikációnak jelentős következményei lettek az életemben. Alföldi jól terjesztette a sorozatot, talán egyetlen későbbi kötetemnek nem volt annyi recenziója és akkora híre, mint ennek. Otto Weinreich¹⁰ írt róla az *Archiv für Religionswissenschaft*-ba, Franz Cumont, miután elolvasta, írt nekem és meghívott, hogy látogassam meg a Corso Italián lévő laká-

⁸ Brelich Angelo: *A triumphator*. Pécs, 1937. (A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Ókortudományi Intézetének értekezései, 1.) A tanulmány első lapján az alábbi ajánlás olvasható: „Dr. Hatvany Bertalan báró úrnak hálával és tisztelettel ajánlja a szerző”. Hatvany Bertalan (1900–1980) műgyűjtő, művészeti író, mecénás. Hatvany Lajos unokatestvére.

⁹ Brelich Angelo: *Aspetti della morte nelle iscrizioni dell'impero romano / A halálszemlélet formái a Római Birodalom sírfeliratain*. Budapest, 1937. (Dissertationes Pannonicae, I. 7.).

¹⁰ Otto Weinreich (1886–1972) német klasszika-filológus, a heidelbergi, majd a tübingeni egyetem professzora.

sában.¹¹ Még néhány olasz napilap is foglalkozott vele: a filozófus Adriano Tilgher¹² egy hosszú cikket szentelt neki a harmadik oldalon, és ugyanígy tett Julius Evola.¹³ Az a tény, hogy a régész Guido Calza¹⁴ is megismerte, hasznosnak bizonyult, ahogy hamarosan elmondom, ha nem is a fennmaradásom szempontjából, de egész biztosan kihatott az egész pályámra.

A hasznossága nem kisebbíti a zavaromat, amit akkor érzek, ha erről az első munkámról van szó. Mindenesetre eme önéletrajz kitűzött célja miatt hasznos beszélni róla, hibái csekély objektív jelentősége és némely értékei ellenére. Szégyenkezesemnek több különböző oka van. Furcsának tűnhet, de elsősorban nem látványos elégtelensége a tudomány szempontjából, amit, ha jól emlékszem, több kritikus meg is jegyzett. Ez egy olyan munka volt, amely a latin sírfeliratok összességével foglalkozott miközben elhanyagolta az egyes motívumok történetének tanulmányozását, nem tett különbséget korszakok és földrajzi helyek szerint, nem vett tudomást a görög előképekről (ahogy valójában nem is vettem tudomást ezekről), és hiányzik belőle minden (vagy majdnem minden) történeti dimenzió. Bár még ha szégyellem is, ma már elnéző is vagyok hatalmas felkészületlenségem miatt, amelyet ez a kis könyv fed fel. Két különböző ok miatt is: egyrészt egy olyan 22 éves fiú első munkájáról van szó, aki korábban sosem tanult, komolyan és megkapó öntudatlansággal vetette bele magát egy olyan vállalkozásba, amelyhez nem volt még eléggé érett. Viszonylagos engedékenységem másik oka az, hogy az „alapvető felkészületlenség” ha más szinteken is, állandósult tudományos tevékenységemben, de erről majd később.

A szégyen még égetőbbé válik munkám más jellemzői miatt: például az az önhittség, amely átüt azokon a kritikákon, amelyeket kiváló kutatókkal vitázva írtam, úgy téve mintha mélyen érteném az antik embert (!), vagy a fikciók nagy száma, mert akarattal nem vettem tudomást arról, amit ténylegesen nem ismertem. Felháborítóan használtam kevésbé elmélyülten követett olvasmányaimat, kirángatva e könyvekből vagy cikkekből és kontextusukból egyes mondatokat, hogy alátámasszam kinyilatkoztatásaimat. Szégyenkezem azért is, hogy milyen módon pótoltam az anyagbeli hiányosságaimat (valójában nem volt hiány az anyagban annak, aki meg akarta tanulni úgy ahogy van, ahelyett, hogy megkonstruálta volna „az antik ember” világnézetét olykor elszakadva a feliratok szövegétől) Anaximandrosztól Platónig vagy az archaikus görög kultuszokig repkedve. És ha mindez még nem lett volna elég, egészen Bachofenig¹⁵ (akit alig ismertem), Nietzscheig, Keyserlingig.¹⁶ Szégyellem magam azért is, mert érvelés helyett azok mögé bújtam, akikre akkor

¹¹ Franz Cumont (1868–1947) belga régész, történész, a genti egyetem professzora.

¹² Adriano Tilgher (1887–1941) filozófus, színházi kritikus.

¹³ Julius Evola (1898–1974) olasz ezoterikus filozófus.

¹⁴ Guido Calza (1888–1946) olasz régész.

¹⁵ Johann Jakob Bachofen (1815–1887) svájci összehasonlító jogtörténész, történész és mítoszkutató.

¹⁶ Hermann von Keyserling (1880–1946) német filozófus. Esméi középpontjában a lelki megújulás problémaköre állt.

esküdtem, mint Kerényi és rajta keresztül Walter F. Otto¹⁷ és Franz Altheim,¹⁸ néhány passzust idézve tőlük érvelés helyett.

Nem lenne okom a szégyenre amiatt a rémes olaszság miatt, ami a könyvecske nyelve, mert én akkor kevésbé bírtam (és tökéletesen, ahogy valaki az anyanyelvét, ma sem), de ezen a téren is működött az önhittségem. Mindenáron a (németből átvett) magyar terminológiát akartam átültetni abban a meggyőződésben, hogy az olasz nyelv hibája, ha nincsenek meg benne a kifejezések pontos megfelelői... Felesleges az aránytalanul sok nyomdahibáról beszélni: ma sem vagyok jó a korrekció javításában, de akkor még gyakorlatom sem volt benne és a budapesti nyomda telis-tele rakta hibával az idegen nyelvű szöveget.

Mi marad? Maradhat-e valami, ami nem szégyenletes abban a „borzalmak kertjében”?

Könnyű azt mondani, hogy nem ismerem el „sajátomnak” azokat az írásaimat, amelyek előbb készültek, mint hogy módszertanilag, történetileg, vallástörténetileg felkészültem volna. De én írtam azokat, és hacsak nem feltételezhető személyiségem teljes átváltozása, ezek a jelek éretlen munkáimban mind negatívak lennének? Úgy veszem észre, hogy ugyan rémes hibákban fuldokolva, de mégis vannak korai munkáimnak értékei, nem annyira tudományos értelemben, mint inkább abban a módban, ahogy a kutatáshoz viszonyulok. [...] Érdekes felfedezni ebben a koraszülöttben néhány olyan idea eredetét, amelyek ma is az enyéme. Ezek egyike, csúnyán fogalmazva, ott van a *Bevezetés* első oldalán, habár nem tudnám megmondani, hogy a gondolat az enyém volt-e vagy az enyém lett valamely olvasmányt vagy tanítást magamévá téve: nem csak a problémák megoldása különböző az eltérő kultúrákban, de maguk a problémák is, és ezért „hiábavaló tehát az elmúlt század lélekkel és másvilággal gyürkőző filozófiájának kérdéseire keresni antik feleleteket”.¹⁹ E meggyőződés alapján jutottam el egy másik tézishez és ez egészen biztosan az én személyes „felfedezésem”. Ez pedig az, hogy a halottak árnyékvilági létezése és a túlvilág ideája egyáltalán nem feltételezi a halhatatlanságba vetett hitet, hanem egyszerűen a halál létét az élet ellentétéként jelöli meg (de ekkor viszont – Frobenius²⁰ és

¹⁷ Walter F. Otto (1874–1958) német klasszika-filológus, vallástörténész, 1934-től Frankfurt am Mainban egyetemi tanár.

¹⁸ Franz Altheim (1898–1976) német klasszika-filológus, vallástörténész, egyetemi tanár. Ld.: Volker Losemann: A Dioskurosok: Franz Altheim és Kerényi Károly. Egy barátság szakaszai. *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szerk. Szilágyi János György. Budapest, 1999. 111–144.

¹⁹ „Hiábavaló tehát az elmúlt század lélekkel és másvilággal gyürkőző filozófiájának kérdéseire keresni antik feleleteket; ha ilyenek akadnak is, szerepük, beállításuk és így jelentésük is lényegében különbözik attól a tartalomtól, amivel a formailag azonos megoldások a kutató korában rendelkeznek vagy rendelkeznének, – nem is beszélve esetleg elenyésző jelentőségükről.” Brelich Angelo: *Az ókori latin sírfeliratok világnézeti háttere*. Pécs, 1936. 3. – Olaszul: Brelich 1937. i. m. 3.

²⁰ Leo Frobenius (1873–1938) német néprajzkutató, régész. A kulturális morfológia és a frankfurti etnológiai iskola megalapítója.

Jensen²¹ vonalán, Kerényi közvetítésével – még azt állítottam, hogy ezek „közvetlen kifejezések” ...)

A nagyon rövid diplomamunkám felett nyugodtan szemet hunyhatnék, miután magyarul jelent meg és senki sem ismeri.²² De ez egyike disszertációm három fejezetének, amely később megjelent (a végkövetkeztetéseitől eltekintve) olaszul is,²³ és egyenesen szórakoztató azt látni, hogy egy kezdő oldalacskái visszaköszönnek az Úr 1970-es esztendejében; komolyan veszik, részletesen megvitatják, visszautasítják (de – *risum teneatis...*? – meg tudnátok állani nevetés nélkül...? – Mommsen²⁴ teóriájával egyetemben!!!), Hendrik S. Versnel²⁵ hatalmas, a győzelemről szóló monográfiájában. Eszembe sem jutna vitatni egy ilyen szerző nagyon is helyes megállapításait, de van egy dolog, amit meg kell jegyezni. A diplomamunkámban összehasonlítottam a római triumfátor alakját – az istenével, a királyéval és a halottéval, és azt a következtetést vontam le, hogy egyiket sem kell privilegizálni, és a többit pedig másodlagosnak tekinteni. (Ma talán azt mondanám, hogy ez a három, illetve a triumfátorral együtt négy kondíció konvergál abban, hogy „átváltozást” jelezzenek a közönséges emberi létezés szintjéhez képest.) A publikációban csak a harmadik fejezet tette egyirányúvá a kapcsolatot „a győzelem és a halál” között, leleplezve az érvelés elégtelenségét.

1936 volt az első év, amelyet teljes egészében Rómában töltöttem, és 1937 pedig az utolsó, amelyet végig Magyarországon. A diploma után új munkába kezdtem, amely a következő évben meg is jelent. Ez egy nagy, egy magyar régész emlékére készült mű *Aquincum vallásos élete* címmel:²⁶ *hungaricum est, non legitur*,²⁷ és ezzel elkerülöm a bosszúságot, hogy beszéljek róla.

3. Róma: a kezdet és a megszakítás

Egy újabb ösztöndíj lehetővé tette, hogy 1938-ban visszatérjek Rómába. Április 1-jén indultam azzal az ünnepélyes elhatározással, hogy arra is kihasználom az ösztöndíj időszakát, hogy gyökeret eresszek Rómában. A személyes ügyeim nem érdekesek. Ha csak az nem, hogy megismerkedtem Ernesto Buonaiutival²⁸ és sokszor jártam nála, és újra felvettem a kapcsolatot Pettazzonival,²⁹ akinek Kerényi mutatott be levélben,

²¹ Adolf Ellegard Jensen (1899–1965) német néprajzkutató, vallástörténész.

²² Brelich Angelo: *A triumphator*. Pécs, 1937.

²³ (1.) Angelo Brelich: *Trionfo e morte*. [Győzelem és halál] *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 14. 1938. 189–193.

²⁴ Theodor von Mommsen (1817–1903) német történész, ókortudós.

²⁵ (2.) *Triumphus*, Leiden 1970.

²⁶ *Laureae aquincenses memoriae Valentini Kuzsinszky dicatae. Aquincumi babérágak Kuzsinszky Bálint emlékének*. I. Budapest, 1938. 20–142.

²⁷ Magyarul van, nem olvasható – az eredeti latin – *Graecum est; non legitur*. – mondás nyomán, azaz: nem érthető.

²⁸ Ernesto Buonaiuti (1881–1946) történész, vallásfilozófus.

²⁹ Raffaele Pettazzoni (1883–1959) vallástörténész, a római egyetem professzora. Ld. még: Natale

ha nem tévedek, már '36-ban. Ő akkor jó viszonyban volt Pettazzonival. Szintén Kerényi segítségével kapcsolatba kerültem Guido Calzával, az ostiai ásátások vezetőjével, aki hívatott, hogy megbeszéljük felvételemet egy decemberre tervezett ásásra. De az ösztöndíjam már júniusra elfogyott és nem találván semmiféle módját annak, hogy eltartsam magam, úgy láttam, hogy kénytelen leszek lemondani álmaimról és frusztráltan visszatérni Magyarországra (ahol ugyancsak nem voltak perspektíváim). A legutolsó percben, úgy tűnik, hogy egy véletlen folytán, az Isola Sacra nekropoliszának ásását előre hozták, és felvettek – fizetéssel – a munkák idejére. Ez egyszerre volt számomra kitörő öröm – Rómában tudok maradni! – és ijesztő görcs forrása, mert nem volt semmiféle komoly régészeti képzettségem. Felfogtam, hogy nem vagyok a helyzet magaslatán, és nem tudom, hogyan is vettem volna részt ebben a munkában Giovanni Becatti³⁰ szíves segítségével nélkül. Ő is fiatal volt, de már hozzáértő. Frusztrációm csúcspontja az volt, amikor előkerült egy nagyon érdekes görög felirat, amelynek publikálását rám akarták bízni. Én viszont, aki nem csak hogy nem voltam epigrafista (annak ellenére, hogy sírfeliratokkal dolgoztam, de a már publikáltakkal!), de görögül sem tudtam...

Augusztusban befejeződött az ásátás és szeptemberben a jegyzőkönyvek elkészítése (fizetéssel), és megint bevétel nélkül maradtam. Ekkor, a faji törvények következtében Pettazzoninak el kellett bocsájtania a megbízott tanársegédjét. Vele baráti kapcsolatom volt (vele és másokkal együtt jártunk a Buonaiuti-házba!) – és mivel nem volt saját tanítványa (ahogy később sem), megkérdezte, hogy „lenne-e kedvem” a tanársegédjének lenni. Döntő pillanat volt – és igazán fájdalmas, de egyben nagyon humoros is, hogy a fasiszta faji törvényeknek köszönhetően attól a perctől kezdve a Római Egyetemhez tartoztam.

Nem emlékszem az *Il mito nella storia di Cecilio Metello* [Caecilius Metellus mítosza a történelemben] című cikkem előtörténetére,³¹ amely nyomtatásban az 1938. decemberi dátumot viseli. Több szempontból is jelentős fejlődést mutat ez a cikk a korábbi munkáimhoz képest. Még ma is tetszik nekem például az első rész szikársága, és aprólékossága, amelyben bemutatom a dokumentumokat. De ami még fontosabb, az a témaválasztás. Akkor még nem volt bevett dolog „mítoszként” tárgyalni egy olyan epizódot, amelyet a római történelmi hagyomány Kr. e. 3. századra tesz. Ez az ideám akkori olvasmányaim alapján keletkezett (amelyben abban az időben nagyrészt Altheim és iskolája dominált, és arra a tézisre esküdtem, amely Kerényi tanításainak nyomán haladt). Nem ismertem még Dumézilt³² sem, aki – ha nem tévedek – nem foglalkozott az ilyen késő római tradíciókkal. Az innovatív kuta-

Spineto: Kerényi Károly és a vallástörténeti tanulmányok Olaszországban. *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szerk. Szilágyi János György. Budapest, 1999. 52–87.

³⁰ Giovanni Becatti (1912–1973) olasz klasszika-archeológus.

³¹ *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 15. 1939. 30–41.

³² (3.) Ő volt az egyetlen tudós – ismereteim szerint – aki felfigyelt a cikk újdonságára, ahogy ez a majd egy évtizeddel később, a cikkről írott recenziójából kiderült, *Vesta* (RHR 1950, p. 226). [*Revue de l'histoire des religions*, 138. 1950. 226–229.].

tások, amelyeket D. Sabatucci úgy ünnepelt, csak majd' egy negyed századdal később indultak.³³ A munka vállalása új és jól körülhatárolt volt: nem elég kimutatni egy, a történészek által elmondott epizódról azt, hogy az úgy nem történhetett meg, „a legendák megdöntése” (32. old.) csak az első lépés ahhoz, hogy felvessük keletkezésük és jelentésük problémáját. És a cikk egy sor olyan szilárd nyomot rögzít, amelyekből az derül ki, hogy ezt az eredetet és ezt a jelentést *valamilyen módon* a mítoszban kell keresni. Természetesen nem álltam azon a szinten, hogy pontos megoldást kínálhassak. A cikk interpretációs része a meglehetősen ésszerű első rész után fokozatosan eltűnik, míg az utolsó, egy boldogtalan és fékezhetetlenül kalandos oldalon újra felbukkan. De a probléma fel lett vetve és be lett mutatva.

Talán aránytalanul hosszan beszéltem erről a rövid cikkről, de ez azért történt, mert még ma is azt kérdezem magamtól: hová vezetett volna az utam, ha ezzel a cikkel nem ebbe az irányba fordulok. A megbízott tanársegédi állás immár hivatás-képpen is a kutatáshoz kötött. A cikk első oldalai a szakmai öntudat kialakulásának jeleit mutatják és megkülönböztetik korábbi munkáim helytelen módszerétől és önhittségétől. A szerény, de biztos pénzügyi alap – amelyet először sikerült elérnem –, a lassacskán megérett szakmai öntudat tették lehetővé számomra, hogy pótoljam szakmai hiányosságaimat? A gondolkodás eredetisége egy napon összekapcsolódott az alapok megszilárdulásával? A következő években a kutatás gyakorlatán keresztül, és a mások tudományos felvetéseit kritikátlanul, és úgy-ahogy megtanulva, emancipálódtam volna? Ezek olyan kérdések, amelyekre a későbbi történések örökre megtagadták a választ.

Halványan úgy emlékszem, hogy 1939 első hónapjaiban a Praeneste-i Fortunakultuszról szóló kutatás felé fordultam. (Ki tudja, hogy ezt hogyan is eszeltem ki akkor, és vajon ki és mit javasolt?) Egy palestrinai kirándulás során, a Castel San Pietro egyik vendéglőjében egy lélegzetre lejegyeztem egy (tudományosan alá nem támasztott) cikket, amelyet azután közölt egy magyarországi kulturális folyóirat, amelynek Kerényi volt a főszerkesztője.³⁴

De szeptember 1-jén – a második világháború kitörésének hivatalos napján – meg kellett kezdenem katonai szolgálatomat. Azon a napon természetesen nem sejtettem, hogy ez hat évvel később fog számomra befejeződni, 1945. augusztus 27-én, amikor visszatértem a másfél éves németországi fogságból.

4. A háború és utána

Feleslegesnek tűnik itt a háború alatti katonai szolgálat éveiről beszélni, mert a tudományos tevékenység szempontjából tökéletes vákuumot jelentettek. Mégis azt hiszem, hogy ha teljesen hallgatnék erről az időszakról, meghamisítanám az ezt

³³ (4.) D. Sabatucci: Mito e demitizzazione nell'antica Roma [Mítosz és mítosztalanítás az antik Rómában] in „Religioni e Civiltà”, 1. 1972, 539-589; vö. E. Montanari: Roma. Momenti di una presa di coscienza culturale, Roma, 1976.

³⁴ Brelich Angelo: Praeneste. *Sziget*, 3. 1939. 63-68.

követő periódus képét. Így szükségesnek tartom, hogy néhány gyors megjegyzést tegyek. El kell mondani pl. azt, hogy ez az élet gyökeresen kiszakított a teljesen szakmámmá vált kutatásból, a tanársegédi munkából. Pedig mint létezésem más aspektusaiba is, megpróbáltam ezekbe belekapaszkodni, máskor pedig úgy éreztem, hogy mindettől orvosolhatatlanul elszakadtam. A viszonylag nyugodt időszakokban – a laktanyabeli rutin alatt, de még a fogságban is – megpróbáltam például újra kezdeni a görög tanulását! 1942-ben Pettazzoni levélben meggyőzött, hogy adjam be a magántanári pályázatomat, és meg is kaptam a szükséges engedélyeket, hogy vizsgázhassak. Sikerral is jártam a vizsgabizottság a háborús körülmények közötti kötelező jóindulata következtében. Egynapi könyvtári munka után megtartottam rémes órát (az orfizmusról). Egy rendkívüli szemeszter idején, amelyet Budapesten töltöttem (ahol már korábban tolmács-tiszti szolgálatot teljesítettem) éppen nem volt semmiféle katonai kötelezettségem. Ekkor egy fiatal kiadó barátom kezdeményezésére összeállítottam egy antológiát a taoista Csuang-Ce írásaiból „lefordítva”, természetesen nem kínaiából, hanem három már létező fordítás (angol, francia és német) összehasonlítása alapján.³⁵ 1943. szeptember 8-án szöktem meg a német fogságból, a második letartóztatásom, amely éppen Magyarország német megszállása napjának éjszakáján (1944. március 19-én) történt, görög földön ért. Később, a fogságban – a görögöt kivéve – nem jutottam semmiféle tanulmányaimhoz kapcsolódó anyaghoz, és így, már amennyire az éhség és az egyéb kellemtelenségek lehetővé tették, regényeket, verseket, és esszéket olvastam, amelyekhez a lágerben cirkuláló könyvek jóvoltából jutottam, és írtam néhány kisebb, de nem a vallások történetéhez kapcsolódó dolgot.

Hat év megszakítás valószínűleg senkinek sem jelent csupán stagnálást, hanem regresszióval kell számoljon. Nálam egészen biztosan így volt. 1939-ben, amikor elkezdtem a munkát, de úgy, hogy hiányoztak a szükséges alapok, és anélkül, hogy pontos elképzeléseim lettek volna arról, hogy mit is szándékozom csinálni, még tele voltam bizonytalansággal. Akkor 26 éves voltam, és mire visszatértem, harminckettő lettem. Ez olyan kor, amikor már nem „illendő”, hogy valaki kezdő és bizonytalan legyen a szakmájában. Másrészt a fogság kiszívta belőlem a régi (de most megújuló), az irodalom, a költészet és a művészet iránti lelkesedésemet, szinte megsemmisült az, ami akkor „zárójelnek” tűnhetett a kutatási tevékenységemben. Visszatérésemkor rémes állapotokat találtam: a nélkülözésekben a szüleim csontsoványra fogytak. A következők: bár megbízott tanársegédi állásomat megőrizték számomra, és újra kezdtem a munkát, de nehezen vettem fel újra a fonalat. Az első hónapokban letisztáztam néhány, a fogságban megírt vagy felvázolt dolgot, a gyakorlati élet szempontjából a *Meditációk Jónás könyvéről* című érdemel említést. Ezen az íráson keresztül kerültem kapcsolatba az Einaudi kiadóval, akiktől több fordítói megbízást kaptam. Ezek nélkül nem tudom, hogyan éltem volna túl ezt az időszakot. Másrészt viszont a fordítások,

³⁵ *Csuang Ce bölcsessége*. Összeállította, kommentárral ellátta és a bevezető tanulmányt írta: Brelich Angelo. Budapest, 1944. Az ABC Könyvkiadó Rt., a könyv kiadójának vezetője, a Brelich testvérek régi barátja, Zolnay László (1916–1985) régész, történész volt.

és általában az anyagi nehézségek távol tartottak a tudományos munka újramegzésétől, de legfőképpen nem hagytak bennem elég morális erőt a folytatáshoz. És végül – itt érintem az önéletrajznak azt a szintjét, amelyet ki akartam kerülni – ‘47 őszétől együtt éltem jelenlegi feleségemmel, aki távolról sem volt gazdag vagy tehetős, de pénzügyileg jobban állt, mint én. De ha ez a tény meg is mentett az anyagi csódtól, új felelősséget is rakott rám (azt, hogy eltartsam magam), és legfőképpen energiáim jó részét elhasználta az az erőfeszítés, hogy alkalmazkodjak az új élethez.

Ezek a felszínes önéletrajzi megjegyzések szükségesek voltak a háború utáni öt-hat évben végzett tudományos munkám jellegének megértéséhez.

Azt mondtam, hogy regresszió és nem stagnálás. Igen, a háború utáni első írásaim a legszegényteljesebbek. Az egyetlen, bár nem elégséges mentségem az, hogy gyakorlatilag kényszerítve voltam az írásra: egy tudományos folyóiratnak mindarról, ami a görög vallásról az előző évtizedben megjelent, egy akkori kritikai folyóiratnak (*Doxa*) pedig a római vallásról. Ez utóbbi, ha nem is lényegesen, de talán kevésbé lett rémes. Ezekben a cikkekben ott van az összes fogyatékoságom, és még az 1937-es munkáim csekély értéke is hiányzik belőlük – tíz évvel később! Itt most felhasználom az alkalmat, hogy megemlítssem azokat a recenziókat, amelyek a nevem alatt jelentek meg a *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* [SMSR] 1939 előtti számaiban. Pettazzoni azt a megbízást adta, hogy írjak recenziót a szerkesztőségbe beérkező könyvekről a folyóirat minden számába, már csak kényelemből is. Ugyanis nem volt könnyű olyan recenzenst találni, aki ne akarta volna megkapni magát a könyvet is, ahogy ezt szerkesztőségi szabály is előírta. Meg kellett írnom ezeket, függetlenül tudományos kompetenciám korlátaitól és orientációmól (vagyis inkább dezorientáltságomtól). Az eredmény gyakran óhatatlanul szörnyű lett: kritikátlanul feldicsértem olyan szerzők munkáit, akikben „hittem”, kiegyensúlyozatlan ítéleteket fogalmaztam meg, kötéltáncosként billegtem hozzá nem értésem szakadékaik felett stb. A *Doxának* írott beszámolóikban, miután sok írást kellett recenzálnom, a hibáim mérhetetlen mennyiségűre szaporodtak.

Hol is folytathattam volna kutatómunkámat, ha nem ott, ahol megszakadt. Visszatértem tehát a Fortuna istennőről szóló áhított munkához, de még zavarosabb ideákkal. A kutatás újramegzésének első és nagyon szerény gyümölcse egy kis, négy oldalas cikk lett Numeria istennőről.³⁶ 1946-ban látott napvilágot, kifejezetten az újramegzés szimbolikus gesztusaként. A cikk tartalmáról felesleges lenne említést tenni – egy lényegtelen kérdés hipotéziséről volt szó benne –, de ami a formáját illeti, megállapítható, hogy olyan mintha a szigorú pontosság rám ható csábítása térne vissza a Caecilius Metellusról hét évvel korábban kelt cikk első oldalairól.³⁷ Jó jel volt? Az ezután következő évek termése alapján nem mondható. Könnyű pontosnak lenni egy nagyon korlátozott témában: Numeria ezt lehetővé tette.

³⁶ Brelich Angelo: Numeria. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 19/20. 1943/1946. 179–181.

³⁷ Brelich Angelo: Il mito nella di Cecilio Metello. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 15. 1939. 30–41.

5. Az „*Albae Vigiliae*”

Fortunával nem volt szerencsém ez alkalommal sem. Más témák hamarosan eltávolítottak tőle. Íme hogyan.

Hihetetlennek tűnik, de már az 1946–1947-es akadémiai évben megtartottam az első szabad kurzusomat. A tárgya *Róma ideája* a római vallásban, vagyis azt néztem meg, hogy a római állam a közös vallásban hogyan nyilvánítja ki a saját magáról alkotott képét. Elég ambiciózus vállalkozás volt. A közönség előtt való beszéd oly mértékben keltett bennem félelmet, hogy szükségesnek láttam, hogy leírjam előre szinte az egész kurzus előadásait. Természetesen most már nem emlékszem a részletekre, de tudom, hogy a kurzus jó része az archaikus naptár ünnepeinek – Lupercalia, Parilia – elemzéséből állt, és sok szó esett a Vesta kultuszról. Csak azért említtem ezt a kurzust, mert már benne voltak a következő két munkám gyökerei. Ezeket németül publikáltam (az olasz kéziratból fordítva) 1949-ben, Zürichben, az *Albae Vigiliae* sorozatában, amelynek Kerényi volt a főszerkesztője. Két munkáról beszélek, mert két különböző könyvben publikáltam,³⁸ de egyetlen gondolatmenetként írtam meg. A kiadó igénye volt a látszólag egymástól független két publikáció, amihez nagyon nehezen adtam beleegyezésemet.

E munkák apropóján először megemlítem, hogy milyen hatásaik és következményeik voltak helyzetemre és a karrieremre nézvést, és azután próbálok meg értékelni e két írást tudományos gondolkodásom fejlődése szempontjából.

Mindjárt azzal kezdem, hogy ez a két szöveg a következő évekre meghatározta a rólam alkotott képet az olasz akadémiai világban. Németül jelentek meg, egy olyan sorozatban, amelyet Kerényi szerkesztett, és kizártak minden olasz tradícióból, nemcsak az akadémiaiból. Hiába tartoztam a Római Egyetemhez, jobban, mint valaha, külföldinek, magyarnak számítottam. Maga Pettazzoni, aki olvasta a kéziratokat, recenziójával³⁹ udvariasan és megfontoltan, de távolságot tartott tőlem. Dícsért és kritikát gyakorolt, amelyet ma, a lényegre illetően jogosnak látok (különösen a 183. oldalt).⁴⁰ Recenziója valamiféle elegánsan kifejtett, személyes intéssel végződik, de ez jelezte kapcsolatunk megromlásának kezdetét, amely pedig oly nagyszerű volt a háború alatt és közvetlenül utána. Mivel én nem alkalmazkodtam az ő iránymutatásához, akadémiai „együttműködésünk” veszélybe került.⁴¹

E két írás Kerényi követőjeként definiált, valóban a tanítványa voltam és akkor még a barátja is. Ő szerkesztette az *Albae Vigiliae*-t és az Einaudinak lefordítottam

³⁸ Angelo Brelich: *Die geheime Schutzgottheit von Rome*. Zürich, 1949. (*Albae Vigiliae*, NF. 6.) és Angelo Brelich: *Vesta*. Zürich, 1949. (*Albae Vigiliae*, NF. 7.)

³⁹ *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 22. 1949/1950. 182–185.

⁴⁰ (5.) És még vitathatóbbak a 184. oldal konkrét sugalmazásai.

⁴¹ (6.) Egy önéletrajz vagy életrajz tervébe bele lehetne illeszteni a Pettazzonival való kapcsolatom történetének részletes elemzését. De már ezeken az oldalakon is elkerülhetetlen. Meg kell említenem, hogy Pettazzoni általában nem volt valami kommunikatív és szinte sosem beszélgetett tudományos témákról. Nem ment bele vitába velem, nem *tanított* nekem semmit. Ha megértettem a gondolkodását – sokkal később –, az csak műveinek olvasásán keresztül történt.

Jung-Kerényi *Einführungját*, ami 1948-ban megjelent olaszul,⁴² így elkerülhetetlenül ez a vélekedés terjedt el. Ezen kívül Kerényi (és talán még inkább Altheim és iskolájának) hatása ténylegesen jelen van a két dolgozatban, és nem lehetett senkitől sem azt követelni, hogy a „lehengerlő evidencia” ellenére nehéz munkával elkezdje keresgélni, hogy a cikkekben vannak-e nyomai az eredetiségnek.

Másrészt e két füzet azt mutatta, hogy olyan ember lettem, aki dolgozik, és aki kezd kiterjedt ismereteket szerezni a római vallásról. Külföldön, ahol érdektelen volt, hogy az olasz kultúrán kívül állok, ezek a közlemények – egy kissé azért is, mert nem Olaszországban publikáltam – felhívták rám a szakemberek figyelmét. A *Vesta* bekerült a kurrens bibliográfiákba, és érdeklődést váltott ki olyanokból, mint Dumézil,⁴³ és más, nemzetközileg neves kutatók dicsérték és írtak róla kritikát (pl. C. Koch,⁴⁴ H. J. Rose⁴⁵ stb.), sokkal inkább, mint a későbbiekben, az érettebb műveimmel kapcsolatban. Felejthetetlen számomra, ahogy Jean Hubaux⁴⁶ követte a munkáimat és kereste velem a kapcsolatot.

Ugyanakkor pont ez a két publikáció élezte ki és tetézte azt a válságot, amelyben szakmámmal kapcsolatban találtam magam. Attól a pillanattól kezdve, hogy a nyomdába kerültek, a haszontalanság érzetét keltették bennem és émelyegtem.

Ha elemezni igyekszem e szövegeket – most már a távolból, szenvtelenül –, csak azért teszem, hogy lássam: annak ellenére a „korábban” korszakhoz tartoznak, hogy későbbi érdeklődésem magvait rejtik. Tényleg nem érdemes hosszan időzni hibáiknál, mert túlságosan is evidensek. De jelzem azokat, amelyek ma számomra a leglenyegesebbeknek tűnnek.

1. Ma meggyőződésem, hogy az önkényesség és az erőltetés minden kutató művében fellelhető: ezek nélkül nincs interpretáció, marad a csupasz anyag. A kérdés csak a mérték és az, hogy mennyire kontrollál a kritikai érzék. Mind a *Schutzgotttheit*, mind a *Vesta* fittyet hány minden józan megfontolásnak. A szigorra való törekvésem ellen hatott – nemcsak abban a korban – az a szinte állandó kísértés, hogy a végtelig kifacsarjam az anyagot, a legjelentéktelenebb nyomot is felhasználva, de elengedő kritikai érzék nélkül, ami a legabszurdabb önkényességekhez vezet.⁴⁷

2. A '37-es munkáimban az „antik” fogalma (die Antike!) meg nem engedhető összehasonlítások és dedukciók felé vitt. A fogalom eme felfogását a római és a

⁴² Carl Gustav Jung e Károly Kerényi: *Prolegomeni allo studio scientifico della mitologia*. Trad. di Angelo Brelich. Torino, 1948.

⁴³ Georges Dumézil (1898–1986) francia vallás- és mítoszkutató.

⁴⁴ Carl Koch (1907–1956) német klasszika-filológus.

⁴⁵ Herbert Jennings Rose (1883–1961) angol klasszika-filológus, mítoszkutató.

⁴⁶ Jean Hubaux (1894–1959) francia történész, klasszika-filológus.

⁴⁷ (7.) Elegendő lesz egyetlen egy a sok közül annak megértéséhez, hogy miről van szó. A *Vestában* a 72. oldalon (n. 181), az (ovidiusi!) „mítosszal” kapcsolatban amikor Priapus megpróbálja megerősokolni az istennőt, megemlítem a kétarcú Priapus elszigetelt (szicíliai) ábrázolását, így célozva *Vesta* és *Ianus* jól ismert kapcsolatára...

görög istenségek lényegi azonosságának altheimi doktrínája táplálta bennem. És ráadásul az *Aspetti della morte*ban odáig mentem, hogy a római valláshoz a Socrates előtti filozófiában kerestem magyarázatot... (*Vesta*, 48, 55),⁴⁸ vagy célom eléréséhez felhasználtam a Zeus Karios vagy az orfikus Phanes kultuszához kötődő tetteket... (*Schutzgottheit*, 19-től).

3. Az olyan (Kerényitől eredő) fogalmak folyamatos használata, mint „szoláris”, „lunáris”, vagy „tellurikus” és „kozmosz” – azon kívül, hogy meghamisították a római vallás jellegét – általánosságuknál és hajlékonyságuknál fogva könnyen vezetnek önkényességekhez.⁴⁹

4. Különböző lépések, különböző terminusok (*Grundintuition, Idee an sich stb.*) egy határozottan irracionális irányra engednek következtetni. Most, visszanézve, úgy tűnik, hogy nem erről van szó, hanem arról, hogy teljességgel hiányzott bármiféle metodológiai szemlélet. A módszer hiánya megmagyarázza a naivitást, amelyre senki nem reflektált, és amelyet magam nem érzékeltem: például amikor a görög és a római istenségekről beszélek, úgy tűnik, mintha objektív „realitásukat” feltételezném (an sich!), csak éppen másképp „fejezik ki” a görög és a római vallásban (pl. ld. *Vesta* 69-től Hephaistos és Vulcanus és kapcsolatuk Hestiával és Vestával, Hermes és Mercurius stb.). Ha valamilyen – akár ha hibás – metodológiai elgondolás mentén tárgyaltam volna ezeket, az azt jelentené, hogy legalább felvettem az antik vallások tanulmányozásának céljaira és eszközeire vonatkozó problémát. A valóságban egy sokkal súlyosabb dologról volt szó egy immár 36 éves kutató esetében: az elmélyült gondolkodás teljes hiányáról, és következésképp, tanárom és az általa tisztelték felvetéseinek spontán és passzív visszhangozásáról. Itt most talán nem lesz felesleges egy megállapítás: abban az időben már ismertem néhányat W. F. Otto, Altheim és Kerényi legélesebb kritikusai közül, de a mából visszanézve meg tudom érteni, hogy ösztönösen visszautasítottam Nilsson⁵⁰ vagy Rose magatartását. Csak még nem jött el az idő, hogy tudatos módszertani pozícióból utasíthassam vissza őket.

Ahogy a két kis füzet hibái, úgy erényeik sem érdekesek önmagukban, csak eme írás témájának körében. Ezért most nem is időzöm el annál a ténynél, hogy – ellentétben azzal, ami a metodológia területén bebizonyosodott – a konkrét kutatás területén a két írás figyelemre méltó függetlenségemet bizonyítja: egyik interpretáció sem – legyen bár helyes vagy elhibázott – mutatja bármelyik, általam követett szerző sugallatait, egyik sem téziseik továbbfejlesztése vagy alkalmazása. Nem időzök olyan értékes felfedezéseknél, mint amilyen a klasszikus érvek használhatatlansága – a capitoliumi triász istenségének hiányában – az archaikus kalendárium datálására

⁴⁸ (8.) Ebből is egy példa a sok közül: Herkules feltételezett „szoláris” karakterének felfogása Héraklésznek néhány, a görög mítoszokban található ábrázolásából származik.

⁴⁹ (9.) Például könnyű úgy gondolni, hogy Pales „szolaritása” és kifejezett „égi” jellegének bizonyítására elegendő emlékeztetni Matuta epithetonjára és arra, hogy kelet felé fordulva imádkoztak *Schutzgottheit*, 23.

⁵⁰ Martin P. Nilsson (1874–1967) svéd klasszika-filológus, mítoszkutató.

(*Vesta*, 21.); vagy a több „újév” lehetősége a naptári rendszerben stb., vagy az adatok, és a bibliográfia széleskörű ismerete. Az érdekel jelenleg, hogy túl a metodológiai felkészületlenségemen, a cikkek utat nyitottak néhány problémának és olyan megközelítéseknek, amelyek kutatásaimban csak sok évvel később értek be. Szeretném kiemelni a legfontosabbakat. Először is a politeizmusra vonatkozókról van szó akkor is, ha abban az időben még nem ment nekem az egyetemes terminusokban való megfogalmazása. Közben az egész írást meghatározza az a szándék, hogy kimutassam, hogy a (római) istenségek *komplex* entitások (és nem érdekes, hogy ebben a tekintetben az elemzésben gyakran esem túlzásokba és önkényességekbe), vagyis nem merülnek ki egyetlen funkciójukban (Consus típusa: „a gabonarakározás istene”...), nem magyarázhatók egyetlen kód szerint (pl. a „természet”, a „kozmosz”, a „gazdaság”, a „szexualitás”, a társadalom”). Hanem többszörös valenciájuk van, egyidejűleg természeti, kozmikus, gazdasági, szexuális, állami stb. Ebben (és persze nem az egyes interpretációkban) igazam volt, szemben a római vallásról szóló munkák nagy részében jelen lévő reduktív interpretációkkal. A komplexitás elengedhetetlen a többszörös kód mai olvasatához, és később számomra a politeisztikus isteniség egyik megkülönböztető jegye lett a más típusú emberfeletti entitásokhoz képest, de a valenciák többszörössége nem az isteni mivolt egyetlen jellemzője. Ezt akkor megsejtettem és a jelentések elemzése (amely csak részben túlzó és önkényes) ezt be is mutatja. Ezt bizonyítja az is, hogy a római vallás egy olyan egyszerű állapot is befogad, mint a számár (*Vesta*, 90-től).

De van még tovább is. Bár továbbra is a római vallásra korlátozva, itt állapítom meg először és meglepően világosan, hogy nem elégséges azt mondani (ahogy akkor és most is mondják), hogy egy istenség „rokon” egy másikkal, vagy azt, hogy kettő között „kapcsolat” van, hanem meg kell keresni annak a rokonságnak és kapcsolatnak az okát. Ezt ebben a munkában, azt hiszem, elvégeztem – és itt sem az érdekes, hogy teljesen elhibáztam a megírás módját. Az a fontos, hogy a probléma fel lett vetve. Úgy tűnik, hogy még egy másik tény is fontos. Azt próbáltam bemutatni, ahogy a különböző római hagyományok szerinti összes istenségben a város „titkos védelmező istenségét” akarták megtalálni, vonásaikban van egy közös mag, legyenek bármily különbözőek is. Vagyis egy olyan „témát” kerestem – hogy zenei hasonlaltal éljek – amelynek különböző csúcspontjai vannak a különböző kidolgozásokban, azokban a „kompozíciókban” amelyek maguk az isteni alakok. Ezzel kifejezetten előnyben részesítettem (túl naivan, még kronológiailag is!) azokat a „témákat” (vonásaik magját), amelyekben „megkomponálódnak” tűnnek attól, hogy – esetről-esetre – a „témák” összetapadnak.⁵¹ És még egyszer: a legkevésbé sem érdekel a sok szempontból abszurd konstrukció, maga az a kísérlet érdekel, hogy *problematikussá tegyem az „isteni alakot”*. Már legalább ebben mennyire elszakadtam W. F. Ottótól és

⁵¹ (10.) A munkát egyetlen idea formálta: az első részben (= *Schutzgottheit*) meghatároztam a sok különböző istenség közös magját anélkül, hogy elemeztem volna ezeket a magok komplexitásában. A második részben (*Vesta*) azt néztem meg, hogy ezek a magok hogyan működnek egy komplett és komplex „isteni alakban”.

magától Kerényitől! Egy határozott történelmi pillanathoz kötöttem az isteni alakok megalkotását, a római politeizmus és az archaikus római civilizáció kialakulásának idejére, a Kr. előtt 6. századra tettem, talán helyesen. A megalkotás szót aláhúzom, mert ekkor először jelenik meg tudatomban a vallás kreatív jellege, és ez lesz a későbbiekben vallástörténeti érdeklődésem középpontjában.

Még egy, talán kevésbé lényeges, de következményeiben, későbbi kutatásaimra nézve súlyos részlet: ebben a munkában vettem észre először egy „szignifikáns” *változékonyságát*. Amikor megállapítom (*Schutzgottheit*, 35.), hogy a bizonytalan nemű isten (*sive deus sive dea*) szétválik egy férfi és egy női princípiummá (akkor azt hittem, hogy így megoldom a „két” Pales, és eme isten hagyományosan ellentmondásos nemének problémáját), ezzel azt állítom, hogy a női isten egy rejtett, titkos, a fő- illetve az alárendelt isten szisztémájában (paredros) nem más, mint egyike a célzások „kifejezési módjának”, a be nem vallott androgün isten ideájának. Kevésbé számít, hogy ez az interpretáció (a megfogalmazástól eltekintve) helyes vagy hibás, különösen nem a tárgyalt esetben, ahhoz képest, hogy rátaláltam arra az elemző módszerre, amellyel mind a rítusokat, mind a mítoszokat vizsgáltam a későbbiekben.

Összefoglalva, ezek a munkáim, amelyekre undorral és szégyennel szoktam gondolni, ma azzal lepnek meg, hogy megtalálom bennük azokat az irányokat, amelyek a későbbi fejlődés képességét mutatták és – visszanezve – a problémák kontinuitásának jeleként mutatkoznak. (Zárójelben: felvetődik egy másik probléma is, amelyet érdemes megemlíteni. Az, hogy tudományos eredményeink mekkora része alapszik – túl az adatok ismeretén, az alkalmazott módszeren és a kutatás céljain – a *forma mentisen*,⁵² azokon a meghatározó, tudattalan faktorokon, amelyeket magunkban hordunk, gondolkodásunk érése, és kutatásaink előre haladása ellenére? Megjegyzésem szkeptikus, és apriori leértékeli minden eredményünket? Vagy azt a következtetést kell levonni, hogy az is, ami bennünk változatlan, csak része annak az „alapanyagnak”, amellyel kreatívan dolgozunk?)

6. Mély válság

Ahogy már említettem, az *Albae Vigiliae*-be leadott írásaim, még megjelenésük előtt meggyőztek arról, hogy utat tévesztettem, amikor a kutatást választottam. Fonák helyzetben éreztem magam, mint egyetemi tanársegéd, és mint kutató. Új utat szerettem volna keresni, bármilyen gyakorlati megoldást, amely megszabadítana a tettetéstől, amely talán lehetővé tenné, hogy kiéljem az „igazi” hajlamaimat, amelyeket elnyom hiteltelen tevékenységem, és lehetetlenné teszi, hogy spontán újra-kezdjek, vagy egyáltalán kezdjek valamit. De mivel hiányzott belőlem bármely gyakorlati érzék, még csak elképzelni sem tudtam, hogy hogyan is kereshetnék, hogyan is találhatnék egy másik munkát. A bizonytalanság miatt sem utasíthattam el a biztosat (1950-ben megkaptam a „rendes” tanársegédi kinevezést, körülbelül két évre visszamenőleg).

⁵² Gondolkodási forma, mentális forma.

Ami a szorosan értelmezett produkciómát illeti, 1950-ből két „címet” jelezhetek: először vettem részt nemzetközi vallástörténeti kongresszuson (a 7-en, amely Amsterdamban volt), és ott előadást tartottam (J. Hubaux javaslatára a *L'Antiquité Classique* lapjain közöltem⁵³), és megjelent egy cikkem a SMSR-ben is.⁵⁴

A konferenciaelőadásomban kísérletet tettem arra, hogy az archaikus római valláson belül két fázist különböztessenek meg (és nem „aspektusokat” ahogy egy belga folyóirat cikkének címe írta). Az egyik az archaikus naptár megszerkesztése, a ciklikus idő megalkotása (az *annus vertens*) és a Jupiter-Juno „pár”, mint egyenrangú, de ellentétes és komplementer (az idus fényessége és a calendae sötétsége) entitások képviselői. A másikat, a későbbit, az idő megalkotása (egymást követő évek névadással) és a capitoliumi kultusz létrehozása képviseli (Jupiter egyedül a csúcson, mint Optimus Maximus). A munka problematikája nem volt túl eredeti Nilsson és Hanell,⁵⁵ másrészt C. Koch után, még ha az interpretációs javaslatom különbözött is tőlük. De e rövid kongresszusi felszólalásom emléke két különböző természetű megjegyzésre ösztönöz. Az első: szórakoztató arra gondolnom, hogy miközben Itáliában irracionalistaként voltam elkönnyelve, mint aki nem érdeklődik a történelem iránt, Amsterdamban két neves tudós – H. J. Rose és A. D. Nock⁵⁶ – a szememre hányták, hogy túlzás az, hogy történeti fázisokat akarok pontosan megkülönböztetni a római vallás nagyon régi, homályos és főként nagyon rövid időszakában... A másik megjegyzésem a következő: hihetetlennek tűnik, de ez az első és meglehetősen sematikus kísérletem, hogy tetten éjrem a legrégebb római vallás fejlődési folyamatának szakaszait, kijelölte, hogy húsz évvel később ez legyen a (majdnem) utolsó tudományos témám (ld. később), amely befejezetlen maradt.

Ma az *Osservazioni sulle esclusioni rituali* [Megjegyzések a rituális kizárásról] című cikk⁵⁷ az „első” fázisról írott legérettebb munkámnak tűnik. Az *Albae Vigilae* két füzeté és e tanulmány között nagyobb az időbeli eltérés, mint ahogy a megjelenési dátumok mutatják. A *Schutzgottheit*ot és a *Vestat* ahhoz, hogy 1949-ben megjelenhessenek, le kellett fordítani, és még előtte meg is kellett írni, míg ez a cikk valójában 1950-es. Ez az írás erősen kötődik a struktúráját is meghatározó alkalomhoz: H. Wagenvoort⁵⁸ tézisének cáfolata. Szerinte a rabszolgák, az idegenek, a nők stb. kizárása bizonyos római kultuszokból a „mana”-nak (a hiány vagy a gyengeség, a negativitás) különböző módokon fertőző jellegén alapul, vagyis úgy tartották, hogy az ezekhez a kategóriákhoz tartozó embereknek ilyenek a tulajdonságaik. Egy ilyen leegyszerűsítő tézis cáfolatához nem kell akrobatának lenni, ezért nincsenek a cikkben

⁵³ Angelo Brelich: Deux Aspects religieux de la Rome archaïque. *L'Antiquité Classique*, 20, 1951, 2. 335–342.

⁵⁴ Angelo Brelich: Osservazioni sulle „esclusioni rituali”. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 22. 1949/1950. 1–21.

⁵⁵ Krister Hanell (1904–1970) svéd klasszika-archeológus.

⁵⁶ Arthur Darby Nock (1902–1963) angol klasszika-filológus, vallástörténész.

⁵⁷ Brelich 1949/1950. i. m. 1–21.

⁵⁸ Hendrik Wagenvoort: *Roman Dynamism*. Oxford, 1947.

erőltetett állítások, amelyek bőven vannak viszont a német nyelvű füzetekben. És nem csak ez számít, még csak az sem, hogy sokkal könnyedebb az okfejtés. De az igen, hogy egyrészt ez egy újabb lépés a politeizmus megértésében, másrészt az a felfedezés, amelyet a cikk 20. oldalán (a „mitikus nyelvnél” nem kevésbé fontosként) a „kultusz nyelveként” definiálok. (Amikor felfedezésről beszélek, nem abszolút jelentőséget tulajdonítok neki, ez az én számomra felfedezés.) Ha az előző két kis kötetben az isteni alak komplexitását igyekeztem kiemelni, itt érdeklődésemet a *különbözősége*k fogták meg, még azok között az istenségek közötti különbségek is, amelyek sok szempontból látszólag nagyon hasonlatosak. Az azonos vallás különböző isteneinek kapcsolati hálójának figyelmes tanulmányozása (de mindig csak a római vallásról van szó), és a politeista vallások tipikus mechanizmusainak felismerése arra vezet, hogy a kevésbé komplex isteneket magukba olvasztják a nagyobb istenek (anélkül, hogy eltűnnének). Ez jelzi érdeklődésem fókuszpontját. A kérdésfeltevés hitelességét bizonyítja, hogy elkövetkező évtizedekben továbbfejlesztettem. Ez nem volt elegendő ahhoz, hogy elhiggyem, hogy megfelelek a ‘szakmának’. Az a gondolat, hogy mindenkorra ehhez a tevékenységhez vagyok kötve, szorongással töltött el.

Ezért aztán abban az időszakban eszembe sem jutott, hogy egy napon én lehetnék a vallástörténeti tanszék vezetője. A római vallás kutatója voltam (már ha valaha is!), és a „vallástörténet” olyasvalami volt számomra, amit Pettazzoni művelt. Ő egyik évben a szláv pogányságról, a másik évben a mitológiai kutatások történetéről, míg egy harmadikban a misztériumokról tartott kurzust, miközben egyes munkáiban (mint a három kötetes *A bűnök meggyónása*) szinte a világ minden vallását érintette. Egy napon, ’50-ben vagy ’51-ben, a Kar egyik tanársegédje (ma kollégám, mint rendes egyetemi tanár) megkérdezte, hogy mik a szándékaim, tekintettel Pettazzoninak a tanítástól való visszavonulására (ami koránál fogva ’53-ra volt várható). Megdöbbsentem, és biztosítottam arról, hogy soha sem gondoltam és nem is gondolok a tanszék vezetésére. Így aztán ő teljesen rendben lévén a lelkiismeretével, azt mondta, hogy ebben az esetben megpályázza azt, úgy gondolván, hogy kellően felkészült. Végül brutálisan összetört ez a nagyszerű tudós, aki egyike volt azon keveseknek, akik figyelemmel kísérték addigi tevékenységemet. Hiúságom megsértésének egyik példája ez, és annak a példája, hogy fizetni kell a naivitásáért annak, aki abban hisz, hogy az őszinte és meggyőző tudományos vita lehetséges a vitázók *személye* nélkül. És nem ez volt az utolsó példa.⁵⁹

* * *

⁵⁹ (11.) Közeledett az időpont, amikor Pettazzoninak végleg el kellett hagynia a Kart, miután az egyetemi szabályzat szerinti öt év az oktatás befejezése (70 éves korban) és a nyugdíjazás között letelt. Ezalatt a professzorok még részt vehetnek a Kari Tanács ülésein és szavazati joguk is van. Ezekben az években Pettazzoni sürgetni kezdte, hogy írjanak ki pályázatot megüresedett helyére és addig megbízottként nekem tartotta fenn. Ez érthető csodálkozást váltott ki a Kar professzorai körében. Hogyhogy, kérdezték, nem Pettazzoni volt az, aki még két-három évvel korábban is azt hangoztatta, hogy Olaszországban senki sem „áll készen” az ő helyének betöltésére? Annyira, hogy akkor még megbízottként

Szakítás Kerényivel

Hosszasan elidőztem az első években írott szövegeimnél, már csak azért is, hogy bemutassam, fényévnvi távolságra voltam már akkor is – és most már tudatosan – Kerényi álláspontjától, és így írtam meg *Appunti su una metodologia Studi e Materiali di Storia delle Religioni* [Metodológiai jegyzetek] című recenziómat.⁶⁰ Az alcíme is mutatja, hogy az *Umgang mit Göttlichem* (Göttingen, 1955) című kis Kerényi-kötetről⁶¹ szól. A távolság kimutatásához szükséges, de nem elégséges a cikk és annak személyes viszonyunkat érintő kellemetlen következménye. Elsősorban nem a több mint húsz éves barátságunk megszakadására gondolok, mint inkább arra a fájdalomra, amit azzal az emberrel kapcsolatban éreztem, aki örök elismerésemre volt jogosult. Írtam már e memoár elején Kerényi iránti diákkori csodálatomról. Most hozzáteszem, hogy nem lenne igaz azt gondolni, hogy ez a csodálat semmissé tett volna minden távolságot. Emlékszem, hogy gyakran mosolyogtunk (mert nem én egyedül) a „mester” olykor túlzóan lelkes, olykor enyhén groteszk megnyilvánulá-

sem javasolt mást távozása utánra, mint egy kereszténységtörténész kollégát? És két-három év alatt annyi vallástörténész érett meg, hogy országos pályázatot kell kiírni? És annyira sürgős lenne, hogy pályázat útján töltsék be a posztot, amikor az oktatás kielégítő módon folyik megbízással is? Ilyen, és hasonló kritikák és látszólagos okok hangzottak el. Valójában másról volt szó. Sokan tudták, hogy az utóbbi években Pettazoni figyelmét De Martinóra pazarolta, és azt gyanították, hogy ő lenne az *in pectore* jelöltje. Ám De Martinót rossz szemmel nézték akadémiai körökben, talán több okból is. Ezek között lehetnek természetének bizonyos vonásai, és tudományos tevékenységének kevésbé „ortodox” mivolta, de ma meg vagyok győződve arról, hogy bizonyosan azért, mert baloldali, politikailag elkötelezett ember volt. (Én is baloldali voltam, de csak mint egyszerű *idiotes*, anélkül, hogy párthoz tartoztam volna, és nem folytattam politikai tevékenységet, nem tűztem zászlóra politikai álláspontomat, azt csak a néhány barátom ismerte.) Végül Pettazoni makacs akarata felülkerekedett a Kar zavarán és a pályázatot kiírták. Az én szempontomból a helyzet így nézett ki: én nem akartam a pályázatot, annál is inkább, mert továbbra is úgy gondoltam, hogy nem állok a tanszékvezetői feladat magaslatán, és ha rajtam múlt volna, szívesen maradtam volna életem végéig megbízott professzor és rendes tanársegéd (saját magam tanársegédje...). De a pályázatot kiírták. Akkor vagy nem pályázok, vagy ha pályázok és nem nyerek, ez nem csak azt jelentette volna, hogy elveszítem a tanszékvezetést, de azt is, hogy el kell hagynom a tanársegédi helyemet is. Mert az, hogy Pettazoni tanársegédje voltam, több okból is indokolható volt: a korkülönbségünk okán (ő harminc évvel volt idősebb nálam), és az ő óriási presztízse miatt. Kényelmes volt a saját magam tanársegédjének lenni egy olyan intézetigazgató mellett, mint Pincherle, és egyáltalán nem volt szégyellnivaló. Ám tanársegédnek lenni és ötvenöt évesen!, valaki más, konkrétan De Martino mellett (mert már az elejétől fogva világos volt, hogy a játszma kettőnk között zajlik), aki körülbelül velem egyidős, és külföldön kevésbé ismert mint én, számomra elviselhetetlenül megalázó lett volna. Akkor úgy láttam, hogy az alternatíva a következő: vagy megnyerem a pályázatot, vagy szó szerint az utcára kerülök, munkanélküli leszek, bármiféle bevétel nélkül. Ez bárki számára abszurdnak tűnhet.

⁶⁰ *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 27. 1956. 1-30.

⁶¹ Karl Kerényi: *Umgang mit Göttlichem. Über Mythologie und Religionsgeschichte*. Göttingen, 1955.

sain, melyek elkerülhetetlenül az elementáris humor forrásai lettek. Jelentős karakterbeli és érzékenységbeli különbségek voltak közöttünk és ezek az idő múltával hangsúlyosabbak lettek, különösen akkor, amikor oly sok kétségem volt, elsősorban önmagammal kapcsolatban, és láttam őt az önmagába vetett megdönthetetlen hitével, és azzal, hogy mindig milyen nagyon komolyan vette önmagát. Amíg meg nem találtam a magam metodológiai irányát, a tudomány területén nem volt miben opponálnom őt, és továbbra is hittem abban, hogy a zsenialitása járatlan utakat kövez ki a görög vallás megismerésében. Csak az öntudatra ébredésem után kezdtem szédületes sebességgel eltávolodni ideáitól. Megmaradt a hála és a régi familiaritás.

Kerényi néha eljött Rómába, olykor kétszer is egy évben, ugyanabban a könyvtárban dolgoztunk (a Biblioteca Americanában) és rengeteg alkalmunk volt beszélgetni. De egyre kevésbé értettük meg egymást. A növekvő meg nem értés egyidejűleg három szinten is jelentkezett. A tudomány szintjén, mert egyre türelmetlenebb lettem kétségbevonhatatlan, prófétai tónusú, vagy éppen kinyilatkoztatásszerű megállapításaival szemben. Vele beszélgetve az ilyen megnyilvánulásait viccesen így definiáltam: „a görög istenségekbe vetett hite”. A politikai nézeteltérésünk számomra felháborítóbb volt a tudományos egyet nem értésünknél, mert igaz, hogy Svájcba menekült a magyar nácizmus elől, és fiatalokként szabad szellemnek és progresszívnek tartottuk, később viszont nagyon gyorsan reakciós álláspontot vett fel, a „zsi-geri” antikommunizmusát, és még ennél is rosszabbat, a Foster Dulles-féle⁶² Amerika imádását. És végül az emberi ellentétek: az önbizalma szinte paranoiává vált. Nem lehetett úgy megemlíteni neki egy kutató nevét – legyen szó Pettazzoniról, vagy Eliadéról, Dumézilről, vagy De Martinóról,⁶³ hogy ne minősítse őket azonnal: „egy barom” vagy „egy hülye”. Ennek ellenére a régi bizalom valamilyen mértékben megmaradt. Amikor ideadta az akkor utolsóként megjelent kötetét, az *Umgang mit Göttlichem* címűt, – ma is úgy hiszem, hogy a legrosszabb művét – elolvastam és világosan megmondtam neki, hogy nem tetszett, és jeleztem neki, hogy írásban szeretném megindokolni. Világossá akartam tenni, hogy miben áll meg nem értésünk, ami a beszélgetéseinkben folyamatosan felbukkant, de töredékesen és rendetlenül. Buzdított, hogy tegyem ezt, és arról beszélt, hogy esetleg publikálni fogja azt, amit írni fogok cikk vagy recenzió formájában. De azt mondtam, hogy őszintén fogom kifejteni a gondolataimat (amelyekről már tudta, hogy meglehetősen kritikusak). Ennek dacára tovább buzdított, talán kihívást látott benne, vagy pedig nem számolt azzal, hogy ideáitól való elszakadásom mennyire radikális, vagy pedig úgy hitte, hogy ő sebezhetetlen. Végül ebben maradtunk.

Meg kell mondanom, hogy több okból is tisztázásra volt szükségem: most, hogy felfedeztem a saját utamat, konfrontálódnom kellett saját múltammal, a „Kerényi-tanítvánnyal”, aki voltam, részben, hogy mérlegre tegyem magát az irányt, az irányváltoztatás súlyát, és azt is, hogy hogyan képviselhettem egy olyan irányzatot,

⁶² John Foster Dulles (1888–1959) politikus, 1953–1959 között az Egyesült Államok külügyminisztere.

⁶³ Ernesto de Martino (1908–1965) olasz etnológus, antropológus, valláskutató. Ld.: Spineto 1999. i. m. 65–68.

amelyet most visszautasítok. Ezen kívül azt reméltem, hogy rászoríthatom Kerényit egy alapos tartalmi, érvelő vitára. És végül, kényszerítő szükségét éreztem, hogy ledobjam magamról a folyamatosan rajtam lévő „kerényiánus” címkét. Amelyet a közvélemény (az a néhány olasz kutató, aki tudott a létezésemről) továbbra is használt velem kapcsolatban.⁶⁴

Azonban két dolog is korlátozta a teljes őszinteséget és így azt is, hogy totális elkötelezettséggel vállaljam álláspontomat. Egyrészt a múlt emlékein alapuló ragaszkodásom maradványai, és érdemeinek objektív elismerése. Másrészt az a polemizáló hajlamom azokkal szemben, akik – különösen Olaszországban –, túl könnyen mondanak ítéleteket preconcepciók alapján a nem konformista kutatási irányzatokról, mindenekelőtt az olasz hagyományokkal szembenálló nonkonformistákról. Így a lehetőségek korlátai között csak enyhén kritizáló cikk született, amely kiemeli mindazt, ami a könnyben akárcsak részlegesen is menthető, és ezen túl, polemizál Kerényi kritikusaival és az olasz historizmussal (burkolt megjegyzésekkel Pettazzoni felé és a Croce-hívőnek megmaradt De Martino felé is). A mentség keresése – bizonyos értelemben, de nem úgy, ahogy Jung vagy Kerényi értelmezik, – még az „archetípus” fogalmában is, a cikknek ambivalens jelleget adott. Ma úgy látom, hogy az írás egyetlen célját sem váltotta valóra, Kerényi mégis hitszegő agressziónak látta, és megsebződött. Később egyenesen azt sugallta, hogy azt a cikket rosszhiszeműen és érdekből írtam. Annyira, hogy miután elnyertem a tanszék vezetését, „gratuláló” levelében azt írta, hogy örül a hírnek, mert „talán mostantól nem lesz szükséged arra, hogy a Pettazzoni-féle kutyákkal együtt ugass, és a Togliatti-félékkel sem.” Vádak és megalapozatlan remények: új tudományos tájékozódásomat, és a régebbieket, a politikaiakat mélyre hatóan meg kellett vizsgálnom, de nem kellett visszavonnom.

Kapcsolatunk, bár látszólag megmaradt, de valójában véget ért.

Hetényi Ágnes fordítása

⁶⁴ Kerényi és Brelich kapcsolatáról a kettejük levelezését tartalmazó olasz kötetben (Károly Kerényi – Angelo Brelich: *Tra gli asfodeli dell'Elisio. Carteggio 1935-1959*. A cura di Andrea Alessandri, prefazione di Marcello Massenzio. Roma, 2011.) Szilágyi János György tanulmányt közölt: *Elváló utak. Brelich Angelo és Kerényi Károly levélváltásához*. – magyarul megjelent: Szilágyi János György: *A tenger fölött. Írások az ókori görög és itáliai kultúrákról*. Budapest, 2011. 305-313. – Ld. még: Lackó Miklós: Sziget. Kerényi Károly levelezéséből. *2000*, 5, 1993, 1. 48-50.

Marno János

A BÉKA

Emlékszel a békára, mely éjszaka
egy teraszon a kánikulában
a tarkódon termett? Odakaptál,
mert úgy meglepett a nyirkos csapás a
beszélgetés közben, melyet a gyógy-
fürdő orvosnőjének a fiával
folytattál, arról, hogy kinek mennyi van
még hátra. Lesöpörted az állatot
egy önkéntelen mozdulattal onnan,
és hűlt helyén mintha tűz támadt volna
nyomban, hullólk tüze a gerincoszlop-
porcban, Öt évéd, még öt évéd van
hátra, mondta a doktornő fia,
egészen vontatottan, szinte alva.

MONDOM, HOGY A MIMIKRI

Unalma álca és fegyver egyszerre,
mikor a tetszhalott a víz alatt
egyszer csak ficákolni kezd, elmúlt a
veszély, jelzi, melyet magában kelt
az ember, mielőtt szárazra vetik
a hullámok. Máskülönben megfullad,
ha mások ébresztik. Hullája le-
merül a fenékgig, s ott jól megszívva
magát felpuffad, és színre kerül,
amit elrejtettnek hív a lomha
bölcselet. Az égen felhők úsznak.
És beleszakad az értelem, míg
kiderül, hogy van-e még vagy volt-e
szíve, mely most félrevert, az Úrnak.

NEM VAGYOK

Nem vagyok a tettek embere. A tetvek embere vagyok. Különösen a lapostetveké. A szemöldököm is zsufig van velük, lelátogatnak egy-egy szempillámra itt-ott, mintha ezáltal jobb belátásra, vagy kire bízhatnának, rábírnának valami cselekvésre, ami kevésbé volna haszontalanság az ő szemükben, mint ez a mélyen az éjszakába belenyúló tetvéskedés. Rejtély, hogy hol szedhettem őket össze a szigorú önmegtartóztatás közepette. Túl rövid nadrágban ültem vonatra?

A BOLYGÓ SZÁJA

Krisztus mint Isten szája, mely a földön megemberesedett, s falásra, szóra egyaránt meg-megnyitotta magát mint száját. Spinoza helyesen látta. Ám mára ő is halott, mint Isten, aki Krisztusban testet öltött, s az a test megölte őt is, nem csak a maga nemzette fiút, amivel a holland filozófus, üvegműves és matematikus sem számolt. Gyenge tüdeje vitte el, ami engem sem akar sokáig várakoztatni ezen a szájról szájra járó földön.

A KOGNITÍV KÖLTÉSZET KŐBÖLCSŐJE

Nem találok fogást a nyúlványaimon.
A jó úton járok, és mégsem. Jön
nemsokára a templom, a templomtér, a tér

és a járdaszél választószegélyén terpeszkedő
háromlábú haranggúlával, és vége
a gesztenyesornak. Petőfi harang-
lábat mondott volna, ám én nem vagyok
Petőfi, mint ezt mondtam volt 197-
5-ben egy köztökűdő pszichológusnak,
aki azt állította, hogy ahány kezdő
költő, annyi Petőfi-önérzet. Mostanság
azonban épp a pszichológusok
papolnak minden utcasarkon az ön-
szeretetről mint feltételéről a köz-
szeretetnek, és hallgatnak mélyen Petőfi
gyűlöletverseiről, melyekre ha némely
páciensük hivatkozni talál, azt
a szerencsétlent duplán megkopasztják
önérzetileg és anyagilag triplán.
Kikaparják belőle a gesztenyét,
a kis hülyéjéből, mondják a folyosón
elloholva egymás mellett, összenevetve.
Igaz, nem a szelídet, hanem a vadat.
Vadembert faragnak a pszichológusok
az emberből, amint kiderül róla, hogy
gyakran forgat a kezében vagy a fejében
Petőfit - Aranyt, az uzsorást, félretéve
egy percre. Most épp nem nyúlok vissza értük,
egyikért se, háttal ülve a polcnak,
sorvadt karomat valahogy fölemelve,
hanem hagyom, hogy elöntsön az anyag
öröme, mely idevonszolt a templomtérre
egykor, hol nyúlványaimon mintha másféle
kőtömbök nyugodnának ma, mint 7-
4-ben, egy teljes esztendővel a kognitív
pszichológus komisz megjegyzése előtt.

TÉLI MESE

Hó vót, hó nem vót.

VISELET

Levert vagyok, tudja azt Maga jól,
és ki is fogja beszélni valahol,
mert magáról nincs mit mondania. Pech.
Vagy épp ez a szerencséje. Maga helyett
itt vagyok én, magam alatt, egy beteg,
még azt sem mondhatja, hogy alak, lévén
a saját súlyától, mely annyit sem nyom,
mint egy pehely, összenyomorítva.
Most akkor meg van elégedve velem?
Öröm látnia engem magában betegen?
Vagy fel sem tudja idézni az arcom.
A hajam hosszú, égszínkéék a szemem,
sárga cseppel a pupillához közel.
Rémlik már? Maga állat! Dögölne meg,
mielőtt megisméltódnének a tavalyi meleg
napok! Tegye hidegre előbb az ördög,
az a másik állat, akit az isten
direkt Magának teremtett. Teremtóm!
hogy én mért léptem oda Magához, mikor
ott állt egy fának dőlve és várt az első
napsugárra, amelyik kész félretolni
maga elől, a Maga kedvéért, egy makacskodó
felhőt. Most azt hiszi biztos, hogy a macskámmal
fogok Magának kérkedni megint, elmesélni,
hogyan vesztettem el őt még az ősszel,
a Cirmit, és a szentestét egyedül töltöttem
a rakparton ülve a kerékpáromon,
mert úgy döntöttem, nem fogom senki kedvéért
máról holnapra bedobni csak úgy, ahogy
Maga már rég bedobta volna a helyemben,
azt a mocskos, felturbánózott törülközőt.

A MÉREG NYELVE

Hogy volna rajtam elegendő hús,
ha egyszer, a betegségem miatt is,
a legszigorúbb vegetáriánus
étrendhez tartom magam? Maga pedig,

úgy nézem, kutyakoszton rágódik
közvetlen és átvitt értelemben
egyaránt. Csak csorgathassa a nyálát,
mi? Jól mondom? Mint a kutyafajta mind,
szemben az én hamuszürke Cirmimmel,
aki úgy ásítózott, mint egy tűz-
okádó istennő. Halála előtt
még, még az ősszel, együtt nyalogattuk
az avokádókrémet, nyakon öntve
a hidegen préselt olívaolajjal.
Undorodik a gondolattól? Talán
nem Maga traktált annyit Eliottal?
A macskaköltővel? Mit tud róla,
milyen húsban halt meg és milyen súllyal?
Komoly súlya volt-e a halálának,
úgy értem, tréfás megfogalmazásban.
Látom, díjazza a humoromat.
Én viszont a Magáét nem. Miért nem,
azt kérdezi, miért nem? Mert nincsen,
magában nincs humor, csak félelemből
nevet folyton, hagyva a nyálát folyni
közben. Örüljön, hogy nincs mit fogni
rajtam, s ezért kidőlnie sem kell
egy szekrényből, vagy onnan valahonnan.

IDEJE A KROKODILKÖNNYEKNEK

Hommage a T. S. Eliot

Mióta a Cirmi elment, moziba
sem járok és forgatásokra sem,
csak simogatom a krokodilomat,
és elképzelem, hogy könnyeket ejt
értünk, úgy értem, értem és Cirmiért,
és Maga nem győzhet gyönyörködni
bennünk, a gyönyör csak akkor gyönyör,
ha nem hagyjuk mindjárt abba, ideje
cselekedni, nem gondolja? Ideje
van a gyönyörnek, ideje a könnyeknek,
melynek magától kell kicsordulnia,
különben szart sem ér az egész. Így

aztán ruhapróbákra sem járok,
szarok ruhapróbákra jární, akkor
is, ha azért is külön fizetnek,
és nem válaszolok a trágárabbnál
trágárabb SMS-ekre. De nem is
botránkozom meg rajtuk. Nem vagyok
fertőző beteg, elvárom hát, hogy
engem se fertőzzenek meg más elme-
betegek. Nekem ne adja a hülyét,
mintha nem tudná, ki mindenkiről
beszélek. Ne játssza meg, hogy kiment
a fejből, hol látta leláncolva
minden alkalommal a biciklimet.

A HALÁL, A TÉSZTA, ÉS A LÁNYKA

Tiszta a fejem.
Tészta a fejem.
Túróstészta a fejem.
Tiszta túróstészta a fejem.
Halál, légy te a lányka,
ki magával ragad a táncba.

MÉLANIE TITKA

Michel Tournier-nak

A behemót sofőr mellől egy apró
vénenber kászálódik le a koszlott
ülésről, és mérgesen belekaszál
vézna karjaival a sárga, vézna
karjaival a sárga levegőbe,
s lassan megbénul tőle a forgalom.

Mintha olvastam volna ezt valahol,
vagy láttam, egy buszból kitekintve,
araszolva a csúcsgalamban,
s ugrásra készen nekilapulva
az ajtónak. Mélanie, olvastam

egy lapban, örömben, hogy nem él,
lebegve úszott a levegőben.

Örömökre úgyszólván egyedül
találtam magam az uszoda fojtó
medenceterében, túlklórozzák
a vizet, majd ahogy a fojtogatás
alábbhagyott, lassan megtelt a szemem
a gyerekek tömegével s az úszó-
mesterekkel, a mesterekkel.
A tus alatt egy lélek sem osztozott,
lélek sem osztozott magányomban.

Hányszor, de hányszor szenved az ember
hajótörést egyetlen nap a lét
mocsarában, olvastam, hányszor, de
hányszor, teszem, a barátom, a volt
barátom, szerelmese egy skandináv
mocsárnak; Mélanie, súgom, Mélanie,
hallom a nevedet, a nevedet feketén
nevetgélni, s látom a halottnak tetsző
nyírfácskák fehér kísértetszárait
nyújtózkodni a mocsár víztükrében.

Uszoda után egy modern villamost,
egy combinót sikerült kifognom,
láttam a vezetőfülkében a
vezetőt gonoszul gyűlölködni,
és láttam az egykori barátom
halott mosolyát a computer vissza-
pillantójában, hogy azér' se nyitja
ki újra az ajtót az odagyűlt
zombi tolongóknak. Mélanie, kedves,
a nedves csúszóhurok, az jó lesz,
jó lesz lógni egy régi villamoson.

Most pedig hazaérkeztem, Mélanie.
Föltekerve a cserepek között
a vastag, sárgásszürke, kenderből font
kötél, és egy égő szemű fiú
beljebb, a konyha küszöbén, úgy van,
Mélanie, egy élő alpinista, azt
állítja magáról. Azt állítja, nem

áll szándékában lejönni többé
a hegyről. Inkább meghal, inkább meghal
az erdőben, ha úgy esik, a sárban,
de a város, az nem kell már neki.

Gyerekes gondolat, gyerekes szülők,
a gyerekek nem állt be, nem állt be
a szája, engem meg gyötört, csak gyötört
az unalom, Mélanie, s az éhség.
Az éhség és a kés, mi a különbség,
olvasom, hol rejlik ugyan, vagy miben
a különbség közöttük? A kés mélység-
élessége, Kedves, a szomjúságban
talán? Ismerős szavak, Mélanie,
ismerősei egymásnak s nekünk,
és azoknak, akik sietnek egymás
torkának esni. Mert nincs abban semmi.

Hát ez meg mi a csoda? - olvastam
tovább, ugyanott talán, egy orvos
szájából, egy orvos szájába adva,
lévén hol az a létező, vagy hol
lévén az a létező, legyen bár holt
már a teste, mely nem szorulna még egy
utolsó orvoslásra. Mert rólad volt
szó, Mélanie, a fekete lepellel
borított tárgyra mutatva, a csúszó
hurkon még éppen időben átbukva,

a kéz művészetét dicsérő tárgyra,
amit magad rendeltél meg, Kedvesem,
titokban, a sorok közt bolyongva,
te voltál az, aki idejekorán,
halálod előtt, rendelted meg egy kéz-
műves mesternél a szalon-guillotine-t,
álmaim tárgyát, Mélanie, taglalom
magamban, némán, alkatrészeit,
hogy a készülék meg ne sérüljön.

A gyermekméretű nyaktiló még-
sem játékszer, mondjuk egy matinéhoz,
bár stílusában inkább a rokokót
idézi meg, XVI. Lajost

és nejét, a Habsburg Antoinette-t,
némely díszítményei már előre-
mutatják az empire-ízlésvilágban
felbukkanó antik stílusjegyeket.
Pengéjéhez azonban, lévén friss
kézimunka, semmilyen vér nem tapadt.
Kár is volt talán kicsomagolni,
hiszen a meglepett gyászolók közt
most visszacsomagolója ki akad?